

Grønland som del af den bibelske fortælling – en 1700-tals studie¹

Af Kathrine Kjærgaard

Eet er nemlig at digte sig selv, et Andet at lade sig digte. Den Christne lader sig digte, og i denne Henseende lever en enfoldig Christen langt mere poetisk, end mangt et meget begavet Hoved.

Søren Kierkegaard 1841

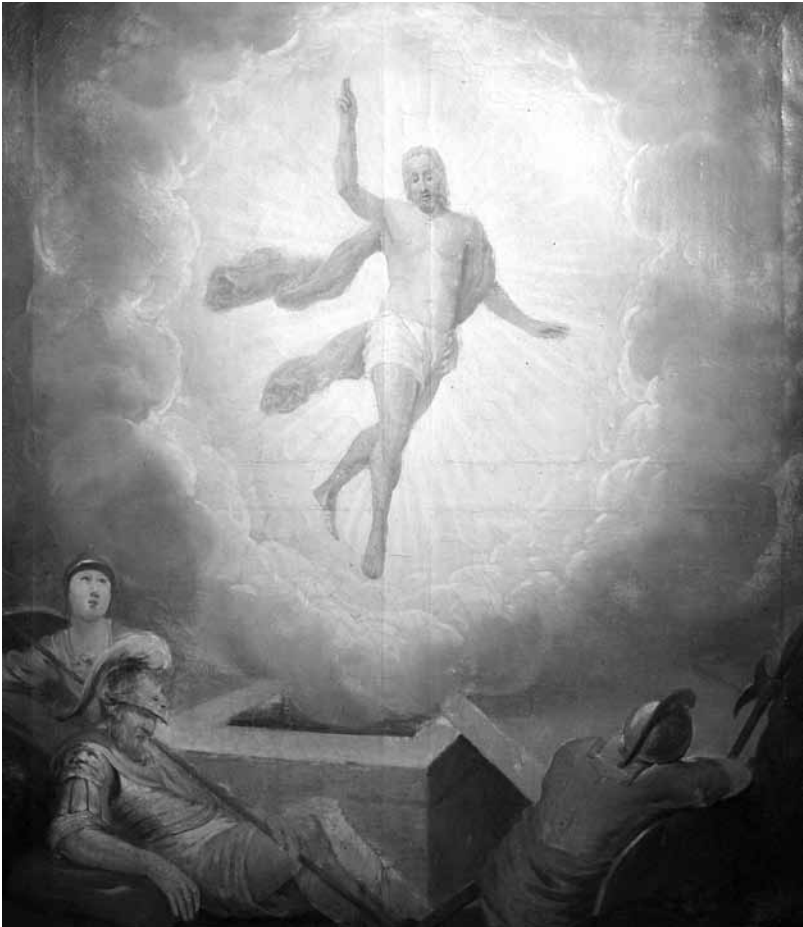
Den 6. januar 1775 på Helligtrekongersdag blev den anden kirke i Grønland uden for Godthåb (Nuuk) indviet i Holsteinsborg (Sisimiut).² Den lå på et plant terræn hævet over havnen, synlig på lang afstand. Kirkens navn var Bethel – Guds hus, som det hebraiske ord Beth El betyder – efter det sted, hvor Herren i en drøm havde vist sig for Jakob og lovet ham Kanaans land.³ Indvendig var kirken, som havde spir og to klok-

-
1. Artiklen er en bearbejdet, udvidet version af et foredrag »Grønland som del af den bibelske fortælling« holdt i Teologisk Forening, Nuuk, den 27. marts 2008.
 2. I de første år efter Hans Egedes (1686-1758) ankomst til Grønland 1721 havde man ikke særskilte kirkehuse, men benyttede våningshuse til gudelige forsamlinger. Den første kirkesal indrettedes i det stadig eksisterende Hans Egedes Hus i Godthåb bygget 1728. Den første egentlige kirke blev rejst 1758 i Godthåb, ikke langt fra Hans Egedes Hus. Denne kirke, et stenhus, stod til 1772, hvor en ny blev opført på samme sted. Samme år rejstes i Frederikshåb (Paamiut) den første kirke uden for Godthåb, en simpel bygning opført af sten og tørv lagvis lagt og kun koret bræddetbeklædt indvendig (nedrevet 1786). Den næste i rækken var Holsteinsborg. Det skal nævnes, at herrnhuterne, som med den dansk-norske regerings støtte var kommet til Grønland 1733, i mellemtiden havde opført tre kirkesale på deres missionsstationer (Ny Herrnhut ved Godthåb 1747, Lichtenfels ved det nuværende Qeqertarsuatsiaat 1758 og Lichtenau (Alluitsøq) i Sydgrønland 1774), se Kathrine Kjærgaard og Thorkild Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk 1733-2003. Missionsstation, røvefarm, embedsbolig, museum, universitet*, Nuuk 2005 (1. udg. 2003).
 3. Efterfølgende beretning om kirkeindvielsen i Holsteinsborg er et sammendrag af missionær Hans Jørgen Jægers (1741-94) rapport til Missionskollegiet (Collegium de cursu Evangelii promovendo) som gengivet af Poul Egede (1708-89), Hans Egedes ældste søn, i hans *Efterretninger om Grønland uddragne af en Journal holden fra 1721 til 1788*, København [1788], s. 242-46. Missionær Jægers indberetning er ikke bevaret, den blev sammen med det meste af Missionskollegiets arkiv i Vajsen-

ker, udsmykket med to gulmalede, firarmede trælysekroner, et alterbord med rødt antependium og blå silkefrynser hvorpå to store messinglysestager med lysreflekterende »blik-lamper«, en på en løve med jordkloben mellem poterne hvilende prædikestol med sekskantet himmel på hvis to forreste hjørner forgyldte englehoveder med udbredte vinger og i midten en svævende, forsølvet due, en døbefont med kuppelformet himmel og en svævende, forsølvet due med en sol over sig, en »skiøn« forgyldt altertavle med et billede af Jesu opstandelse og, foroven, en forgyldt glorie med Jesu navn og to keruber. På søndre sidevæg i en forgyldt ramme et billede af Kristus på korset, på bagvæggen, lige over for alteret, en engel med et flyveblad, hvorpå kirkens navn stod skrevet. I det store kirkerum med kostbart trægulv af såkaldte Vestervig-brædder og loft af norske fyrrebrædder »hvoraf den øverste halve Deel ere pløiede og den anden halve Deel lagt Kant mod Kant« fireogtyve, fem alen lange fyrretræsbænke.⁴ På indvielsesdagen blev der ringet og ki-

huset på Nytorv flammernes bytte ved Københavns brand den 5.-7. juni 1795. Til oplysning om kirken i Holsteinsborg 1775 haves endnu en kilde, nemlig en »Beskrivelse af Bethel-Kirken«, formentlig affattet af den danskfødte kateket Michael Hvidsted (1747-95), offentliggjort af H. Ostermann i »Grønlands ældste kirke«, *Det Grønlandske Selskabs Aarsskrift*, 1937, s. 78-83.

4. Inventaret angives af missionær Jæger som udført af Poul Egedes bror, kaptajn Niels Egede (1710-82), der 1762-76 var købmand, senere tillige inspektør for hvalfangsten m.m. i Holsteinsborg, og dennes søn Jørgen Frederik Egede (1748-1807), der fra 1773 bistod sin far som assistent. Mange af Egederne var kunstnerisk begavede, de kunne både tegne, snitte, male, spille violin og synge. Det gjaldt også Niels Egede (for et eksempel på hans tegnekunst, se *Det Grønlandske Selskabs Aarskrift*, 1943, s. 24-25) og hans søn. – Bethelkirken, som senere er blevet kaldt Den blå Kirke, står endnu, i dag som en del af Sisimiut Museum. Det meste af det oprindelige inventar er gået tabt. Dog ikke alterbilledet med Jesu opstandelse, som i dag befinder sig på Sisimiut Museum (olie på lærred, 107,5 x 89,5 cm), med forlæg i Matthäus Merians billedbibel (1625-27 eller senere udg.), antagelig et elevarbejde fra det dengang unge københavnske kunstakademi, hvor man, i lighed med hvad der kendes fra andre europæiske kunstakademier, anvendte stik eller, som her, stikværker som forlæg ved den dengang også for »Malerie, Billedhuggerie og Bygnings Konst« grundlæggende tegneundervisning, jf. Karin Kryger: »Tegninger efter afstøbninger [og kobberstik]«, i Pontus Kjerrman m.fl., *Spejlinger i gips* (udstillingskatalog, det Kongelige Danske Kunstakademi 22. sept.-7. nov. 2004), København 2004, s. 212-91 (213-14); for en koncentreret oversigt over de vigtigste stik og stikværker i omløb, se Sigrid Christie: *Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800*, I-II (Norske Minnesmerker: Norges Kirker), Oslo 1973, I, s. 94-98. Bevaret er også billedet af Kristus på korset (olie på lærred, 98 x 66 cm, ukendt kunstner, efter maleri af Peter Paul Rubens (1577-1640) i Alte Pinakothek, München, antagelig

Jesu opstandelse efter Matthäus Merians billedbibel. Alterbillede i Bethelkirken i Holsteinsborg ved indvielsen Helligtrekongersdag den 6. januar 1775. Olie på lærred. 107,5x89,5 cm. Ubekendt, formentlig københavnsk kunstner. Sisimiut Museum. Foto: forf.

også et elevarbejde fra det københavnske kunstakademi), dog ikke længere i Sisimiut, men i Kangaamiut, det tidligere Gammel Sukkertoppen, til hvis kirke billedet flyttedes, formentlig 1785 (jf. Carl Wagner: »Brev fra Grønland: Hjemrejsen fra Sukkertoppen til Holstensborg September 1901«, *Højskolebladet*, 1902, sp. 1078). Her tjente det som alterbillede til midten af det 20. årh. Restaureret 1916 af Gerth Lyberth, jf. påskrift på bagsiden: illuarsarkingmekarpok Gerth Lybert-mit ukioq 1916-me. junime Itivdlime asimiokarfingme (renoveret af Gerth Lyberth juni 1916 på udstedet Itilleq). To messinglysestager i den nuværende kirke i Sisimiut (fra 1926) kan også stamme helt tilbage fra indvielsen 1775.

met en halv time med klokkerne, hvorefter den grønlandske menighed fulgte præsten, missionær Hans Jørgen Jæger ind i kirken og indtog de pladser, som var anvist dem dagen i forvejen. Derpå læste missionæren den sædvanlige bøn i kordøren⁵ og lod afsynge den på grønlandsk oversatte Kingo-salme: »Hvor stor er dog den Glæde.« Efter salmen holdt han, stadig stående i kordøren, en tale over det sted i Anden Mosebog, hvor Gud på Sinaibjerget siger til Moses, at der skal laves altre overalt, thi »paa hver den Sted, som jeg lader ihukomme mit Navn, vil jeg komme til dig og velsigne dig« (20,24). Siden gik den ordentlige gudstjeneste for sig over dagens evangelium om de tre vise mænd (Mt 2,1-12). Før prædikenen salmerne: »Søde Jesu vi er her«, »Alleneste Gud i Himmerig« og »Af Høiheden oprunden er.« Til sidst i prædikestolen første vers af salmen: »I Jesu Navn.« Efter prædikenen: »Lovet være du Jesu Christ.« Alle disse salmer blev sunget på grønlandsk. Endelig blev der efter begæring af kolonifolkene holdt en tale på dansk af bemeldte hr. Jæger stående foran skranken omkring alteret over Paulus' første brev til Timotheus: »Derfor formaner jeg først for alle ting, at der gøres ydmyge-lige begieringer, bønner, forbønner, taksigelser for alle mennisker« (2,1).⁶ Efter talen salmerne: »Nu takker alle Gud« og »Hvor deilig skal Guds Kirke staae.« Derpå, nu atter på grønlandsk: »O store Gud vi love dig.« Efter at kollekt og velsignelsen var messet for alteret salmen: »Nu Gud være lovet.«⁷ Gudstjenesten sluttede med den sædvanlige slutningsbøn og Fadervor i kordøren. Da indvielsestalen var endt blev fra et overvintrende handelsskib, som lå ved kolonien, affyret tre kanonskud, og ved gudstjenestens slutning blev atter fra samme skib affyret to gange ni skud.

-
5. Koret var adskilt fra resten af kirken med en slangedekorert paneleret halvvæg med to store døre. Ostermann, »Grønlands ældste kirke«, s. 34.
 6. Citeret efter Christian VI's bibel (øvrige bibelcitater som i Poul Egedes gengivelse af missionær Jægers rapport).
 7. Seks ud af de ti afsungne salmer står i de nyeste udgaver af både *Den Danske Salmebog* (DDS) (2003) og den grønlandske salmebog *Tussitit ilagiit kalaallit atu-gassaat* (Tuss.) (2008): »Hvor stor er dog den Glæde«: DDS 139 = Tuss. 123; »Søde Jesu vi er her«: DDS 417 = Tuss. 327; »Alleneste Gud i Himmerig«: DDS 435 = Tuss. 320; »I Jesu Navn«: DDS 63 = Tuss. 44; »Lovet være du Jesu Christ«: DDS 108 = Tuss. 90; »Nu takker alle Gud«: DDS 11 = Tuss. 11. Af de fire resterende i sidste udgave af DDS: »Af Høiheden oprunden er«: DDS 106; »Hvor deilig skal Guds Kirke staae«: DDS 687 og »O store Gud vi love dig«: DDS 9. Den sidst afsungne salme, »Nu Gud være lovet« står i Rasmus Bruuns grønlandske salmebog *Ivngerutit okko* 119 (1761), nr. 55.

Om aftenen var der i det midterste kirkevindue⁸ opsat et illuminationsstykke, det vil sige et bagfra belyst maleri på olieglennemtrukket papir eller tyndt bomuldsstof⁹ synligt over hele kolonien. Øverst i billedet en sky, hvor ud fra Herrens fremstrakte hånd med kirkens navn Bethel på et flyveblad. Nederst på begge sider to store pyramider. Over pyramiden på højre side med store bogstaver den dansk-norske konge Frederik IV's kronede monogram. På soklen: »Lad ham glædes evindeligt i Guds Salighed: han var den, som af Medynk over vores Uvidenhed udsendte den første Præst til vores Land, at vi skulde faae Kundskab om Gud og hans Villie.« Midt på pyramiden stod skrevet M.C. for Missions-Collegiet.¹⁰ Derover: »I tænke bestandig paa vor Lyksalighed.« Og nedenunder: »Gud tænke igien paa Eder til det bedste.« Nederst på pyramiden stod »Aar 1721 den 3. Julii«, som var den dag, »salig Biskop Hans Egede« landede i Grønland. Over pyramiden til venstre den regerende konge Christian VII's kronede monogram og, på soklen: »Lad ham længe leve lyksalig paa Jorden; thi han følger sine berømmelige Forfædre i at elske os, og tillige med sine øverste Tienere bær[er] Om-sorg for os, at vi maatte være lyksalige.« Midt på denne pyramide med store bogstaver H.D. for Handels-Directionen samt: »I have ogsaa sendt os en saare takværdig Ting«¹¹ og »Herrens Velsignelse være med Eder.« Nederst dagens dato: »Aar 1775 den 6. Januarii.« Midt mellem pyramiderne »Salig Hr. Biskop Hans Egedes Portrait, holdende paa en Bog i den eene Haand, og leggende den anden Haand paa en ung Grønlænders Hoved, som bukkede sig til hans venstre Side.« Over dette portræt

8. Mål: 108 x 92,5 cm (2008).

9. For en nærmere beskrivelse af denne i 1700-tallet hyppigt anvendte festdekoration, se Hannemarie Ragn Jensen: »Lunds festdekoration«, *Forblommet Antik: klassicismen i dansk arkitektur og havekunst. Studier tilegnet Hakon Lund 18. oktober 1988*, red. Kjeld de Fine Licht, København 1988, s. 182-91 (185).

10. Missionskollegiet stod siden Frederik IV's og Hans Egedes tid for missionen i Finmarken, Vestindien og Grønland. Om Missionskollegiet, se Laurids Stampe, »Collegium de cursu Evangelii promovendo. Omkring dets Stiftelse og første Aar«, *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 1946, s. 65-88.

11. *En saare takværdig Ting*: Der menes formentlig selve kirken. Efter ønske fra menigheden i Holsteinsborg havde Missionskollegiet 1771 fået Handelsdirektionen, som stod for handelen på Grønland, til at tilhugge og opsende den kirke, som nu blev indviet. (H. Ostermann: *Danske i Grønland i det 18. aarhundrede*, København 1945, s. 188). Indtil langt op i 1800-tallet var så godt som alle europæiske bygninger i Grønland trækonstruktioner, tilhugget og prøveopstillet (»afbundet«) på Den grønlandske Handels Plads i København og derefter opsendt som samlesæt.

stod skrevet: »Denne Discipel dør ikke.« Derunder: »*Johannes Egede Episcopus Grönlandiæ*.«¹² Højere oppe en bue med inskriptionen: »Denne var den første, som den høieste Gud brugte til at vise Eder Saligheds Vei.« Ved biskoppens højre side disse ord: »Denne sin Tiener elskte Herren og lod hans Erindring blive til Velsignelse hos alle Mennesker.« Ved hans venstre side: »Da jeg længtes efter Eders Frelse og ønskede Eders Oplysning, aabnede Herren en Vei for mig til Eders Land.« Længere nede: »Med Graad og Taarer forlod jeg Eder, men Gud skal samle os igien og lade os nyde en fælleds Glæde i sin behagelige Bolig.« Over grønlanderens som bukker sig ved Hans Egedes venstre side: »I have forladt Eders Fædres Gud, søger ham nu af Eders gandske Hierte.« Under portrættet en versformet hyldest: »Agt her en from og trofast Mand, // Som Gud sig først opvakte, // At søge dette arme Land // Og Herrens Ord hidbragte; // Hans viiste Fliid i hellig Troe // Af Faa skal kunde ligned, // Han frydes nu i Himmel-Roe, // Hans Minde bør velsignes. // At Gud og naadig hid har seet, // Til al hans Bøn og Møye, // Blant flere Ting, som ere skeet, // Det vises og for Øie: // I Bethel, Herrens hellig Sted, // Som han sig her lod sette, // Gud give dem Barmhiertighed, // Der hialp det at oprette. // Giv Gud! din Ære meer og meer // Blant disse Arme kiendes, // Og Andres Foretagender // Til Grønlands Beste vendes.«¹³ Til højre for hyldestdigtet, der på det oplyste illuminationsstykke må have aftegnet sig som en høj søjle bærende Hans Egedes portræt, en opgående sol bag et brændende alter. På alteret ordene: »For Eder, som frygte mit Navn, skal opgaae Retfærdigheds Soel, og der skal være Lægedom under dens Vinger. Malak. 4 C. 2 V.« Til venstre for digtet en pelikan med sine to unger, selvopofrelsens symbol, symbolet på Kristus, og disse ord: »Lever i Kierlighed.«¹⁴ Under digtet en bue,

12. Beskrivelsen af Egede-portrættet viser, at kunstneren – formentlig Niels Egede og hans søn Jørgen Frederik i forening (jf. note 4) – har rådet over Johan Samuel Lymanns stik af Hans Egede fra 1760. På dette Hans Egede med en bog i højre hånd og venstre arm udstrakt, som lægger han hånden på noget. Under portrættet den anførte tekst (*Johannes Egede Episcopus Grönlandiæ*). Lymanns stik afbildet i Kathrine Kjærgaard: »Som i et spejl – Hans Egede-receptionen gennem tre hundrede år«, *Grønlandsk kultur- og samfundsforskning* 2006-07, Nuuk 2008, s. 73-97 (76).

13. Forfatteren til dette digt er formentlig missionæren selv, kendt for sin letflydende veltalenhed. H. Ostermann: *Nordmænd paa Grønland 1721-1814*, I-II, Oslo 1940, s. 830.

14. Pelikanen mentes at hakke sit eget bryst til blods for at lade sine unger drikke af blodet. Siden oldkirken har pelikanen været brugt som symbol på Guds kærlighed

som hvilede med begge ender på to små pyramider. På den højre pyramide: »Vi vandrede forkeert, thi vi kiendte ikke Herrens Vei. Viisd. Bogs 5 C. 7 V.« Nederst: »Aar 1771 den 24. Martii.«¹⁵ På den venstre pyramide: »Salige ere vi, thi de Ting, som Gud behagede, ere kiendte af os. Baruks Bog 4 C. 4 V.« Nederst: »Aar 1773 den 17. Julii.«¹⁶ Ved siden af disse to pyramider stående grønlandere, som pegede op mod inskriptionerne fra de to gammeltestamentlige apokryfer Visdommens Bog og Baruks Bog. Midt under buen en engel, som udbasunerede disse ord: »Løft dine Øyne op og beskue de Ting, som Gud har skienket dig« og holdt på et flyveblad med teksten: »Smager og seer, at Herren er god: Salig er den Mand, som troer paa Ham. Psal. 34, 9 V.« Derunder to små forsamlinger af grønlandere, som pegede op på følgende ord fra Det Gamle Testamente: »Vi vil gaae ind i Herrens Boelig: vi vil tilbede for hans Fødders Fodskammel. Psalm. 132, 7 V.« Ved den ene forsamling læstes: »Holsteinsborg i Grønland.« Ved den anden: »Amerløk«, som var det grønlandske navn for Holsteinsborg.

Kirkeindvielsen i Holsteinsborg 1775 viser som i et prisme, hvorledes Bibelen og den kristne forestillingsverden i dansk-norsk-protestantiske fyrstestatsudgave siden grønlandsmissionens begyndelse 1721 var blevet overført til den store polarø. Det fremgår, at grønlanderne oprindeligt har kendt Gud, men ikke ville vide af ham (»I have forladt Eders Fædres Gud«) og derfor var vandret forkert. Nu har Gud af sin store kærlighed ladet de dansk-norske konger og deres »øverste Tienere« repræsenteret ved Missionskollegiet og Handelsdirektionen drage omsorg for at grønlanderne kunne »faae Kundskab om Gud og hans Villie.« Hertil har han kaldet Hans Egede, »den første, som den høieste Gud brugte til at vise

til mennesker og forløsningen ved Kristi offerblod. *Lexicon der christlichen Ikonographie*, III, red. Engelbert Kirschbaum, Rom/Freiburg/Basel/Wien 1971, s. 390-93.

15. Af et brev fra Ludvig, Jonas, Henric, Christopher, Ebenezer, Peder, Enevold, Nehe-mias og Jeremias, fangere og medlemmer af menigheden i Holsteinsborg, dateret 29. aug. 1771 og aftrykt på grønlandsk med dansk oversættelse på forsiden af *Adresseavisen (Kiøbenhavns Adresse-Contoirs med Posten forsendende Efterretninger)* 5. maj 1773 fremgår, at menighedens anmodning til Missionskollegiet om en kirkebygning ledsagedes af tre gange tyve tønder hvalolie fra fire hvalfisk, som var fanget i løbet af vinteren 1770-71 og sendt med kongens skib til København. Datoen den 24. marts 1771 har sandsynligvis med denne forsendelse at gøre, uden at den præcise forbindelse dog har kunnet fastslås.
16. Kirken nåede Holsteinsborg 1773. Den 17. juli kan være den dag, hvor grundstenen blev lagt.

Eder Saligheds Veik», og nu har Gud her i Holsteinsborg med det grønlandske navn Amerlok på denne Helligtrekongersdag – den dag hvor hedningene første gang mødte Messias – sat sit Bethel, sit hellige sted, hvor han vil møde og velsigne grønlænderne og deres efterkommere, som han i sin tid mødte og velsignede Jakob og hans efterkommere i det bibelske Bethel. Der var et før, hvor grønlænderne havde kendt Gud men vandrede forkert, der var et nu, hvor de igen kendte Gud, og der var en fremtid, den evige lyksalighed. Den allestedsnærværende Gud, som på illuminationsstykket strakte sin hånd ud af skyen, styrede begivenhedernes gang fra begyndelsen til historiens eskatologiske mål, dens fuldendelse i »fælleds Glæde i Hans behagelige Bolig.« Grønland havde fået en historie og var blevet en del af historien. Det blev udtrykt i ord, lyd, billeder og ritualer i en sindrigt tilrettelagt scenografi. Der var de talte ord fra tekstlæsningerne, fra prædikenen, fra bønnerne og fra indvielsestalen, der var de sungne fra salmesangen, de messede fra kollekten og velsignelsen, og der var de trykte og skrevne i salmebøgerne, på altertavlen, på englens flyveblad og på det oplyste illuminationsstykke, som om aftenen strålede ud over kolonien.¹⁷ Der var lyden fra kirkeklokkerne, fra sangen og fra kanonskuddene efter indvielsestalen og igen efter prædikenen, og der var billeder: den opstandne Jesus og de forgyldte keruber på altertavlen, den korsfæstede Kristus på sydvæggen mellem vinduerne, englene – Guds sendebude – på prædikestolen og på kirkens bagvæg, løven med jordkloden – symbolet på den sejrende Kristus og hans verdensherredømme – under prædikestolen, de forsøvede duer – Helligåndens symbol – og om aftenen de komplekse sindbilleder under Guds fremstrakte hånd på det oplyste illuminationsstykke. Der var den omhyggeligt indstuderede indvielsesgudstjenestes ritualer med processioner og andre scenografiske elementer, hvori missionæren, grønlænderne såvel som kolonisterne og besætningen på det overvintrende handelsskib alle deltog og hver havde sin nøje bestemte plads. Alt sammen omsluttet af og indlejret i et kristent landskab, der med Bethelkirken, det største menneskeskabte værk nord for Polarcirklen, var blevet dannet ved Hol-

17. Hovedsproget var grønlandsk. Tekstgrundlaget for Bibelens vedkommende Det Nye Testamente på grønlandsk i Poul Egedes oversættelse (1766) samt en række prøveoversættelser af Det Gamle Testamente, de ældste fra 1720'erne, alle utrykte, som cirkulerede i manuskriptform; herom senere. Den anvendte salmebog var Rasmus Bruuns (se ovenanf. note 7). De dansk-norske kolonister brugte Kingos salmebog.

steinsborg, og som i det nordlige Grønland, hvor scenen hidtil var blevet sat af et nomadisk fangerfolk uden markante landskabelige aftryk, kunne sætte sig igennem med fuld styrke, uhindret af forstyrrende spor fra forrige tiders kulturlandskaber.¹⁸

Indvielsesbegivenheden var igen del af en større fortælling, som var skildret i Bibelen og omfattede hele Guds historie med mennesket, der begynder hvor tiden begynder med verdens skabelse, og ender hvor tiden ender med Dommedag og den evige salighed, et verdenshistorisk drama om Guds handlen over for sin skabning i bestandig kamp med Mørkets magter. I denne historie, med Jakob Ballings ord en sammen-tænkning af bibelhistorie og almen menneskehedshistorie,¹⁹ som alle høj som lav fra kongen til den simpleste sømand levede i og forstod sig selv i, og hvor alt lod sig forstå som en del af Guds plan, havde også Grønland og grønlænderne en plads. Herpå havde Hans Egede peget allerede 1711, da han med henvisning til jesuitermissionær José de Aco-sta (1539-1600) omtalte Grønland som en del af Den nye Verden, »op-funden og besejlet af de Christne, [for] at Christus igien kunde lade sig finde i de hedenske Indbyggeris Hierter.«²⁰

Begivenheder og personer fra Bibelens historiske beretninger blev opfattet ikke bare som sande i sig selv, men også figuralt eller typologisk som universaliser og som ækvivalenter til andre forhold. Personer, begivenheder, handlinger, institutioner og så videre, som omtales i Bibelen, var forbilledlige for noget fremtidigt, hvorved der skabtes et mønster af type og antitype, forjættelse og opfyldelse ikke bare mellem Det Gamle og Det Nye Testamente, men også mellem den bibelske historie og den aktuelle verden. I den typologiske fortolkning er sammenhængen mellem begivenheder ikke tidsligt eller kausalt bestemt, begi-

-
18. Entydige kulturlandskaber er sjældne i Europa siden oldtiden: Clarence J. Glacken: *Traces on the Rhodian Shore. Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*, Berkeley/Los Angeles/London 1976, s. IX (1. udg. 1967).
 19. Jakob Balling: »Bibelen. Frelseshistorie og Verdenshistorie«, *Bibelsk teologi*, red. Sigfred Pedersen, Århus 2000, s. 9-20 (10). Sammentænkning af bibelhistorie og verdenshistorie kendes tilbage fra kirkens ældste tider. I sin protestantiske udformning hentede den kraft i ortodoksiens verbalinspirationslære, ifølge hvilken Bibelen var en ufejlbarlig kilde til Guds historiske nedslag i verden.
 20. *Diplomatarium Groenlandicum 1492-1814. Aktstykker og Breve til Oplysning om Grønlands Besejling, Kolonisation og Missionering*, udg. Louis Bobé (Meddelelser om Grønland, 55:3), København 1936, s. 41-42.

venhederne er forbundet vertikalt med og af det guddommelige forsyn, som på denne måde fastlægger historiens gang. Hvor kausaliteten er bagudrettet og forholder sig til fortiden, er typologien fremadrettet og forholder sig til fremtiden.²¹ Den typologiske betragtningsmåde var ikke bare en fortolkningsmåde, som sikrede den bibelske fortællings enhed, den var et syn på historien, en historiefilosofi.²² På samme måde som Paulus og kirkefædrene »omfortolkede hele den jødiske overlevering til en række figurer, der viser frem til Kristi inkarnation, og anviste det romerske rige dets plads inden for den guddommelige frelsesplan«,²³ lå Grønland i bibelsk forstand åben for en kronologisk-historisk beskrivelse og en figural fortolkning. Men derudover var landet en håndgribelig virkelighed, hvor fortolkning blev fulgt op af handling, der lod den bibelske historie udfolde sig som praksis. Den i det væsentlige passive figurale fortolkning suppleredes med, hvad man kunne kalde en typologisk eller figural praksis, aktualiseret figuralitet, således kirken i Holsteinsborg. Hvor der før kun var lave jordhytter, knejsede nu som vidnesbyrd om Guds Riges tilstedeværelse et mægtigt hus med spir og klokker, som kunne ses og høres viden om. Et nyt landskab, en ny virkelighed var skabt. Bibelen og den bibelske historie havde sat sit synlige aftryk på den grønlandske kyst.

Missionærernes verdensopfattelse

I det verdenshistoriske forløb af skabelse, fald og frelse indgik visheden om det guddommelige forsyn, det særlige såvel som det generelle forsyn. Et udtryk for det særlige forsyn var missionærernes kaldelse til at arbejde for Guds Riges fremme blandt hedningene i Grønland. Sådanne ideer spores tydeligt hos Hans Egede. Han var til sin dødsdag overbevist om, at det skyldtes forsynet og den guddommelige styrelse, at han i det nordnorske Vågan en mørk oktoberaften 1708 fik tanken om

21. Northrop Frye: *Den store kode. Bibelen og litteraturen*, Århus 1992, s. 81-82. (1. eng. udg. 1982).

22. Karl Löwith: *Weltgeschichte und Heilsgeschichte. Die theologischen Voraussetzungen der Geschichtsphilosophie*, Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz 1967 (1. udg. 1953). Se også Frederik Torm: *Nytestamentlig Hermeneutik*, København 1928, s. 22 og Hans W. Frei: *The Eclipse of Biblical Narrative. A Study in Eighteenth and Nineteenth Century Hermeneutics*, New Haven/London 1974, s. 2-3 og passim.

23. Erich Auerbach: *Mimesis. Virkelighedsgengivelsen i den vesterlandske litteratur*, København 1965, s. 28. (1. ty. udg. 1946)

Grønland,²⁴ og i det omfattende forslag »henseende de arme hedenske Grønlænders Omvendelse til Christum«, som han sendte til kongen 1711, og hvor han gjorde rede for sit syn på kirkens missionspligt, var det Guds forsyn og plan i historien, der var den gennemgående tanke. Hans egen plan om at gå til Grønland fremstod som en opfyldelse af Esajas' forjættelse og andre gammeltestamentlige profetier om at alle hedninger en gang skulle prise Gud.²⁵ Hans Egede var Abraham og Giertrud Rasch, hans kone, »en troe Sara [som] gik med sin Abraham fra Slægt og Faders Huus, til et fremmed, ja haardt og hedensk Land.«²⁶ Og da den ene figuralitet ikke udelukker den anden, var Hans Egede, da han tog afsked med menigheden i Vågan, tillige Paulus, der tog afsked med menigheden i Efesos (Apg 20,32) for at »forkynde evangeliet i de egne, der ligge længere borte end jeres« (2 Kor 10,16). Et uheld under nedreisen til Bergen 1718, hvor han faldt over bord og var i største livsfare, var ligeledes egnet til at bringe »den guddommelige Beskiermelse« i erindring.²⁷ Det samme var rejsen til Grønland, hvor skibet var på

-
24. Hans Egede: *Omstændelig og udførlig Relation Angaaende Den Grønlandske Missions Begyndelse og Fortsættelse*, København 1738, s. 1. Om Hans Egedes missionskald, se Laurids Stampe:, »Et missionskald i 200året for Hans Egedes død«, *Meddelelser om den grønlandske Kirkesag*, 90, 1958, s. 1-10.
 25. *Diplomatarium Groenlandicum 1492-1814*, s. 32-44. Hans Egede var i sit missions-syn påvirket af bl.a. de to tyske teologer Heinrich Müller (1631-75) og Christian Gerber (1660-1731), begge fortalere for kirkens almene missionspligt. Om Hans Egedes interesse for Müller vidner, at en folioudgave af dennes meget benyttede *Evangelische Schluss-Kette und Krafft-Kern Oder Gründliche Ausslegung der gewöhnlichen Sonntags-Evangelien* var med i bagagen til Grønland, hvor den blev fremvist for en skare grønlændere 14. juli 1721. Kathrine Kjærgaard og Thorkild Kjærgaard: »Prints and pictures in Greenland in the 19th century«, *Commercio delle stampe e diffusione delle immagini nei secoli XVIII e XIX*, red. Alberto Milano, Rovereto (TN) 2008, s. 269-83 (271, 280) og ndf. s. 69. Se også Erling Danbolt: *Misjonstankens gennembrudd i Norge*, I: Misjonsappelens tid 1800-1830 (Skrifter utgitt av Egede-Instituttet til fremme av misjonskunnskap og misjonsgranskning, 1), Oslo 1946, s. 17-37.
 26. Hans Egede: *Relationer fra Grønland 1721-36*, udg. Louis Bobé (Meddelelser om Grønland, 54), København 1925, s. 296. Se også David Cranz: *Historie von Grönland*, I-III. Barby 1765, s. 464 (repro Hildesheim 1995).
 27. Louis Bobé: *Hans Egede. Grønlands missionær og kolonisator* (Meddelelser om Grønland, 129,1), København 1944, s. 18. Anekdoten er første gang nævnt i Jacob Johan Lunds biografi af Hans Egede fra 1778 (*Første Missionair paa Grønland, Biskop Hans Egedes Levnet*, København 1778, s. 12), der som kilde angiver sin svigerfader Poul Egede. Når begivenheden ikke er nævnt hos Hans Egede selv viser det if. Lund, at »det var ikke saameget hans Sag at skrive om sig selv, som om Grønlænderne og det, der angik Missionen« (sst.).

nippet til at blive knust af isen. »Her faldt mig ind iblandt andet, til min Trøst og Oprettelse, hvad der passeerte med St. Pauli Seylads til Italien, Act. 27. Jeg gjorde deraf en Application paa mig selv og haabede, at den almægtige gode Gud skulde bevise mig og mine den Hielp og Redning, som han beviiste Paulo, og hans Medfarende.«²⁸ Stormen stilnede af og isen forsvandt og alle takkede Gud for hans miskundhed. Om en sultperiode 1726 hedder det hos Poul Egede: »Denne vor store Nød gik vor Fader nær til Hierte. Hvad ham selv var angaaende, da havde han som Paulus lært at lade sig nøye, baade at være mæt og at hungre.«²⁹ Ikke bare i eftertidens øjne var Hans Egede en Paulus, han var det også i egne øjne såvel som i samtidens. Før afrejsen til Grønland skrev nordlandsmissionæren Thomas von Westen: »Om Gud har udvaldt Hr. Egede til det Arbejde [på ny at gøre grønlænderne kristne], skal jeg ikke sige, dog Gud udvælger de skrøbelige til at beskiæmme Vise og Sterke, og Hand tog Saulum til sin Apostel.«³⁰

Hans Egede levede i Bibelen og så sit eget liv og virke i Grønland i lyset af Bibelen. Talrige er de gange, hvor han ser Skriftens ord gå i opfyldelse, som da han en martsdag 1723 kunne skrive: »Lofvet være Gud, som dog iche lader min eenfoldige Underviisning, i hvor vell dend samme endnu er ufuldkommen, være gandske fructesløs iblant disse arme Folch, men och her ved Leylighed beviiser, hvad hand om sit Ords Frugt og Fremgang hos Esai. 55,[10-11] forjettet hafver: ligesom Regn og Snee falder fra Himmelen og kommer iche did igien, men vedsker Jorden og gjør hende frugtsommelig etc. saa skall och det Ord være, som gaær af min Mund, det skall iche komme tomt igien til mig.«³¹ Arbejdet var imidlertid altid en kamp mod Mørkets kræfter, således hedder det i et mismodets øjeblik 1724, at når det, »som hensichter til Guds Rigis Opbyggelse og Sathans Rigis Forstyrrelse, finder saa liden Fremgang, er [det] vist at tilskrifve Sathan og hans Rigis Lemmer.«³² Men også her var han overbevist om, at der lå en dybere hensigt bag »thi ieg visseligen troer min Gud dertill, hvis Verck og Gierning dette allene

28. Hans Egede: *Omstændelig og udførlig Relation*, s. 30.

29. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 32. Der sigtes til 1 Kor 4,11 og 2 Kor 11,27.

30. Thomas von Westen til Missionskollegiet 21. juni 1718. *Diplomatarium Groenlandicum*, s. 45.

31. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 69.

32. Sst., s. 125.

er, at omendskiønt alle Menniskers Hierter og Hænder ere tilluchte, Hand dog skall udfinde Veye og Middell til sit Nafvns og Æris Udbreedelse iblant de Vankundige. Men dend allene viise Gud vill hermed lære baade mig og andre, at vi iche skall sette vor Liid paa Mennisker og menniskelig Midler, men paa Gud, som vill og bør hafve Ære for alting, og derfor effter Sin Viisdoms Raad Sine mæchtige Gierninger udj største Skrøbelighed herligen pleyer at udføre, saa hver kand sige: det har Herren giort.«³³

Da Hans Egede forlod Grønland sommeren 1736, talte han i sin afskedsprædiken søndag den 29. juli over Esajasordene: »Forgæves har jeg anstrengt mig, på tomhed og vind har jeg brugt mine kræfter. Dog, min ret er hos Herren, min løn er hos min Gud« (49,4).³⁴ Det er set som udtryk for, at Hans Egede mente, det hele havde været forgæves.³⁵ Men det er højst en del af sandheden. Hvis han nu og da har tænkt sådan, var det nok især med tanke på de personlige omkostninger, navnlig hustruens død året før. Den bibelkyndige Hans Egede kan umuligt have overset, at profeten umiddelbart efter de nævnte vers fortsætter med beskrivelsen af den Herrens tjener, som skal genrejse Jakobs stammer og være et lys for folkene, for at Guds frelse kan nå til Jordens ende. Herpå peger også, at Hans Egede samme dag døbte en lille dreng, som fik navnet Hans.³⁶ Hvis Egede virkelig havde ment, at alle anstrengelserne havde været forgæves, ville han næppe have afsluttet sin gerning i Grønland med en dåb og således komme i modstrid med sit eget omhyggeligt overholdte princip om ikke »at spendere dette højværdige Saligheds-Middel«, hvor det kunne gå til spilde.³⁷ Da han 1738, to år efter hjem-

33. Sst., s. 126.

34. Sst., s. 302.

35. Finn Gad: *Grønlands Historie*, II: 1770-1782, København 1969, s. 252.

36. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 303.

37. Sst., s. 218. Da der jan. 1732 var risiko for, at grønlandsmissionen ville blive nedlagt, ophørte Hans Egede med at døbe og indskrænkede sig til at undervise. Bobé: *Hans Egede*, s. 158. – Det kan i denne forbindelse være af interesse at anføre, hvorledes Hans Egede med Ole Lange som pennefører 1728 formulerede sig ud af et spørgsmål, han i årevis havde kredset om, nemlig hvorvidt det var forsvarligt at døbe børn, hvis forældre var hedninge: »Overalt saa ligger Prophetien der om Christi Kirkes Udbredelse i blant Hedningene, samt deres smaa Børns Annammelse dertil, i Esai. 49,22. Saa sagde den Herre Herre: See, jeg vil opløfte min Haand til Hedningene, og opløfte mine Bannere til Folk, og de skal bære dine Sønner frem i Skiød, og dine Døtre skal bæres på Skuldre. Hvilken Prophetie jeg seer at være opfyldt, da Christus antog de Børn, som fødtes til ham, og gav dem Led i Guds

komsten til København, udsendte sin *Omstændelig og udførlig Relation Angaaende Den Grønlandske Missions Begyndelse og Fortsættelse* var ethvert spor af tvivl i hvert fald bortvejret, og han skrev fortrosthedsfuldt i tillid til forsynet: »Jeg er vist forsikkred derpaa, at vort Arbeide i Herren ikke skal være forgiæves; thi Guds Forjættelse maa ikke slaae feil, Es. 55,[10-11].«³⁸ Hvornår arbejdet ville fuldendes kunne ikke siges, da »Gud af hellige Aarsager, til vor Ydmygelse, og for at opmuntre os til Haab, Taalmodighed og Flittighed udi vores Kald, lader meget være forborgen for os, som dog i Enden og Udgangen herligen ytrer sig, til vores og andre sande Christnes Glæde og Trøst. Thi Guds Rige har sig saaledes, siger Frelseren, Marc. 4,[26-28], som naar et Menneske kaster Sæd i Jorden, og sover og staaer op Nat og Dag, og Sæden rinder op og voxer, at han det ikke veed. Thi Jorden bær Frugt af sig selv, først Græs derefter Ax, derefter fuldsom Korn udi Axet.«³⁹

Det smertelige tab af Missionskollegiets arkiv ved Københavns brand 1795 gør, at det kun undtagelsesvis er muligt at komme ind på livet af de snesevis af missionærer, der virkede på Grønland i resten af 1700-tallet og ikke som Egederne drog omsorg for at få deres inderste tanker frem på tryk.⁴⁰ Men at ideen om et særligt forsyn har gjort sig gældende hos mange af missionærerne er hævet over enhver tvivl. Det gjaldt således den norskfødte Jonas Gill (1738-1807), som efter den højtidelige ordination i Frue Kirke den 17. april 1765 med henvisning til Paulus' tale til Agrippa om hans kaldelse til hedningeapostel skrev i sit *vita*: »Hertil og hidtil er jeg ført af den faderlige guddomsstyrelse. Giv nu Gud, hvad jeg brendende beder om at det af mig paatagne hverv rettelig forvaltes til ære for vor frelser og herre Jesus Christus – og til min

Rige, Luc. 18, v.15.16. Men dette Christi Eksempel af Propheten forud seet, bør jo efterfølges i henseende til vore smaa og umyndige Grønlændere.« Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 219. Også her argumenteres figuralt.

38. Hans Egede: *Omstændelig og udførlig Relation*, s. [XVIII].

39. Sst., s. [XVII-XVIII].

40. Ved branden (jf. ovf. note 3) gik hundredvis af dagbøger og indberetninger fra grønlandsmissionens første 75 år op i luer. For en oversigt over tabene, se *Diplomatarium Groenlandicum*, s. [VII]-VIII. Tilbage til belysning af de enkelte missionærers forhold er bevaret et fragmentarisk materiale, bl.a. kortfattede *vita* indskrevet af missionærerne i Sjællands Stifts bispeprotokol efter deres ordination, samlet og udnyttet af Hother Ostermann i hans to kollektive biografier af hhv. norsk- og danskfødte i Grønland, *Nordmænd paa Grønland* (1940) og *Danske i Grønland* (1945).

egen og det grønlandske folks frelse, til hvilket jeg nu udsendes – at omsider deres øjne maatte aabnes, Acta 26,18.«⁴¹ Mere kortfattet var islændingen Oláfur Dahl, der den 7. april 1779 efter at være blevet ordineret til missionær for kolonien Upernavik skrev, »at den trefold gode og store Gud hidtil har lagt alt til rette for mig med sin velsignende hånd, og styret mine veje.«⁴² Uden Guds forsyn gik det i hvert fald ikke. I 1757 blev missionær i Claushavn (Ilimanaq) Severin Thrane fundet død efter i melankoli og fortvivlelse at have skåret struben over på sig selv med en ragekniv. »Sandelig en gierning og exempell, som ey alleene opvækker en horreur, men og anleediger os at betragte vor skrøbelighed, at beede Gud om hielp til at modstaae Dievelens fristelser, da det ikke er vor dygtighed, men Guds naade at tilskrive, at vi hidindtil have undgaaet hans snarer og strikker«, som en chokeret kollega Jacob Borch udtrykte det.⁴³

Et særlig interessant eksempel er Hans Egedes søn, Poul Egede, der blev født netop i de dage, hvor hans far modtog sin kaldelse om at gå til Grønland, og som i dåbsgave fik apostelnavnet Paulus.⁴⁴ Hos ham finder man, som det for nylig er blevet sagt af teologen Christina Petterson, en apostolsk selvforståelse, hvor »både den grønlandske menighed og Poul Egede [indskrives] i den paulinske missionstradition ... som Guds direkte instrument til udførelsen af den guddommelige vilje, sådan som den var udtænkt fra begyndelsen.«⁴⁵ Sådan så han sig selv og sådan blev han set af sin samtid. I fortalen til Poul Egedes grønlandske oversættelse af Thomas à Kempis' *De imitatione Christi*, som kom 1788, omtaler hans mangeårige ven og støtte, chefen for Danske Kancelli Bolle

41. Ostermann: *Nordmænd paa Grønland*, s. 354.

42. Sst., s. 990. Tilsvarende hos bl.a. Otto Fabricius (1744-1822) (sst., s. 788), Arnoldus von Westen Sylow (sst., s. 895-96) og Hans Buch (Ostermann, *Danske i Grønland*, s. 67).

43. Ostermann: *Nordmænd paa Grønland*, s. 806.

44. Jeg holder mig til den af *Dansk Biografisk Leksikon* angivne fødselsdag (9. sept. 1708). Der har været rejst tvivl om rigtigheden af denne dato, se Erling Danbolt: »Poul Egede«, *Norsk Tidsskrift for Misjon*, 14, 1960, s. 13-27.

45. Christina Petterson: »Kap farvel til Umanarssuaq.« Bibel- og menneskesyn i Paul Egedes fortale til oversættelsen af det Ny Testamente til grønlandsk«, *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 2007, s. 103-15 (107-08). En del af Poul Egedes selviscenesættelse, som Christina Petterson forbigår, er hans udtrykkelige oplysning om, at han ved at overtage embedet som missionær i Grønland gav afkald på et brændende ønske om at blive søofficer. Han overgav sig betingelsesløst til Herrens vilje. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 45.

Willum Luxdorph den nu firsårige grønlandsfarer som: »Summe venerabilis senex Paulus Egede, Groenlandiæ Episcopus, Apostolus, Apostoli filius«⁴⁶ – en sand Paulus *redivivus*.

De herrnhutiske missionærer delte deres dansk-norske kollegers syn på det verdenshistoriske forløb. Daglige strejftog i Bibelen gav beständig stof til figurale tolkninger og eftertanke om forsynets underfulde veje. Da de tre første herrnhutiske missionærer Christian David og fætrene Matthæus og Christian Stach var på vej til Grønland, så de sig selv som »die Weisen aus Morgenland mit Gaben und Geschenken.«⁴⁷ Senere, da de var ankommet og for alvor forstod hvor vanskelig, ja næsten håbløs opgaven var, søgte de kraft i Hebræerbrevets vidnesbyrd om de gammeltestamentlige fædres urokkelige tro (11,27). Som Moses forlod Egypten i tillid til Gud skulle de virke i Grønland i tillid til Gud.⁴⁸ Da brødrene efter nogle uger havde fået sig installeret i en jordhytte, fortvivlede de ikke over de usle kår, men sammenlignede sig med salmisten, der måtte leve som fremmed i Mesjek, bo iblandt ørkenfolket Kedarers telte (Sl 120,5).⁴⁹ Da de efter utallige, årelange afsavn og lidelser i april 1736 midt i en sultperiode var heldige at finde en hvalunge, som gav dem noget at spise et par dage, styrkede de sig ved tanken om endnu en gang at have fået vidnesbyrd om, at de var under Herrens varetægt: »In unserer Bibel-Stunde«, hedder det i dagbogen »waren uns die Exempel Elia und Elisa besonders gross, wie sie der Herr auch in Hungers-Noth ernähret hat. Wir können aus Erfahrung zeugen, dass derselbige Gott noch lebt, und uns Seine neue Pflege geniessen lässt in dieser Grönländischen Wüste.«⁵⁰ Midt i nød og afsavn så de frelseshistorien udspille sig med dem selv som de af forsynet særligt udvalgte. Om deres opgave var de på underfuld vis blevet mindet allerede den første dag i Grønland, hvor de ved et af de af herrnhuterne yndede tilfældige opslag i Bibelen førtes til Romerbrevet 15,21, hvor Paulus beskriver sin opgave

46. Thomas à Kempis: *Agletok Okkuninga Okautsinnik Christus-mik Mallingnairsut pivlugit*, København 1788, s. [III].

47. Citeret efter Zinzendorf und die herrnhuter Brüder. *Quellen zur Geschichte der Brüder-Unität von 1722 bis 1760*, red. Hans-Christoph Hahn og Hellmut Reichel, Hamburg 1977, s. 402.

48. Cranz: *Historie von Grönland*, s. 416.

49. Karl Müller: *Der Weg des Matthäus Stach. Ein Lebensbild des ersten Grönland-Missionar der Brüdergemeine*, Berlin 1926, s. 27.

50. Cranz: *Historie von Grönland*, s. 459.

som opfyldelse af profetien om hedningenes omvendelse.⁵¹ Denne forjættelse så de gå i opfyldelse, da omvendelserne omsider indfandt sig.⁵² De havde aldrig været alene – også i Grønland var de under Herrens beskyttelse. Efter 1740, hvor en herrnhutisk vækkelse tog fart, gentog pinseunderet sig i Grønland: »Frelseren skænkede os en saadan Sprogets Gave, saa vi selv forbavsedes derved, og naar Hjertet var grebet og rørt af Blod og Saar, saa vældede ogsaa de nødvendige Udtryk frem.«⁵³

En herrnhutisk variant af det særlige forsyn var at forelægge Frelseren vigtige beslutninger til afgørelse ved lodtrækning. Lodtrækning blev brugt ved udpegning af missionærer til Grønland og ved udpegning af ægtefæller til derværende missionærer.⁵⁴ Den senere grundlægger af missionstationen Frederiksdal (Narsaq Kujalleq) ved Kap Farvel Conrad Kleinschmidt (1768-1832) kom til Ny Herrnhut august 1793 efter lodtrækning.⁵⁵ Ligeså Anna Margrethe Hammeleff fra Styding ved Haderslev, som år 1800 sendtes til Grønland for at blive gift med ham.⁵⁶ Da hun døde 1812, og der skulle findes en ny ægtefælle til Kleinschmidt, som i mellemtiden var blevet 44 år og forflyttet til Lichtenau, kom der, efter at Frelseren havde sagt nej til fem ugifte søstre fra Søsterhuset i Christiansfeld, omsider et ja til den 32-årige Christina Petersen fra Gimsing ved Struer,⁵⁷ som blev mor til den berømte sprogforsker og skaber af moderne grønlandsk retskrivning Samuel Kleinschmidt (1814-86). Også han, der efter herrnhutisk sædvane var blevet sendt til Europa som dreng for at gå i skole, kom først tilbage til sit barndomsland efter at Frelseren havde talt.⁵⁸ Han var i Grønland på Frelserens bud, hvad han ikke undlod at gøre opmærksom på.⁵⁹ At disse bud fra Frelseren ikke altid blev modtaget med begejstring fornemmer man hos

51. Sst., s. 416.

52. Sst., s. 489-90.

53. Således Friedrich Böhnisch if. Laurids Stampe: »Friedrich Böhnisch og den herrnhutiske Mission paa Grønland paa hans Tid«, *Nordisk Missions-Tidsskrift*, 1945, s. 207-19 (212).

54. Laurids Stampe: *En kildemæssig Fremstilling af Brødremenighedens Mission i Grønland*, 1944, s. 325 (upubliceret prisopgave, Københavns Universitet).

55. Henrik Wilhjelm: »af tilbøielighed er jeg grønlandsk.« *Om Samuel Kleinschmidts liv og værk* (Det grønlandske Selskabs Skrifter, XXXIV), København 2001, s. 27.

56. Sst., s. 39-40.

57. Sst., s. 41-42.

58. Sst., s. 82.

59. Sst., s. 210-11, 221.

Johann Gottfried Gorke, der om sin kaldelse til missionær i Grønland den 18. november 1781 skrev: »In der Überzeugung, dass dies ein Ruf vom Herrn an mich sei, besprach ich mich nicht erst mit Fleisch und Blut, sondern nahm ihn gebeugt und freudig an.«⁶⁰ Uden for Grønland blev det frelseshistoriske drama, der med missionærerne som aktører udfoldede sig under Polarcirklen, fulgt med indlevelse og interesse, således af den tyske jødemissionær Johann Andreas Manitus, der i 1734 opholdt sig i København, mens en række danske og herrnhutiske grønlandsmissionærer ventede på at komme af sted. I sin dagbog udtrykte han det fromme håb, at Gud ville give sin velsignelse til, at missionærerne således kunne styrke Kristi rige, at Satans rige blandt de vilde hedninger kunne svækkes og til sidst helt gå under.⁶¹

Grønlænderne som bibelsk folk

Som missionsopgaven i Grønland var foregrebet i de gammeltestamentlige profetier, således var det grønlandske folk med missionær Ole Langes udtryk »Gnotos tempore Phaleg«, kendt fra Pelegs tid,⁶² det vil sige siden den menneskelige diaspora efter Syndfloden, hvor Peleg af Noas og Sems slægt er nævnt i en af Første Mosebogs mange slægtstavler (10,25, jf. 1 Krøn 1,19). Dermed var grønslænderne sat i forbindelse med den ene af Noas tre sønner, Sem, og lyst i kuld og køn som et bibelsk folk, udsprunget af Adams slægt. Samme ræsonnement findes hos teologen og sprogvidenskabsmanden Marcus Wøldike (1699-1750) i den betænkning om det grønlandske sprog, som han 1745 fremlagde i Videnskabernes Selskab i København: »Det er vist, at det heele Menneskelige Kiøns Forfædre ere blevne i Syndfloden bevarede udi den efter Guds Befalning af Noah bygte Ark, og at da Syndfloden var til Ende, ere de saavel som de umælende Creaturer udgangne af Arken og ned af

60. Stampe: *En kildemæssig Fremstilling*, s. 323.

61. Martin Schwarz Lausten: »Dansk jødisk historie og grønlandsk kirkehistorie«, *Reformationer. Universitet – Kirkehistorie – Luther. Festskrift til Steffen Kjeldgaard-Pedersen*, 28. april 2006, red. Tine Reeh og Anna Vind, København 2006, s. 201-14 (206).

62. Ole Lange: »Til et berømmeligt Æreminde over Hs. Højærværdighed nu salige Hr. Hans Egede, Superintendent over den Grønlandske Mission«, *Kiøbenhavnske lærde Tidender* 11. jan. 1759, s. 12. På latin. Trykt med dansk oversættelse i Kathrine Kjærgaard: »Berømmelig i Norge, Roesværdig i Dannemark, Men Udødelig i Grønland«, *Fra oprører til apostel. Hans Egedes liv og kirken på Grønland*, red. Håkon Brun, Kabelvåg 2008, s. 126-66 (129).

Velsignende Kristus omgivet af de fire evangelister med deres attributter. Vist af Hans Egede for en forsamling af grønlandere den 14. juli 1721 på Håbets Ø. Kobberstik, formentlig af Wolfgang Philipp Kilian (1654-1732). Frontispiece i Heinrich Müllers *Evangelische Schluss-Kette und Krafft-Kern*, Frankfurt am Main 1698. Herzogin Anna Amalia Bibliothek. Foto: Klassik Stiftung Weimar.

Ararats Bjerg.«⁶³ Hvordan grønlanderne derefter er kommet til Grønland kan der ikke gøres rede for, da den eneste, som har skrevet om det, er Moses, der »ikke om alle nuværende Nationer har givet omstændelig Forklaring.«⁶⁴ For egen regning spekulerede Wøldike på, om indbyggerne i Amerika kom fra Europa eller fra Asien og nåede frem til, at hvis der fra Syndflodens tid havde været lige så stor afstand mellem Europa og Amerika som nu, og hvis der ikke havde ligget faste, siden ved »Jordskelv, Vandflod eller andre Guds Domme« forsvundne lande

63. Marcus Wøldike: »Betænkning Om det Grønlandske Sprogs Oprindelse og Uliighed med andre Sprog«, *Skifter som udi det Københavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aaret 1745*, København 1745, s. 129-56.

64. Sst., s. 131.

eller øer i Atlanterhavet, så var det sandsynligst, at Amerika og dermed Grønland var blevet befolket fra Asien. Heri havde han som bekendt ret. Om sprogene, der havde professor Wøldikes særlige bevågenhed, hedder det, »at da Menniskene begyndte at bygge det Babyloniske Taarn, saa havde de alle et Tungemaal og forstode hverandres Sprog, og at den Forskiel, som endnu er og bliver paa de adskillige Sprog i Verden, har sin første Oprindelse fra Babel ... Men paa hvad Vey et hvert Sprog er kommet til det Land, hvor det nu bruges, er ikke alene ligesaa tungt at forklare som hvorledes Indbyggerne ere komne did, men endnu vanskeligere.«⁶⁵ Fast stod imidlertid, at det grønlandske folk og det grønlandske sprog var forankret i den bibelske historie. Som et folk med rod i Mellemøsten antoges grønlænderne i tidernes morgen at have haft eget skriftsprog med eget alfabet, som siden var gået tabt. Grammatikeren Albert Top, en af Hans Egedes første og nærmeste medarbejdere, opfattede den af missionen indførte brug af latinske bogstaver i grønlandsk som en nødløsning.⁶⁶ Ideen om grønlænderne som et gammeltestamentligt folk udgået af Noas slægt gemmer sig vel også i den hilsen, som den i sin tid højt agtede københavnske præst Morten Reenberg sendte til Christianshåb (Qasigiannguit), den nye koloni som 1734 var blevet grundlagt i Diskobugten af Poul Egede: »Hæc dilecta Deo naviget arca Noa« (så lad da denne Noas ark sejle, elsket af Gud).⁶⁷ Fra det følgende århundrede har vi Samuel Kleinschmidts på grønlandsk skrevne verdenshistorie (1859), hvor der på en af de første sider står, at grønlænderne nedstammer fra Sem.⁶⁸

Den bibelske forankring af det grønlandske folk lod sig yderligere underbygge med en række slående overensstemmelser mellem grønlandsk og gammeltestamentligt navnestof. Missionær Henrik Christoffer Glahn (1738-1804) fandt i egnen omkring Holsteinsborg flere sted-

65. Sst.; sml. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 262 (noten).

66. *Pioneers of Eskimo Grammar. Hans Egede's and Albert Top's early manuscripts on Greenlandic*, red. Knut Bergsland og Jørgen Rischel (Travaux du cercle linguistique de Copenhague, 21), København 1986, s. 76.

67. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 48.

68. Inge Kleivan: »Historie og historier i Grønland«, *Klaus Khan Baba. En etnografisk kalejdoskopi tilegnet Klaus Ferdinand den 19. april 1991*, red. Susanne Dybbroe m.fl., Århus 1991, s. 234-59 (236). Kleinschmidts verdenshistorie begynder med Adams skabelse år 4000 f. Kr. Derefter omtales de vigtigste siden da indtrufne begivenheder. Syndfloden dateres til 2345 f.Kr. Der sluttes med den franske revolution 1789 og krigen mellem Rusland og Tyrkiet 1854-56.

og personnavne, blandt andre Hanna, Isake og Ada, som han mente måtte være identiske med gammeltestamentlige navne som Hannah, Isak og Adam.⁶⁹ Glahn spekulerede på, om disse navne kom direkte fra jøderne, eller om de var indført gennem nordboerne. Svaret måtte være, at de kom fra jøderne. Dels brugte de gamle kristne nordboere ikke bibelske navne, dels stammede det fælles navnestof mellem grønlandsk og Bibelen alene fra Det Gamle Testamente, hvad ligeledes pegede på jøderne.⁷⁰

Andre spor, som røbede forbindelse til jøderne, var det grønlandske sagnstof. Hans Egede refererer en fabel om menneskets oprindelse, ifølge hvilken det første menneske, en grønlænder, voksede op af jorden og siden skabtes en kvinde af en tue. Fra disse to mennesker stammer alle senere mennesker. Den historie anså Hans Egede for »en Levning af den sande Tradition om Menniskens Oprindelse.«⁷¹ H.C. Glahn gen fandt i fabeln om en vis Assung-Assung-a beretningen om Loths hustru.⁷² De grønlandske regler for omgang med blod og med døde mindede Hans Egede om renhedsforskrifterne i Tredje og Fjerde Mosebog. »Det er brugeligt hos endeel giffte Qvinder at toe deres Legemer efter at de have Haft deres Menstrua, paa det deres Mænd ikke skal døe. Ligeledes naar de have rørt ved nogen Død, bortkaster de Klæder som de have Haft paa, hvorfor de ved den Dødes Begravelse har altid gamle Klæder paa; hvor i alt de kommer over et med Jøderne [3 Mos 15,18-33; 4 Mos 19,11-13], saasom de og i flere andre Ting have Jødiske Skikke, saasom at begræde deres Jomfruedom, at teigne sig paa Huden, og at rundskiære deres Hovet Haar, som Herren forbyder Israels Børn Lev[iticus] 19,[27-28]. Naar jeg eftertenker sligt og andet meere, som

69. *Missionær i Grønland* Henric Christopher Glahns dagbøger for aarene 1763-64, 1766-67 og 1767-68, udg. H. Ostermann (Det grønlandske Selskabs Skrifter, IV). København 1921, s. 114-16.

70. Sst., s. 117.

71. Hans Egede: *Det gamle Grønlands Nye Perlustration eller Naturel-Historie og Beskrivelse over det gamle Grønlands Situation, Luft, Temperament og Beskaffenhed*, udg. O. Solberg (Norge og Grønland, 1), Oslo 1926, s. 151 (1. udg. 1741). Under den 19. aug. 1722 beretter Hans Egede i sin dagbog om en grønlænder, som under et besøg på Håbets Ø med et stykke kridt tegnede to figurer på en bordplade forestillende de første mennesker. I dette tilfælde mente Egede dog, at det kunne være et ekko af hans egen missionsvirksomhed. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 51-52.

72. *Missionær i Grønland* Henric Christopher Glahns dagbøger, s. 113.

synes Jødisk hos dem, bifalder jeg nesten en vis Autors Tanker, da han melder om Americanerne, at efterdi hand har fundet saa mange Jødiske Bruge hos dem, holder hand for, at de ere en Extraction af Jøder eller fornemmelig Israels Børn, som bleve bortførte til Assyrien og ere siden bortspriede i ubekjendte Lande.«⁷³ Den juridisk interesserede Glahn pegede som endnu et vidnesbyrd om forbindelsen mellem grønlænderne og jøderne på den retspraksis, at hvis en mand låner noget af en anden mand, og det lånte beskadiges eller mistes, skal der ydes erstatning, hvis ejeren ikke er til stede; er ejeren til stede, skal der ikke ydes erstatning. Denne spidsfindige bestemmelse mindede Glahn om en tilsvarende i Anden Mosebog (22,14).⁷⁴ En iøjnefaldende lighed mellem gammeltestamentlige patriarker og grønlandske storfangere, som ikke blev inddraget i argumentationen for at grønlænderne var et mellemøstligt folk, var den udbredte brug af medhustruer. Her nåede missionærerne grænsen for deres antropologiske nysgerrighed. Flerkoneri var ikke et interessant bibelsk træk, men en vederstyggelighed, som man ønskede at komme af med hurtigst muligt. Dog ikke uden samtidig at tage afstand fra den almindelige skik at forskyde medhustruer: »Hos Hedningerne bør den mistanke ikke opvækkes, at Vor Religion giver nogen Tilladelse til at være troløs.« En pragmatisk løsning, som blev anvendt af både den dansk-norske og den herrnhutiske mission, var at give tilladelse til at beholde to hustruer (dog uden vielse).⁷⁵

73. Hans Egede: *Det gamle Grønlands Nye Perlustration*, s. 150. En næsten tilsvarende formulering læses hos Poul Egede: *Continuation af Den Grønlandske Mission. Forfattet i Form af en Journal fra Anno 1734 til 1740*, København 1741, s. 72-73 (repro 1971). Poul Egede tilføjer endnu et element, nemlig at grønlænderne i lighed med jøderne i Det Gamle Testamente (2 Mos 22,17) stenede »Trolde Qvinder« (eneste kendte omtale af steninger i Grønland). – *en vis Autors Tanker*: Det er uvist, hvem Hans Egede tænker på. Der kan være tale om Thomas Thorowgood, forfatter til *Ievves in America or Probabilities That the Americans Are of That Race* (1650), eller én af dennes efterfølgere.

74. [Henrik Christoffer Glahn]: *Anmærkninger over de tre første Bøger af Hr. David Crantz's Historie om Grønland*, København 1771, s. 294.

75. Finn Gad: *Fire detailkomplekser i Grønlands historie 1782-1808*, København 1974, s. 205 og Preben Andersen: »Herrnhuterne i Grønland«, *Tidsskriftet Grønland*, 1969, s. 50-64 (58). I denne forbindelse kan nævnes, at to af Poul Egedes sproglige rådgivere, Hans Púngujôq (født ca. 1720) og Arnarsaq (ca. 1716 - ca. 1790), frarådede, at grønlænderne fik for meget at vide om patriarkernes forargelige polygami. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 117.

Uanset det forhold at grønlænderne som et bibelsk folk kunne føres tilbage til det første menneske og uanset at navne, skikke, sprog og sagnstof viste tilbage til jøderne og de ældste tider, kunne man frygte, at gudbilledligheden var blevet udvisket i tidens løb. Det lod sig imidlertid konstatere, at det ikke var tilfældet. »Alting iblandt dem regiæris og føris af en god og vel disponeret Naturel ... Her er ingen Lofv, som lærer og foreskriver, intet Sverd, som truer Misdædere, intet Riis, som tuchter de ulydige, og dog har Volds Mænd, Røfvere, onde og skalchagtige Mennisker iche sted i dette Land, men Kierlighed og Ærlighed, Kyskhed og Erbarhed, ja, alle udvortis Dyder er her i fuldkommen Øfvelse, saa vit det bedrøvelige Adams Fald har efterlat Guds Billede i den udødelige Siæll, saa vi med all Rette kand kalde dem uskyldige Hedninger.«⁷⁶ Grønlænderne havde den guddommelige lov i indskrevet i deres hjerter, thi »skiønt de ikke have nogen Lov, saa giøre de dog af Naturen nogle af Lovens Gierninger Rom. 2,[15].«⁷⁷ Ligeså Poul Egede: »Her bliver Apostelen Pauli Ord om Hedningene atter stadfæstede som meldes Rom. 2.V.15. at endskiønt de havde ingen Lov, saa er dog Lovens Gierninger skreven i deres Hierter«⁷⁸ og, senere i århundredet, H.C. Glahn hos hvem læses, at grønlænderne kan skelne mellem godt og ondt, hvorefter man indser, at »om de end ingen guddommelig Aabenbaring have, have de dog den naturlige Lov og viise Lovens Gierninger skrevet i deres Hierter sc. Rom 2,[15].«⁷⁹

Også i faldet delte grønlænderne kår med resten af Adams slægt: »De ere ogsaa Mennesker, Adams Børn. Den naturlige Fordervelse strækker sig ogsaa til dem. Tilskyndelsen til det Onde er hos dem lige saa stærk, ligesaa naturlig, som hos andre«,⁸⁰ hvorfor de også var hjemfaldne til Guds straf. I dette lys så »Grønlands patron« storkøbmand Jacob Severin (1691-1753) koppeepidemien, som han sammenlignede med Syndfloden: »Afvigte Vinter [1733-34] har [det] behaged dend stoere Gud efter sit skiulte Raad at hiemsøge de arme Grønlander 20 Miile Norden, og 10 Miile Sonden for dend gamle Gothaabs Colonie med een saa uventede Henrivelse, ved en Syge af Børne-Kopper, saaledes, at af circa 1200 Mennisker iche er bleven uden 8te Siæle tilbage (som Talled for-

76. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 37.

77. Hans Egede: *Det gamle Grønlands Nye Perustration*, s. 165-66.

78. Poul Egede: *Continuation af Den Grønlandske Mission*, s. 128.

79. [Glahn]: *Anmærkninger over de tre første Bøger*, s. 311.

80. Sst., s. 304, jf. s. 308.

dum udi Noæ Ark), udi hvilken deres bedrøvede Tilstand Grønlænderne i Haabe-Tall søgte deres Tilflugt til dend gamle Hr. Hans Egede, bedende, hand vilde læse for dem, og forhielpe dem til Himmelen, som og mange af dem loede sig døbe, og over 50 Personer døde i hans Stue, med videre ... Jeg understaaer mig iche at kiige ind i Guds urandsagelige Domme over disse fattige Faar, enten denne saa uhørte Hiemsøgelse og aldeles forunderlige Henrivelse skal have været en Straf over dennem, fordi de i saa mange Aar har haft Guds Ord hos sig, og doeg iche har villed lades sig overtale til at gaae ind til hans Kierke; eller og det efter dend stoere Guds Viisdoms Raad og uspoerlige Veye skal til en ævig Amindelse i Grønland blive en Opmuntring for de øvrige til at lade sig alvorligen leede til Opliusning og Omvendelse.«⁸¹

Hans Egede Saabye (1746-1817), der var missionær i Diskobugten 1770-78, undrede sig over, at voksne sønner behandlede deres forældre så godt. Det var ikke en »Virkning af Religionen; thi Hedningerne vise det samme. Naar man spørger dem, hvorledes disse selvraadige Børn blive saa gode? svares almindeligen: «Saaledes pleie Menneskene (Landets Indvaanere) at være.» Hvo skulde ikke, ved at læse dette, erindre sig Rom. 2,14,15?«⁸² Hvad naturens lys – det guddommelige aftryk i den fornuftige sjæl – angik, var gudbilledligheden svagere, men den var der. Hans Egede mødte den til sin usigelige glæde én af de første dage i Grønland, da han den 14. juli 1721 fremdrog sit eksemplar af Heinrich Müllers *Evangelische Schluss-Kette und Krafft-Kern*, slog op på titelbladet og viste de forsamlede grønlændere »den Herris Christi Billede« på frontispicen og spurgte dem, hvad det var. »Da pegede de op til Himmelen og slog sig paa deris Brøst, som de vilde sige: Gud deris Skabere.«⁸³ For Hans Egede et sikkert tegn på, at de måtte have »nogen Cognoissance af Gud.«⁸⁴ Senere fandt han i grønlændernes forestillin-

81. *Diplomatarium Groenlandicum*, s. 231-32. Også i forhold til sit eget virke på Grønland som forpagter af handelen i en vanskelig periode så Jacob Severin forsynet udfolde sig. »Jeg lærte at kunde bleven prest førend Kiøbmand, hvor ved jeg upaatvivlelig blev udseet som et ringe middel i Guds haand for at assistere Hedningenes omvendelse i Grønland«, som han skrev til Handelskompagniet 1749. Gad: *Grønlands Historie*, II, s. 316.

82. *Brudstykker af en Dagbog holden i Grønland i Aarene 1770-1778 af Hans Egede Saabye*, udg. H. Ostermann (Meddelelser om Grønland 129:2), København 1942, s. 64.

83. *Diplomatarium Groenlandicum*, s. 78 og ovf. s. 69..

84. Sst., s. 78.

ger om sjælens udødelighed såvel som i deres ideer om et åndeligt væsen Toornaarsuk og lignende superstitioner »en Art af en Slags Guds dyrkelse«, som afspejlede »Naturens Lius eller [den] overblevne Gnist af det medskabte Guds-Billede udi Siælen.«⁸⁵ Ifølge Marcus Wøldike afgav grønlænderne et »tydeligt Eksempel paa det, som Apostelen bruger til Beviis paa, at der er en *naturlig Guds Kundskab* og en naturlig Lov til.«⁸⁶

Hvad grønlænderne selv angik kom de på storartet måde missionærenes forestillinger om deres mellemøstlige herkomst i møde gennem deres udtrykkelige ønske om ved dåben at få bibelske, især gammeltestamentlige navne. Således Arbalik og fem andre dåbskandidater fra den herrnhutiske menighed, der skulle døbes den 17. december 1742. Man overlod det til dem selv, om de ville beholde deres gamle navne, hvorpå de svarede, at de ville overgive hele deres gamle fordærv til Frelseren og bede ham om at gøre dem nye, og de ville være glade, hvis han også ville give dem et nyt navn.⁸⁷ Derefter trak de et navn. Arbalik, der senere kom på en præsentationsrejse til Europa, hvor han døde den 18. juni 1748 i modernemenighedens skød i Herrnhut, hvor hans gravsted stadig findes, fik navnet Simon. I 1700-tallet bredte navne som Elias, Isak, Noa, Enoch, Aron, Nathaniel, Habakuk, Sarah, Judith, Ruth, Rakel og Rebekka sig som en løbeild i Grønland. Der kendes fra 18- og 1900-tallet eksempler på, at missionærer søgte at modsætte sig grønlændernes trang til bibelske navne og foreslog dem at beholde deres nationale navne. Men på det punkt var de uimodtagelige for argumenter. De ville med dåben begynde et nyt liv i Kristus.⁸⁸

85. Hans Egede: *Det gamle Grønlands Nye Perlustration*, s. 141-42.

86. Wøldike: »Betænkning Om det Grønlandske Sprogs Oprindelse«, s. 135, min fremh.

87. Cranz: *Historie von Grönland*, s. 555.

88. Det er – fejlagtigt – blevet hævdet, at missionærerne tvang grønlænderne til at antage nye navne. Som oftest fik de døbt lov at vælge, hvilket navn de ville have, og man finder i hele missionens tid døbt med grønlandske navne, således Poul Egedes kvindelige medarbejder Arnarsaq. Langt det almindeligste var dog, at de ønskede et nyt navn. Den modernistiske Frederik Carl Peter Rüttel, som var missionær i Ammassalik i 1890'erne, ville have de nydøbte til at beholde deres eskimoiske navne, men det ville de ikke. Kun ved et navneskifte kunne de blive »nye mennesker«, frigjort fra de hedenske magters herredømme (*Nanortalik*, red. Ove Bak, København 1981, s. 247). Et eksempel på denne tankegang – at man lagde sit gamle jeg bag sig ved dåben – finder man i den tidligere østgrønlandske åndemaner og masse-morder Autdlárutås fortælling om sin vej til kristendommen. En dag var hans

Den første længere tekst, Hans Egede med sønnen Pouls hjælp oversatte til grønlandsk, var de første elleve kapitler af Første Mosebog (til og med 11,9), som rummer beretningen om Verdens Skabelse, Syndefaldet, Syndfloden og Babelstårnet og slutter med spredningen af Jordens folk.⁸⁹ Da han november 1724 læste højt af denne førstegrøde af sin oversættelsesvirksomhed for en gruppe grønlandere på Kookøerne, en mils vej syd for Håbets Ø, var det en stor succes: »særdelis behagede dennem at høre om Verdens Skabelse og Synd Floeden.«⁹⁰ Heri så Hans Egede formentlig en tilkendegivelse af, at de genkendte sig selv – at de forstod, at det ikke bare var menneskehedens, men også deres eget folks forhistorie, som de nu hørte om. Sikkert er det, at netop denne tekst blev et hit i den grønlandske læseverden.⁹¹ Gennem en aktiv figural praksis

kone blevet alvorligt syg, og da han roede ind til bunden af fjorden ved bopladsen for at kontakte sine stærkeste hjælpeånder for at få hende rask, så han Jesus stå på en klippe og se på ham. Jesus talte til ham og sagde, at han skulle lade sig omvende til kristendommen. Hvis Autdlárutá lovede det, ville han gøre konen rask. Autdlárutá sagde ja og vendte straks om, selvom han kunne høre ånderne komme med advarende råb. Da han nåede bopladsen, stod konen på stranden for at hjælpe ham op af kajakken. Kort efter rejste Autdlárutá til den gamle herrnhutiske missionsstation Frederiksdal ved Kap Farvel, hvor han modtog dåben 14. april 1901 og blev til Kristian Poulsen. Da han senere blev spurgt, om han fortrød alt det, han havde gjort, svarede han, at det gjorde han ikke, det var hans gamle jeg, en anden mand, der havde gjort det (sst., s. 247-49). Det bemærkes, at der findes andre versioner af hændelsesforløbet, se Henrik Wilhelm: *De nye grønlandere. Grønlands seminarier i det 19. århundrede* (Det grønlandske Selskabs Skrifter, XL), København 2008, s. 331-33. Også Kap York-missionen, som blev grundlagt 1909, oplevede et stærkt pres fra de døbte for at få bibelske navne. I forbindelse med Peter Freuchens bitre kritik af den »danske«, dvs. den vestgrønlandske Thule-missionær Gustav Olsens brug af bibelske (eller danske) navne, »hvoraf de ikke kan udtale et eneste ordentligt«, blev det anført, at Gustav Olsen selv var ked af det, men at han ikke kunne hindre det. Sst., s. 468-69.

89. Ledreborg 339,4^o: Hans Egede: Ti till Ellefve Capitler udaf Skabelsens-Bog. Ofversatte udj Grønlandernis Sprog (Det Kongelige Bibliotek). En kritisk udgave af denne centrale missionshistoriske (og sproghistoriske) kilde under forberedelse ved lektor Flemming A. J. Nielsen, Ilisimatusarfik/Grønlands Universitet.

90. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 150.

91. Af den af missionær Laurids Alsbach i 1743 udarbejdede liste over, hvilke tekster ungdommen i Christianshåb (døbte såvel som katekumener, dvs. udøbte der gik til dåbsundervisning) havde kendskab til, kom »de 10 første Capitler af 1. Mose Bog« sammen med »de fire første Parter udi den lille Catechismo« ind på de øverste pladser. »Designation over den Grønlandske Ungdoms Forfremmelse i Christelig Kundskab, saavel Døbtes som Udøbte Catechumenorum ved Colonierne Christians-Haab og Gott-Haab [1743]«, tillæg til Niels Egede: *Tredie Continuation Af Re-*

knyttet til dåbsritualet og gennem indoptagelse af Genesis som deres egen forhistorie genopfandt grønlænderne sig selv som et bibelsk folk, ikke at sige gammeltestamentligt folk. Fantasien kendte ingen grænser, når det gjaldt om at trække tråde bagud til Det Gamle Testamente. Poul Egede anfører, at det forhold, at kvinderne altid fik ribbenene fra sælerne, når fangsten blev fordelt, blev udlagt som en erindring om, at kvinden var skabt af Adams ribben.⁹²

Grønland som del af skaberværket

Det guddommelige forsyn omfattede ikke blot den menneskelige historie, men hele skaberværket. Guds forsyn, almagt og visdom kunne også aflæses i naturen, fordi naturen var en del af åbenbaringen. Det var en gammel tanke, at Gud viste sig i skaberværket. Den kan spores tilbage til oldkirken og genfindes hos de tidlige grønlandsmissionærer, for eksempel Hans Egede, hvor det med henvisning til Romerbrevet 1,20 hedder, at vi kan »betragte Guds usiunlige Væsen udaf hans Gierninger, som er Verdens Skabelse.«⁹³ Går vi længere frem i 1700-tallet finder vi teologer, som inspireret af tidens fysikoteologiske strømninger gik ud over den klassiske naturlige teologi. Inden for den fysikoteologiske tankeverden, der tog afsæt i 1600-tallets naturvidenskabelige *anni mirabiles*, blev den newtonske mekanik og astronomi modtaget med begejstring;⁹⁴ ligeså Carl von Linnés systematiske beskrivelse af den

lationerne Betreffende Den Grønlandske Missions Tilstand Og Beskaffenhed, Forfattet i Form af en Journal Fra Anno 1739 til 1743, København [1744], s. 129-38 (repro 1971). Det Gamle Testamente blev først trykt på grønlandsk i 1800-tallet. Det var håndskrevne, permanent ustabile og stadig reviderede versioner af Hans Egedes gamle oversættelse, som bar de første 11 kapitler af Første Mosebog rundt i Grønland. Det ville være interessant at trænge ind i denne tekstuelle labyrint, som leder tankerne tilbage på oldkirken før fastlæggelsen af de kanoniske skrifter, men det er næppe muligt, da alle manuskripter bortset fra grundhåndskriftet (se note 89) så vidt vides er gået tabt.

92. Poul Egede: *Continuation af Den Grønlandske Mission*, s. 106.

93. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 392.

94. Om den tidlige fysikoteologi se Lauge O. Nielsen: »Ateismens mørke: forsynstro og atomistisk naturfilosofi hos Walter Charleton (1620-1707)«, *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 1992, s. 280-309. Blandt de vigtigste fysikoteologiske navne var William Derham, hvis hovedværker *Physico-Theology Or, A Demonstration of the Being and Attributes of God* (1713) og *Astro-Theology Or, A Demonstration of the Being and Attributes of God, From A Survey of the Heavens* (1726) blev oversat til dansk af Svend Gradmand og udsendt samlet i en overdådigt udstyret kvartudgave under titlen *Astro- et Physico-Theologie eller de synlige himmelske Corporers og Jordens*

levende verden i *Systema Naturae* (1735), der afsluttede det arbejde, som Adam havde påbegyndt. Linné var den anden Adam.⁹⁵ Det naturvidenskabelige verdensbillede var ikke en trussel mod teologien, men brugtes tværtimod til at underbygge og supplere Bibelen og den kristne forestillingsverden ved at give klarere og mere præcist begreb om karakteren af den guddommelige visdom. Naturens bog, *Liber naturae*, var en sikker åbenbaringskilde.⁹⁶ Der fandtes ikke blot én, men to kilder til den guddommelige åbenbaring: Bibelen og Naturens bog. Det bane-vejen for en række naturvidenskabeligt interesserede missionærer, der i Grønland fandt en jomfruelig arbejdsmark fuld af nye overraskende vidnesbyrd om skaberværkets storslåede harmoni. De dansk-norske missionærers indsats for 1700-tallets naturvidenskab fortjener en nærmere undersøgelse, som imidlertid ligger uden for rammerne af denne afhandling.⁹⁷ Her skal blot fremdrages, hvorledes den nyindvundne

uttallige Creatures og Naturs Betragtning, til et øyensynligt og overbevisende uomstødeligt Beviis, at der er en Gud til, og at han er det høyeste Gode, det allerbeste, allerviseste og almægtige høyeste Væsen, København 1759. Se i øvrigt Glacken: *Traces on the Rhodian Shore*, s. 375-428, 504-50. På dansk foreligger Olaf Pedersen: *Naturerkendelse og Theologi – i historisk belysning*, Herning 1999, s. 329-96 (1. udg. 1996); Michael A. Langkjær: »Religion og økonomi. Grænser mellem fysikoteologi, moralfilosofi og praktisk landbrugsøkonomi i 1700-tallets Danmark«, *Landbrug, Lokalhistorie og Langt fra Danmark. Festskrift til Erik Helmer Pedersen i anledning af hans 70 års fødselsdag lørdag den 6. juli 2002*, red. Dan H. Andersen m.fl., Odense 2002, s. 26-46 og Bo Poulsen: »Sekulariserede søslanger – Natursyn i 1700-tallets Danmark-Norge«, *Den jyske Historiker*, 2004, s. 52-72.

95. På omslaget af 2. udg. af *Systema Naturae* (1758) afbildes Linné som Adam, der i Paradisets Have giver dyrene og planterne navne. »Deus creavit, Linnaeus disposuit« (Gud skabte, Linné ordnede), som den legendarisk selvbevidste Linné formulerede det. Wilfred Blunt og William Stearn, *Linnaeus: The Compleat Naturalist*, Princeton University Press 2001, s. 180.
96. Bengt Arvidsson: »Fysikoteologiska aspekter i bildkonsten efter reformationen«, *Tro och bilde i Norden i Reformasjonens århundre*, red. Martin Blindheim m.fl., Oslo 1991, s. 49-61 (49).
97. En række af 1700-tallets grønlandsmissionærer, bl.a. H.C. Glahn og Andreas Ginge (1754-1812) samt nedenfor nærmere omtalte Otto Fabricius ydede væsentlige selvstændige bidrag inden for botanik, zoologi, entomologi og meteorologi, jf. P. Lauridsen: *Bibliographia Groenlandica* (Meddelelser om Grønland, 13), København 1890 (repro 1979) og *Biskop Dr.theol. Otto Fabricius. Et Mindeskrift i Hundredaaret for hans Død*, red. Bjørn Kornerup m.fl. (Meddelelser om Grønland, 62:3), København 1923, specielt s. 396-99. Ikke mindre vigtig var imidlertid den indsats, som flere missionærer, heriblandt Poul Egede, Hans Egede Saabye og Jørgen Sverdrup (1732-1810), ydede som botaniske feltarbejdere. Det på flere punkter stadig

indsigt brugtes til at udtyde Guds besynderlige forsyrg for skaberværket, »hvor ikke en Spurv falder til Jorden, uden vores Himmelske Fader vil.«⁹⁸

Fysikoteologiske tanker om naturens sindrige harmoni og korrespondance findes fuldt udfoldet hos Poul Egede, der beskriver hvor viseligt antallet af rovdyr og byttedyr er afstemt i forhold til hinanden; nogle dyr formerer sig langsomt, andre hurtigt, så alle arter opretholdes uden at ødelægge hinanden. »Rykker have en halv Snees Kyllinger; Edderfuglene 6 a 7, og Ænder dobbelt saa mange. Derimod have Ørne og Falke kun 2; thi havde de lige saa mange som de Værgeløse, da ville de snart ødelegge dem, da deres Reeder sees lettelig paa aaben Mark. Tvertimod er Falkens og Ørnens utilgiengelige i de høie steile Bierge; den Slægt maae heller ikke forgaae. Men at Rykkerne ikke lettelig skal falde Fienden i Øinene, ere de hvide som Sneen om Vinteren, og om Sommeren brunplettede som Marken og Stenene. Ligesaa Reensdyrene,

retningsgivende standardværk om arktisk flora, Christen Friis Rottbølls *Afhandling om en Deel enten ganske nye eller vel forhen bekjendte, men dog for os rare Planter, som i Island og Grønland ere fundne, tilligemed en kort Indledning om Urtelærens Tilstand i Danmark* (Københavnske Selskabs Skrifter, 4. rk., 1770: 10, s. 393-468) er for Grønlands vedkommende i hovedsagen baseret på herbarier indsamlet og nedsendt af grønlandsmissionærer (sml. Johs. Grøntved: »Tohundred-årige planter fra Grønland«, *Tidsskriftet Grønland*, 1954, s. 371-74). Ligeså, for grønlandske planters vedkommende, de første hefter af det berømte *Flora Danica* (*Icones Flora Danicæ, plantarum in regno Danicæ*), som begyndte at udkomme 1761. Også her gælder det, at meget gik tabt ved Vajsenhusets brand 1795, jf. [Glahn]: *Anmærkninger over de tre første Bøger*, s. 121-22. Den første, der henvendte opmærksomheden på Grønland som naturvidenskabelig arbejdsmark, var Jacob Severin i en skrivelse til Søetaten 1732 (*Diplomatarium Groenlandicum*, s. 215). Missionskollegiet viste ved flere lejligheder interesse for at fremme naturvidenskabelige studier hos kommende missionærer, således besøgte senere viceprovst i Grønland Egil Thorhallsen (1734-89) med støtte fra Kollegiet i årene før han tog til Grønland den europæisk berømte Christian Gottlieb Kratzensteins »collegium physicum experimentale« (Ostermann: *Nordmænd paa Grønland*, s. 1003). Flere missionærer, således H.C. Glahn, opbyggede med støtte fra Missionskollegiet veritabel naturvidenskabelige biblioteker under deres ophold i Grønland, se [Glahn]: *Anmærkninger over de tre første Bøger*, s. 123-24 (note a). Om herrnhutermisionærernes pionerindsats som leverandører af meteorologiske data, se Gaston R. Demarée og Astrid E.J. Ogilvie: »The Moravian missionaries at the Labrador coast and their centuries-long contribution to instrumental meteorological observations«, *Climatic Change*, 91:3-4, 2008, s. 423-50; heri også om grønlandske forhold.

98. Derham: *Astro- et Physico-Theologie*, s. 342, med henvisning til Mt 10,29.

graaehvide om Vinteren og mørke sortagtige om Sommeren. Guds Viisdom sees kiendelig og merkelig overalt; Reensdyrene slaae sig ei til Roelighed hvor de ingen Udsigt have, de legge sig derfor paa de største Sletter, hvor de kan have Udsigt til alle Sider, samle sig med deres Bag imod hinanden, og saaledes holde de alle Vagt rundt omkring sig.«⁹⁹ Til de grønlandere, som tvivlede på Skaberens visdom og godhed, når de ved vintertide måtte se solen forsvinde under horisonten, kunne Poul Egede svare, »at dersom Solen bestandig holdte sig over de nordre Lande, saa maatte de Sydlige forgaae af Kulde. Derfor har den vise Gud saaledes gjort det, at de Lande, som laae ligesom uden Liv om Vinteren, kunde ved Solen igien oplives, og skaffe Føde baade for Mennesker og Fæe; og da deres Land [som klippeland uden muldrag] ei var beqvemt til Kornavling, hvoraf Brød blev lavet ... saa havde han rigelig forsynet dem med allehaande levende Creature baade til Lands og Vands til passende Føde for dem alle; og paa det Havdyrene ikke skulde opholde sig

99. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 224-25. En tilsvarende fremstilling af naturens balance hos Derham, som den belæste og europæisk orienterede Poul Egede meget vel kan have kendt: »Det er en overmaaede merkværdig Forsorg af det Guddommelige Forsyn, at de nyttigste Creatures Antal er saa stort, og de mindre nyttiges Brug derimod ringere. Den ugemene og sterke Formerelse af Insecterne, saa vel de, der leve uden for, som udi Vandet, kunde tiene os til Eksempel paa de første. I Henseende til de andre finder man, at de mindst nyttige Creature, eller de der ere skadelige formedelst deres Fraadserie, formere sig ikke saa fort, eller til saa stor en Mængde. Jeg kunde give mange Exempler om rovagtige Dyr og Fugle: Men et eneste Dyr er saa besynderligt, at det synes at være distineret med Forsæt til at tiene til Prøve paa det jeg siger, nemlig den Peruvianske Fugl *Cuntur* eller *Condor*: En Fugl af saa store Kræfter, Størrelse og Fraadseragtighed, at den ikke alleneste røver Faar og andet smaat Qvæg; men endog store Dyr, ja og Børn. Da nu denne og andre Slags Rov-Fugle ere de skadeligste, saa findes de og sielden, og undertiden ikke mere en eneste i et gandske Land, eller saa mange, som der behøves til deres Slægtes Vedligeholdelse, paa det at Verden ikke skulde alt for meget betynges dermed« (*Astro- et Physico-Theologie*, s. 342). – Det er ofte blevet hævdet, at opdagelsen af Den Nye Verden med dens mange nye planter, dyr og kulturer førte til det kristne verdensbilledes sammenbrud (se f.eks. David Favrholt: »Fremad, udad, opad«, *Weekendavisen* 5. dec. 2008, s. 10-11 (11)). Det var, som eksemplet med kondoren viser, ingenlunde tilfældet, snarere tværtimod. På sin tredje Amerikarejse (1498-1500) identificerede Christoffer Columbus Orinoco-floden i Venezuela som en af de fire floder i Edens Have, og søfareren Fernando Magellan (ca. 1480-1521) mente, da han på sin store rejse syd om det amerikanske kontinent observerede De Magellanske Skyer, de lysende stjernetåger som i dag bærer hans navn, at han så lige ind i Guds himmel. Venligst oplyst af astronom Anja C. Andersen, Niels Bohr Institutttet, Københavns Universitet.

paa Dybet i det store Hav, hvorhen de ei kunde komme eller vove sig med deres smaae Baade, saa havde han efter sin Visdom saaledes sørget for dette Lands Beboere, at der voxte Føde ved deres Strand paa Klipperne for Insekter, Kryb og Smaa Fiske, som andre større Slag opholde sig efter: saasom smaa Billinger, Lax, Torsk og Rødfisk, efter disse følger Sælhunde, Klapmydser, derefter Hvidfiske, Enhjørninger [narhval], Helleflynder, Hvalfiske af alle Slag, ligeledes Fuglevildt visse Maaneder af Aaret og visse Steder, i saadan Mængde Vesten fra Havet, som Skyer ved Horisonten, at de kan skiule Havet som Kornet hos os paa Landet, og saadan Overflødighed, giver den himmelske Fader dem af Havet, fordi de deraf have deres Ophold.«¹⁰⁰

Lignende betragtninger om balancen mellem havets, landjordens og luftens dyr læses hos H.C. Glahn, der beskrev, hvorledes fiskene i stimer trækker ind i de grønlandske fjorde på det tidspunkt om sommeren, hvor havfuglene søger mod land for at yngle. Det betød, at fuglene ikke behøvede at flyve langt og være længe borte fra deres reder for at skaffe føde. »Altsaa er der hverken Fare for, at Æggene skal forderves, eller Ungerne slet makes, hvorved bestyrkes Jesu ord hos Matheum i det siette Kapitel [26]: Anseer Himmels Fugle! De saa ikke og høste ikke og sanke ikke i Lader, og Eders himmelske Fader føder dem.«¹⁰¹ Ikke for ingenting var det lille kompakte lommeur – det tidlige 1700-tals mest avancerede teknologiske frembringelse med dets utallige små og store, hinanden nøje afpassede tandhjul, hvor intet manglede og intet var overflødigt – fysikoteologernes foretrukne billede på verdens finmaskede, velafstemte kompleksitet, hvor vandet, luften, landjorden, planterne, dyrene og, i centrum af det hele, mennesket, Guds ypperligste skabning, indgik i et stort, perfekt mønster i uanstrengt balance. Hvert eneste dyr, hver eneste plante, hver eneste sten var som et beåndet vidnesbyrd om skabningens fuldkommenhed og Guds ufattelige visdom. Alt lå åbent for den, der kunne og ville se.¹⁰² Og som lommeuret var afhængigt af at blive trukket op, således var den velafbalancerede verden afhængig af Guds allestedsnærværende forsyn.

Den største naturvidenskabelige personlighed, grønlandsmissionen fostrede, var Otto Fabricius, der ved afrejsen til Grønland 1768 af Mis-

100. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 198-99.

101. [Glahn]: *Anmærkninger over de tre første Bøger*, s. 115-16.

102. Pedersen: *Naturerkendelse og Theologi*, s. 372-73.

sionskollegiets formand grev Otto Thott var blevet bedt om at bruge sin »fritid« på naturhistoriske studier. Med Carl von Linnés *Systema Naturae* i bagagen og »naturen selv som læremester« indledte han ved ankomsten til Grønland zoologiske og botaniske studier, som skulle munde ud i omfattende videnskabelige arbejder, herunder hans hovedværk, den vidt berømte *Fauna Groenlandica* (1780). Som sine forgængere var Otto Fabricius optaget af naturen som kilde til indsigt i det guddommelige forsyn og Guds særlige omsorg for mennesket. I en afhandling om drivisen i Davis Strædet hedder det således: »Ofte hindrer Taage og tykt Veirligt i Strædet, at man ikke kan see Isen, og denne selv virker [fremkalder] en nedrig Taage i en vis Frastand, dog sees og Guds Forsyn deri, at man nærmest ved Iisen ikke finder Luften ret taaget, men kun diisig, saa man bedre kan tage sig i vare.«¹⁰³ Videre anføres hvorledes også isen har sin nytte og plads i den vise og almægtige Guds plan, for med isen kommer både sæler og søfugle, ligesom den fører drivtømmer med sig, alt sammen til gavn for landets indbyggere.¹⁰⁴ Også Peter Andreas von Cappelen (1756-1800), der var missionær i Uummannaq, den dansk-norske missions nordligste distrikt gennem det meste af 1700-tallet, hæftede sig som sine kolleger ved vidnesbyrdene om Guds særlige omsorg for menneskets vel i det tilsyneladende så ugæstfri Grønland. Han noterede sig, hvorledes der voksede »en god deel af den i Grønland saa bekiendte cochlearie (*herba cochleariæ*) hvis ypperlige virkning jeg ofte har erfaret, ey alleene mod skiørbug, men endog i adskillige andre tilfælde, der have havt deres oprindelse af blodets forstoppelse eller skadelige vædsker i legemet. Her er ogsaa et stykke af Skaberens viisdomsfulde godhed, der har meddeelt dette sted et saa almindeligt lægemiddel mod en saa almindelige svaghed, som skiørbug er i Grønland.«¹⁰⁵ Hvor den eskimoiske grundholdning var, at naturen var fjendtlig og dæmoniseret,¹⁰⁶ banedes med sådanne betragtninger vejen for en anden

103. Otto Fabricius: »Om Driv-Isen i de Nordlige Vande og fornemmelig i Davids-Strædet. Læst den 27. Febr. 1784«, *Nye Samling af det Kongelige Danske Videnskabs Selskabs Skrifter*, Tredje Deel, København 1788, s. 65-84 (84).

104. Sst.

105. Ostermann: *Nordmænd paa Grønland*, s. 217.

106. »We fear the weather spirit of earth, that we must fight against to wrest our food from land and sea. We fear Sila. We fear death and hunger in the cold snow huts. We fear Takánakapsáluk, the great woman down at the bottom of the sea, that rules over all the beasts of the sea. We fear the sickness that we meet with daily all around us; not death, but the suffering. We fear the evil spirits of life, those of

opfattelse, nemlig at verden takket være Guds forunderlige omsorg for sin skabning fundamentalt set var venligsindet og beboelig.

En særlig opmærksomhed viede fysikoteologerne de små dyr nederst i fødekæden, som alle andre dyr nærrede sig af. Det gjaldt William Derham,¹⁰⁷ og det gjaldt Otto Fabricius, der sluttede en lang videnskabelig redegørelse for krøl-nereiden, en havorm, med følgende lovprisning af dette lille, hidtil aldeles upåagtede og ukendte dyr: »Alle Beskrivelser og Aftegninger vidne om Nereidernes kunstige og prægtige Lemme-Bygning, og dog krybe disse Pragtstykker for det meeste ubemærkede paa Havets Bund. Skulde man ikke gribe Leiligheden at bekjendtgjøre dem, man er saa lykkelig at faae fremdragen af sit Mørke? Visselig er man Skaberen det pligtig, da de høre blant de Skabninger, der meget mærkelig pege for os til hans Viisdom og Evne, og opfordre os til hans Tilbedelse, efter den meest henrykkende Beundring. Thi Lemmer ikke i Sneese-, men Hundrede-, ja vel Tusinde-Tal, som Nereiderne ere begavede med, og disse kunstigst til deres Øiemed indrettede, vidne om en Skaber, der var riig på Skabe-Evner.«¹⁰⁸

Med forkærlighed fremdrog missionærerne de tilfælde, hvor den grønlandske natur formentes at kunne bidrage til bedre forståelse af Skriften, hvor den ikke var tydelig. Denne særlige form for integrering af Grønland i den bibelske fortælling møder vi allerede hos Hans Egede, der skriver, at »det er vanskeligt at determinere og sige, naar der tales i Skriften om Enhjørninger, som i Psal. 29. v. 6 og flere Steder, hvilken og hvordan et Diur der ved forstaas.« Måske sigtes der til »vand-enhjørningen«, altså narhvalen, som findes i de grønlandske farvande?¹⁰⁹ Om Syndfloden afgav Grønland ifølge Poul Egede uomstødelige vid-

the air, af the sea and the earth, that can help wicked shamans to harm their fellow men. We fear the souls of dead human beings and of the animals we have killed ... And so ignorant are we in spite of all our shamans, that we fear everything unfamiliar. We fear what we see about us, and we fear all the invisible things that are likewise about us, all that we have heard of in our forefathers' stories and myths.« Således shamanen Aua til Knud Rasmussen, her citeret efter Inge Kleivan og Birgitte Sonne: *Eskimos: Greenland and Canada* (Iconography of Religions, VIII: Arctic Peoples, 2), Leiden 1985, s. 32.

107. Se ovenanf. note 94.

108. »Krøl-Nereiden (*Nereis Cinnata*). Beskreven og afbildet ved O[tto] Fabricius«, *Nye Samling af det Kongelige Danske Videnskabers Selskabs Skrifter*, Tredie Deel, København 1788, s. 191-201 (191-92).

109. Hans Egede: *Det gamle Grønlands Nye Perlustration*, s. 60.

nesbyrd: »3 a 4 Mile op i Landet findes heele Strækninger af Muslinge-Skaller og andet Havet tilhørende, som ellers sees ved Strandkanterne, det jeg selv har seet høit til Fields baade ved Gothaab og i Disko Bugt.«¹¹⁰ Også hvalknogler skulle være set højt oppe over vandet.¹¹¹ H.C. Glahn brugte den grønlandske natur til at give verden en sandere og rigtigere forståelse af Jonashistorien: »Af Skriften vide vi, at en stor Fisk slugte Propheten Jonas. Om det har været een af Hvalslægten eller en Hay er os ubekiendt. Vist er det, at det ey har været den rette Grønlandske Hval [den grønlandske rethval, grønlandshvalen]. Dens Svælg er neppe større end et Haandled er tykt. Dog kan det derfor gjerne have været en anden Hval; thi det kan vel være, at der gives saadanne Hvale, som kan have saa stort et Svælg, som udfordres til at kunde sluge en Mand. Imidlertid synes det dog rimeligere, at det har været en Hay; thi Hayen har et stort Svelg, tygger ey men sluger Maden heel ned, og giver den igien heel op, naar den kan have ædt for meget.«¹¹² Også Otto Fabricius brugte sine grønlandske observationer til bedre forståelse af Skriften. Han afviste de eksegeter, som ved en kombination af Salme 147,9 og Jobs Bog 39,3 var nået til den opfattelse, at ravnne forlader deres unger, som derefter må leve af orme i reden – at ravnene var, som det stadig hedder, »ravnemødre.« Fabricius kendte ravnene ud og ind og vidste bedre: »Den Forklaring ... støttes ikke af nogen Erfaring og fortjener at forkastes.«¹¹³ Som Grønland var en del af den bibelske historie, således

110. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 69. Tilsvarende s. 191.

111. Sst., s. 127; se også s. 175. Forstenede havdyr fundet på højtliggende positioner spillede en central rolle i 1700-tallets diskussion om Syndflodens og dermed i videre forstand Bibelens troværdighed. Kendt er Voltaires påstand, at de forstenede muslingskaller, som man havde fundet i Pyrenæerne, ikke skyldtes Syndfloden, men måtte være skaller tabt af pilgrimme på vej fra Santiago de Compostela (*Des singularités de la nature*, 1768, jf. Theodore Besterman: *Voltaire*, Oxford 1976, s. 515-16 (1. udg. 1969) og Ebbe Spang-Hanssen: *Hukommelsens skæbne. Et kulturhistorisk perspektiv*, København 2004, s. 129). Det er indlysende, at Poul Egedes iagttagelser fra Grønland står langt stærkere end Voltaires under alle omstændigheder noget henkastede argumentation. Først med geologen James Huttons gradualistiske *long-term-transformationsteori* (*Theory of the Earth*, 1795) kom der argumenter frem, som kunne tage kampen op med syndflodskatastrofen, når det gjaldt om at give plausible forklaringer på de massive ændringer af Jordens overfladetopografi såvel som af dyre- og plantelivet, hvorom botaniske og zoologiske fossiler afgav uafviselige vidnesbyrd.

112. [Glahn]: *Anmærkninger over de tre første Bøger*, s. 135.

113. *Biskop Dr.theol. Otto Fabricius. Et Mindeskrift*, s. 340-41.

lod Bibelen sig først fuldt forstå, når Grønland og den grønlandske natur inddroges i det eksegetiske grundlag.

Landskabet

Bibelen er også fortællingen om vildmarkens domesticering begyndende med Adam og Eva, som blev forvist fra Edens Have ud i ødemarken og henvist til i deres ansigts sved at genskabe Paradiset ved at omdanne vildmarken til et beboeligt sted. Også i Grønland var opgaven at forvandle landet fra ødemarke til et beboeligt sted under Guds varetægt. Da brødremissionærerne 1733 slog sig ned i en dal lidt syd for Hans Egedes koloni, indviede de knælende stedet med bønner og tårer og håbet om, at det frø, de nu fortrøstningsfuldt lagde, måtte spire.¹¹⁴ Senere hører vi gang på gang brødrene takke Gud for, at han har villet forvandle også denne vildmark til en have, med brødrehistorikeren David Cranz' ord »dass der Herr sich aufgemacht hat auch in Grönland, das so lange wüste gelegen, Sein Zion zu bauen.«¹¹⁵ Som et ekko af Esajas 35 (ødemarken skal juble og blomstre) lyder det fra Johannes von Watteville, der 1752 besøgte Grønland på en visitatsrejse: »Da [wo] ehedem kein Gräs-gen gewachsen, steht nun das schönste Gras im Sande und zwischen den Steinen, so dass man Neu-Herrnhut einen Garten des Herrn in der fürchterlichsten Wildnis nennen kan[n].«¹¹⁶

Vanskelighederne med at opdyrke Grønland viste sig imidlertid større end ventet, og trods vellykkede eksperimenter med grønkål, salat og andre haveurter var skuffelserne i overtal. Korndyrkning og kløveravl mislykkedes gang på gang,¹¹⁷ og det viste sig næsten umuligt at skaffe foder til store husdyr som køer, får og svin. Men man opgav ikke håbet. Herom vidner den aldrende Poul Egedes optimistiske skildring af mulighederne i Sydgrønland, afgivet på grundlag af rapporter fra viceprovst Egil Thorhallesen og Grønlands »første bonde« Anders Olsen (ca. 1718-86): »Man seer [i Sydgrønland, hvor Poul Egede aldrig selv havde været] Græsset voxer og visner; mange smukke og høistnyttige Urter blomstre og affalde; den unge og udyrkede Kratskov udspire og igien forraadne; adskillig slags Fiske, idet de lægge deres Rogn paa

114. Kjærgaard og Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 13-14 og bogens omslag med digt af Matthäus Stach.

115. Cranz: *Historie von Grönland*, s. 524.

116. Sst., s. 725.

117. Se f. eks. *Missionær i Grønland Henric Christopher Glahns dagbøger*, s. 40.

Stranden, frembyde sig efter Skaberens Forsyn, til Menneskenes Føde.« Hvem kan vel, fortsætter Poul Egede, »uden Bevægelse see saa mange Fordeele, som ikke benyttes? Helst naar man tillige betænker, at den milde Gud, som skienkede sine fornuftige Skabninger Verden til Dyrkelse, ville at hvert Land skulle beboes, og til den Ende meddeelte hver Himmel-Egn saa mange Fordeele som vare nok, og som best passede sig til dens Beboeres Underhold.«¹¹⁸ Et af de steder, hvor den metamorfosiske transformation fra ørken til have lykkedes bedst, var på de herrnhutiske kirkegårde. På disse begravelsespladser, som i bogstavelig forstand blev anlagt på klippegrund, skabte formuldningen et efter grønlandske forhold enestående frugtbart vækstlag. Om kirkegården, den såkaldte Gudsager ved Ny Herrnhut hedder det allerede i 1700-tallet: »Die Gräber werden auf der Klippe von Steinen aufgesetzt, und mit Rasen bedekt, die so schön grünen, dass der Gottes-Akker in diesem wüsten Lande nicht anders aussieht, als ein Garten mit kleinen Beeten.«¹¹⁹

Når man ser bort fra tilbageblevne ruiner og markspor fra nordboerne, som i middelalderen havde skabt et kristent landskab i Sydgrønland med udløbere op til Godthåbsfjorden, var Grønland ved Hans Egedes ankomst 1721 et land uden bygningskultur i europæisk forstand. Det varede længe, før den dansk-norske mission gjorde forsøg på at leve op til den standard, som nordboerne havde sat med deres klostre og mægtige stenkirker, og der er ingen tegn på, at Hans Egede på dette punkt var særlig interesseret. Helt frem til 1758 klarede man sig i den dansk-norske mission uden særlige kirkebygninger. Det blev de scenisk og arkitektonisk bevidste herrnhutere, der som de første udnyttede de på sin vis helt ekstraordinære muligheder, Grønland frembød for at forme og danne et kristent kulturlandskab fra grunden.¹²⁰

Det første kirkelige byggeri i Grønland siden 1300-tallet var missionsstationen Ny Herrnhut ved Godthåb, som opførtes 1747, efter at ny-

118. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 254-55.

119. Cranz: *Historie von Grönland*, s. 1035. – Af dette vil den besøgende i dag ikke se meget. Det skyldes, at kirkegården ved Ny Herrnhut ved herrnhuternes afrejse fra Grønland for nu mere end hundrede år siden blev overladt til ræve og græssende dyr. På den bevarede kirkegård i Lichtenau, der blev anlagt på en høj klippe ud mod vandet på samme måde som ved Ny Herrnhut, kan forvandlingen fra klippe til have stadig ses; det samme skal være tilfældet i Lichtenfels.

120. Jf. ovenanf. note 18.

heden om grønlandsmissionens succes havde bredt sig til Europa og fået formående hollændere til at bekoste en ny stor kirkebygning til erstatning for de simple jordhytter, man indtil da havde måttet nøjes med. I dette hus, som stadig står, materialiseredes på figural vis den klassiske kristne tanke, at kirken – de troendes forsamling – skal være som et billede på det himmelske Jerusalem, således at ikke bare menigheden, men også dens bygninger foregriber den himmelske by. Den grundlæggende arkitektoniske figur var en firkant som i det himmelske Jerusalem, udførligt beskrevet mod slutningen af Johannes' Åbenbaring (21,9-27). Bag det firkantede (aldrig afsluttede) centralanlæg tæt ved vandet grønlænderbyen i to parallelle husrækker, som strakte sig op gennem en dal med det trapezformede Sermitsiaq-fjeld, Nuuks vartegn, som baggrundskulisse. Helt ude ved vandet på et hævet klippeparti, lidt forskudt i forhold til centralanlægget, lå kirkegården, som var blevet taget i brug allerede 1741. Ødemarken havde givet plads for et figuralt udformet kristent landskab med plads for både de levende (den såkaldte »nedre menighed«) og de døde (den såkaldte »øvre menighed«).

I dette metafysiske landskab afvikledes begravelser som en rituel fortælling, hvor den afdøde overførtes fra den nedre menighed til den øvre menighed, fra den jordiske del af menigheden til den himmelske del. Den døde blev lagt i kirkesalen på en bære indsyet i et skind. Herefter et hvidt klæde hvorpå et broderet grønlandsk vers i rødt: »Man bærer mig til graven, som Jesus min Herre, og som Hans legeme er opstanden, så vil jeg også opstå.« Efter en kort begravelsestale blev liget under musikledsagelse båret ud til graven af fire grønlændere, hvor missionærerne gik foran og det store følge af grønlændere fulgte to og to. Til slut, under afsyngelse af en salme, gravlæggelsen, hvorefter man bad litaniet: »Bevar os med den hele fuldkomne menighed, særlig med vores broder (eller søster) N.N. i evigt fællesskab«, som herrnhuterhistorikeren David Cranz slutter sin tørre og lidenskabsløse beskrivelse af forløbet. Til sidst udsagdes Herrens velsignelse, inden graven blev til-dækket med sten og græs.¹²¹ Her samledes man også Påskemorgen før solopgang. Efter missionærens glædesråb: »Herren er i sandhed opstanden« og en kort tale begav den samlede menighed – som i sin tid kvinderne der besøgte Jesu grav Påskemorgen før solopgang – under blæsermusik sig ud til Gudsageren, hvor påskeliturgien holdtes, og hvor

121. Cranz: *Historie von Grönland*, s. 1088-89.

man mindedes dem, som i årets løb »var gået ud af tiden« og bad for de endnu levende. Tilbage i kirkesalen blev Jesu opstandelseshistorie oplæst og forklaret.¹²² Som hele anlægget i Herrnhuterdalen afspejlede Åbenbaringsbogens beskrivelse af det himmelske Jerusalem med guld-gader og perleporte, således blev Gudsageren gennem disse begravelses- og påskeritualer et opstandelseslandskab, hvor de endnu levende såvel som de allerede hjemkaldte afventede den yderste dag.

Bygningsanlægget i Ny Herrnhut vakte beundring og nogen misundelse i dansk-norske kredse og var muligvis medvirkende til, at statsmissionen 1758 omsider tog sig sammen til at bygge sin første kirke. Men først i 1775 kom der med Bethelkirken i Holsteinsborg et bygningsværk inden for den dansk-norske missions område, som i pragt og mægtighed kunne måle sig med Ny Herrnhut. Få år senere opførtes Zions Kirke i Jakobshavn (Ilulissat), der udkonkurrerede dem alle og frem til midten af 1800-tallet stod som det største menneskeskabte værk i Grønland. Senere fik de mindre kolonier, Egedesminde (Aasiaat), Christianshåb, Julianehåb (Qaqortoq) og Sukkertoppen (Maniitsoq) hver deres kirke, der som himmelstræbende katedraler hævede sig over bopladsernes og koloniernes lave, halvt nedgravede grønlanderhuse og sås på lang afstand som vidnesbyrd om, at Guds Rige havde slået rod ved verdens ende. Først i allernyeste tid har det urbane landskab sløret konturerne af 1700-tallets og det tidlige 1800-tals kristne landskab – til dels selvforskyldt, fordi flere af de nye kirker, som er blevet bygget efter Anden Verdenskrig, til de lokale menigheders fortørnelse, har været uden tårn. I dag er det en selvsikker bankverden, der rejser tårne og bygger katedraler.

Langt lettere end at opdyrke og kultivere Grønland og forme et kristent landskab med haver, marker, kirker og kirkegårde var det gennem navngivning at give landet identitet. Steder og bygninger fik bibelske navne eller, som et minimum, navne med kristne eller missionshistoriske, eventuelt dansk-norske konnotationer. Det første sted, Hans Egede slog sig ned, kaldte han Håbets Koloni, og da kolonien 1728 forlod den stormomsuste ø ude ved Davis Strædet og flyttede nogle kilometer ind i fjorden til det nuværende Nuuks position, tog man navnet med »eftersom man endnu levede i det faste Haab til Gud, at hvad som nu ved Deres Kongl. Majestets høj-priselige Nidkiærhed var begyndt til Guds

122. Sst., s. 1062.

Ære, og fremdeles skulle lykkes, til mange vankundige Menniskers Oplysning og Salighed.«¹²³ Af uoplyste grunde, måske for at skelne den nye kolonie fra den gamle, begyndte man dog inden længe at kalde den nye koloni Godt-Haab (Godthåb).¹²⁴ Som foran nævnt blev kirken i Holsteinsborg kaldt Bethel, thi ligesom Bethel var det sted, hvor Herren viste sig for Jakob, skulle kirken i Holsteinsborg være det sted, hvor Herren viste sig for grønlænderne. Da der få år senere blev rejst en kirke i Jakobshavn fik den navnet Zion, en henvisning til Salomons tempel, den himmelske by Jerusalem og det forjættede land.

Stedet, hvor herrnhuterne slog sig ned 1733, kaldte de *Neu Herrnhut* (Ny Herrnhut), for også i Grønland skulle de på én og samme tid leve under Herrens varetægt og være på vagt for Herren.¹²⁵ De to næste missionsstationer blev kaldt henholdsvis Lichtenfels og Lichtenau. Begge navne viste hen til den store forjættelse for hedningene hos Esajas, som derfor også blev brugt som udgangspunkt ved indvielsen af kirkesalen i Lichtenfels, som fandt sted den 24. søndag efter Trinitatis 1762: »Mache dich auff, werde *Liechte*, denn dein *Liecht* kommt, vnd die Herrligkeit des Herrn gehet auff vber dir. Denn sihe, finsternis bedeckt das Erdreich, vnd tunckel die Völcker. Aber vber dir gehet auff der Herr vnd seine Herrligkeit erscheinet vber dir. Und die Heiden werden in deinem *Liecht* wandeln, und die Könige im Glantz der vber dir auffgehet« (Es 60,1-3).¹²⁶ Til slut fremførtes en kantate, som missionær Johann Beck havde forfattet til lejligheden over samme skriftsted. Tredie vers handlede om stedets (Lichtenfels') forvandling fra ørken til »lysende klippe«: For nogle år siden har du været udørk// og var ubeboet// Men nu vil

123. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 211.

124. Første gang anvendt af Hans Egede den 28. jan. 1729. Sst., s. 218.

125. Herrnhut har på tysk et dobbelt betydningsindhold. Dels handler det om at »være på vagt for herren« (auf des Herrn Hut), dels handler det om at leve »under Herrens varetægt« (unter des Herrn Hut). Lorenz Bergmann: *Grev Zinzendorf og hans indsats i kirkens og missionens historie*, I-II, København 1957-61, I, s. 145. – Heraf Matthäus Stachs forklaring på navnet Ny Herrnhut, gengivet i Cranz: *Historie von Grönland*, s. 420: »Seyd wachsam, wie der Löwe, der da rief: ich stehe auf der Wache. Eure Lenden lasset allezeit umgürtet seyn und eure Lichter brennen, und wartet der Hut des Herrn, welches wir thun wollen in Grönland, deswegen wir unsern Ort Neu-Herrnhut geheissen haben.«

126. Citeret efter Lutherbibelen. Min fremh. Disse ord er blevet brugt igen og igen i Grønland, bl.a. ved udsendelsen af den første missionær til Thule 1909. »Taler ved Missionær Pastor Gustav Olsens Ordination i Jakobshavn Kirke den 20. Juni 1909«, *Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag*, 14, 1909, s. 2-11 (2-5).

man gå ind i dig// Og elske dig// Og herefter vil folk// alle sammen kalde dig for// en lysende klippe// thi Herren er med dig.”¹²⁷

Navngivning blev også brugt til at erindre om den dansk-norske kongemagt, den af Gud indsatte »Christelig[e] Øvrighed ... ved hvis Middel og Christelig[e] Omhue de [grønlænderne] ere bragte til den Saliggørende Kundskab.«¹²⁸ Eksempler er kolonien Christianshåb i Diskobugten, grundlagt 1734, opkaldt efter Christian VI, Frederikshåb (1742) efter kronprins Frederik (V) og Julianehåb (1775) opkaldt efter Frederik V's dronning Juliane Marie (1729-96). Også kongens »øverste Tienere« blev mindet i navngivningen. Jakobshavn, grundlagt 1741, blev opkaldt efter tidligere omtalte Jacob Severin. Ritenbenk (Ritenbenck), som man i 1755 kaldte en koloni nord for Jakobshavn, var et anagram af navnet på Handelskompagniets præsides (formand) Christian August Berckentin (1694-1758). Holsteinsborg, grundlagt 1759, fik navn efter Missionskollegiets præsides Johan Ludvig von Holstein (1694-1763). Missionens egen historie som en del af Guds Riges historie i Grønland erindredes i navngivningen første gang med Egedesminde, som blev grundlagt 1760 og fik navn efter Hans Egede.¹²⁹ De hollandske navne, som hvalfangerne i årene før 1720 med løs hånd havde strøet ud over Grønland fra nord til syd,¹³⁰ blev trængt tilbage, og Grønland ikklædtes en kappe af navne, som gav landet en ny bibelsk identitet af dansk-norsk farvning og understøttede det nationale forestillingsfællesskab, som var under opbygning.

I ønsket om at gøre Grønland beboeligt indgik også ønsket om at forbedre levevilkårene for landets indbyggere. Som fremhævet af den amerikanske kulturhistoriker Clarence J. Glacken havde det gamle ud-

127. »Siornæt innukajuitsótit// Neijornekaratillo:// Mahnale isserbigissauátit// Assanniardlutillo.// Mattoma kingornalo Innuít// Tamarmik tainiaromarpátit// Karso-mik kaumarsomik, // Nalekab neijormatit.« Cranz: *Historie von Grönland*, s. 969 (da. oversættelse: Robert Petersen). Bibelsk navngivning fortsatte op gennem 1800-tallet og træffes endnu i begyndelsen af 1900-tallet, hvor missionsstationen i Kap York (anlagt 1909) fik navnet Nordstjernen for at markere, at stjernen fra Bethlehem nu også var tændt for polareskimoerne. »Tale ved Missionær, Pastor Gustav Olsens Ordination.«

128. Hans Egede: *Det gamle Grønlands Nye Perlustration*, s. VI.

129. Allerede i 1721 havde Hans Egede givet en bugt på den sydlige side af Ameralikfjorden navnet Præstefjorden. *Grønland i Tohundredeaaret for Hans Egedes Landding*, II, red. Georg Carl Amdrup m.fl., København 1921, s. 285.

130. Louis Bobé: »Hollænderne paa Grønland«, *Atlanten. Medlemsblad for Foreningen »De danske Atlanterhavsoer«*, 1915, s. 257-84.

tryk »man lever godt under korset« ikke bare en åndelig, men også en økonomisk side.¹³¹ Kristendom handlede om sjælenes frelse, men også om økonomisk sikkerhed og fremgang. Hans Egede var varm fortalende for at indføre geder og kvæg i Grønland, ligesom han i samarbejde med blandt andre den fremtrædende plantespecialist og gartner Johan Cornelius Krieger (1683-1755) søgte at finde kornsorter og andre vækster, som egnede sig til det hårde polarklima.¹³² Andre missionærer arbejdede på at forbedre fangstmetoder og fangstredskaber, således Peter Andreas von Cappelen, der fik grønlænderne i de nordlige distrikter til at fange sæler med garn.¹³³ Fiskeriet, som i Grønland traditionelt ikke agtedes særlig højt, søgtes fremmet med gode indhandlingstakster for torsk, og 1758 foreslog købmand Lars Dalager, Godthåb, at der af hensyn til den ofte oversete, ikke helt lille gruppe af grønlændere, som ikke havde kajak, enten fordi de led af kajaksvimmelhed eller fordi de ikke havde råd til det, gjordes forsøg med åbentvandsgarn til sælfangst.¹³⁴ Niels Egede, der viede det meste af sit liv til Grønland og var den af Egederne, som sammenlagt opholdt sig længst i landet, indgav 1745 fra Aalborg, hvor han en overgang bestred embedet som vejer, måler og vrager, et detaljeret forslag om »det Grønlandske Hvalfiskeri ved Christians-Haab.«¹³⁵ Da han nogle år senere kom tilbage til Grønland, fik han som kolonibestyrer i Egedesminde, senere i Holsteinsborg rig lejlighed til at vise, hvad han duede til. Også de herrnhutiske missionærer interesserede sig for befolkningens økonomiske vilkår, som de søgte at forbedre, blandt andet ved at hjælpe dem til at holde bedre hus med fødevarer og dermed imødegå de sultperioder, som regelmæssigt hjem-søgte befolkningen; praktiske, som de var, opførte de lagerhuse til spæk og andre fødevarer på deres missionsstationer, første gang i Ny Herrnhut (før 1760).¹³⁶ Også det dengang allestedsnærværende Kongelige Danske Landhusholdningsselskab (stiftet 1769) gik ind i denne vigtige sag og udsatte præmier for Diskobugtens grønlændere med henblik på at stimulere fangsten og skabe basis for økonomisk fremgang.¹³⁷

131. Glacken: *Traces on the Rhodian Shore*, s. 349.

132. Gad: *Grønlands Historie*, II, s. 185 (med note 452-54).

133. Ostermann: *Nordmænd paa Grønland*, s. 213-16.

134. Gad: *Grønlands Historie*, II, s. 399-400.

135. Sst., s. 392.

136. Kjærgaard og Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 29.

137. Gad: *Grønlands Historie*, II, s. 573-74.

En kulturrevolution under korset

Da Hans Egede den 3. juli 1721 gik i land på Håbets Ø, havde han kun de gammeltestamentlige forjættelser om hedningenes omvendelse at læne sit hoved til. Ved kirkeindvielsen i Holsteinsborg et halvt århundrede senere udfoldede frelseshistorien sig ved hjælp af en vifte af teologiske kommunikations- og praksisformer: billeder, lyde, ritualer og ord i et storladent panorama over verdens, Grønlands og den enkeltes historie. Vejen fra Hans Egedes forventning om de gammeltestamentlige profetiers opfyldelse til kirkefesten i Holsteinsborg 1775, hvor befolkningen sammen med missionæren mødte Gud i det store nybyggede, fuldt oplyste, prægtigt udsmykkede hus – det Bethel han havde sat sig i Grønland – er emnet for den afsluttende del af denne afhandling.

a. Billeder

Kristendommen, ikke mindst i dens protestantiske *sola scriptura*-version, er en ordreligion. Men netop ordets vej var ved missionens begyndelse lukket for Hans Egede, der kun rådede over et par fragmentariske ordlister,¹³⁸ og snart måtte se i øjnene, at der ikke var den fjerneste lighed mellem grønlandsk og de nordiske sprog, uanset at der havde levet nordboere i Grønland i et halvt årtusinde. Men der var, skulle det vise sig, andre veje og andre udtryksformer, som kunne tages i brug. Hvad der foregik i hovedet på Hans Egede, efter at han havde erkendt det ubønhørlige faktum, at han ikke med ordet kunne komme i kontakt med grønlænderne, ved vi ikke. Men vi ved, hvad han gjorde den 14. juli 1721, elleve dage efter at være gået i land, da nogle grønlændere kom på besøg: Han fremdrog sit eksemplar af Heinrich Müllers andagtsbog *Evangelische Schluss-Kette und Krafft-Kern*, som han havde med i en folioudgave fra Frankfurt am Main 1698, og fremviste frontispicen med et billede af den velsignende Jesus med strålekrans om ho-

138. Der forelå ved 1700-tallets begyndelse to grønlandske ordlister, den ene stammende fra den slesvigske lærde Adam Olearius, den anden, af københavnsk oprindelse, fra kredsen omkring Bartholin-familien. Sidstnævnte liste var kendt af Hans Egede gennem en version i Hans Resens upublicerede *Atlas Danicus* fra 1680'erne. Se herom: *Pioneers of Eskimo Grammar*, s. 10-11 og Robert Petersen og Jørgen Rischel: »Sproglig indledning og kommentar til Resens tysk-grønlandske ordliste [med efterfølgende ordliste]«, *Tidsskriftet Grønland*, 1985, s. 156-92.

vedet som verdens frelser, *Salvator mundi*.¹³⁹ Hvad denne scene betød for Hans Egede med hensyn til hans ideer om grønlændernes gudserkendelse har været nævnt. Men den viste også noget andet, som Hans Egede straks forstod, nemlig at billeder havde »magt.«¹⁴⁰ Det blev begyndelsen til en billedmission, hvor Hans Egede ikke bare viste billeder fra de bøger, han havde med, men også supplerede med egne og sønnen Pouls tegninger: »Min Fader lod mig tegne med Coleurer nogle Bibelske Historier, som: Skabelsen, Syndfloden, Christi Gierninger, Død og Himmelfart, Dommen og Opstandelsen, for med disse Billeder at erstatte, hvad vi manglede i dette overmaade vanskelige Sprog.«¹⁴¹ Der gik frasagn om disse farvelagte billeder og stadig nye grønlændere kom rejsende fra nær og fjern for »at see de Billeder og Historier, som ieg hafvde afridtztet og før viist de andre (angaaende Menniskenes Skabelse, Synde Faldet og deris Opreysning og Frelse ved Christum Guds Søn). Jeg viste dem det alt sammen og omstendeligen forestillet dem dets Betydning, saa vitt ieg kunde, hvilchet befalt dennem meget vell«, hedder det i et dagbogsnotat fra den 16. maj 1722.¹⁴²

Hans Egedes relationer til sine foresatte i Bergen og København fra de første år rummer adskillige vidnesbyrd om det indtryk, bibelske billeder gjorde på grønlænderne. De viste, skriver han marts 1723 »stor Begierlighed der udj at lade sig underviise, besønderligen vare de fornøvelige derofver, at ieg ved Figurer og Billeder saa omstendelig som mueligt dennem derom kunne underviise«,¹⁴³ og få måneder senere beretter han om nogle grønlændere, der »loed sig fornøye at høre om Gud og Himmerig og at see de Billeder og Figurer, med hvilche ieg altid pleyer min Tale og Underviisning til dem ydermeere at forklare og de-

139. Hans Egedes beretning om begivenheden i *Diplomatarium Groenlandicum*, s. 78. Heinrich Müllers andagtsbog forelå 1720 i flere udgaver. Den eneste udgave, hvor illustrationerne svarer til beskrivelsen hos Hans Egede, er frankfurterudgaven 1698. Eneste kendte eksemplar i Weimar (Herzogin Anna Amalia Bibliothek). Frontispicen gengivet ovf. s. 69.

140. Her henvises til den amerikanske kunsthistoriker David Freedbergs teori om billeders magt i hans banebrydende *The Power of Images. Studies in the History and Theory of Response*, Chicago 1989: Billeder er »ontologiske begivenheder«, og har som sådanne magt til at fremkalde intense følelsesmæssige reaktioner.

141. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 10.

142. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 24.

143. Sst., s. 67-68.

ris Enfoldighed opliuse.«¹⁴⁴ På de talrige rejser, Hans Egede ledsaget af sin søn foretog i og omkring Godthåbsfjorden var billederne altid med: »Hvor vi kom og fik Leylighed at tale med dem om vort Hoved ærende i deres Land, fremviiste vi de Billeder, jeg [Poul Egede] havde tegnet; og naar de saae dem, der angik Christi Mirakler, spurgte de gierne, om ikke Christus kom til deres Land; thi de havde mange Syge.«¹⁴⁵ Også i den undervisning, som Hans Egede tidligt gik i gang med, blandt andet med henblik på at skaffe grønlandske medhjælpere til missionsarbejdet, anvendte han billeder: »Hvad Menniskens Fald og Opreysning ved Christum er angaaende, da maa ieg meest med Billeder dennem derom underviise; som for Exempell till at imaginere dem, hvorledis Diefvelen forførte vore første Forældre till at ofvertræde Guds Bud, betiennet ieg mig af et Trolds Billede og Effterlignelse, forklarende, at det er dend samme, som de kalder Tongarsuck i.e. een Dødning eller Giengangere effter voris Talemaade, for hvilche de sige, de ere bange ... Der nu Gud var blefven vred paa Menniskene, fordi de adlydde Diefvelen og gjorde mod hans Villie, da ofvergafv hand dem denne Tongarsuck, hvilcken gjør Mennisken alt ont, dræber dem og tager dem till sig udj sit Ildhuus i.e. Helvede, hvor de altid maa pinis och brendis, men Jesus Christus, Guds Søn, hand elskede Mennisken og sagde till Gud, sin Fader, at hand vilde blifve Menniske og døe for dennem, det skiede etc ... hvilchet alt sammen ieg baade med Ord og Billeder omstendelig forklarer dem.«¹⁴⁶

144. Sst., s. 83 (18. og 19. juni 1723).

145. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 28.

146. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 60-61. Hans Egedes dansk-norske statsmission fremstår som en luthersk parallel til den franske jesuitermission i Nouvelle-France på den anden side af Davis Strædet i 16- og 1700-tallet. Dykker man ned i den franske jesuitermission med udgangspunkt i Québec, hvis arkiver i modsætning til de dansk-norske er bevaret (*The Jesuit Relations and allied Documents. Travels and Explorations of the Jesuit Missionaries in New France 1610-1791*, 73 bind, udg. Reuben Gold Thwaites, Cleveland 1896-1909 (reprint New York 1959), ser man det samme billede som i Grønland: Det kunne være svært at få indianerne i tale, hvis man ville prædike for dem, også selv om man – som jesuitterne – lærte sig deres sprog. Men viste man dem billeder, strømmede de til fra nær og fjern og kunne tilbringe dage og nætter med at kikke i bøger, især »la Sainte Bible.« Indianerne oplevede religiøse billeder som levende. Det gjaldt ikke bare omhyggeligt udarbejdede oliemalerier i stærke farver, men også simple sort-hvide kobberstik på papir, som missionærerne førte med sig overalt og brugte som foræring, blandt andet til nydøbte. François-Marc Gagnon, *La conversion par l'image. Un aspect de la mission des Jésuites auprès des Indiens du Canada au XVIIe siècle*, Montréal 1975, s. 16, 21, 27-27, 36, 41, 43 og passim. Se også Fran-

Billedlinien, som kan føres tilbage til grønlandsmissionens første tid, blev videreført og fastholdt op gennem 1700-tallet, og da man var kommet så vidt, at man begyndte at opføre kirker og kapeller, lagde man fra første færd stor vægt på billedudsmykningen. Det første malede billede i Grønland, hvis eksistens vi er bekendt med, er en altertavle i Godthåb kirke,¹⁴⁷ skænket af viceprovst Egil Thorhallesen i slutningen af 1760'erne eller begyndelsen af 1770'erne.¹⁴⁸ Fra 1775 har vi de to stadig eksisterende, tidligere omtalte billeder i Holsteinsborg med Jesu opstandelse og Kristus på korset. Senere – højst sandsynligt i begyndelsen af 1780'erne – kom et ligeledes stadig eksisterende Jesus for Pilatus til Holsteinsborg Kirke.¹⁴⁹ I 1784 skænkede Missionskollegiet et nadverbil-

çois-Marc Gagnon og Nicole Cloutier: *Premiers peintres de la Nouvelle-France*, I-II (Collection civilisation du Québec: Série art et métiers, 16-17), Québec 1976, I, s. 17, 19 og passim, samt Kjærgaard og Kjærgaard: »Prints and pictures in Greenland«, s. 270-72. Vi ved intet om den kunstneriske kvalitet af de billeder, som Hans og Poul Egede rejste rundt med. Men hvis man kan lægge erfaringerne fra indianermissionen til grund, har det næppe heller spillet nogen større rolle. I samme retning peger, hvad Johannes V. Jensen skrev i en anden, men dog beslægtet sammenhæng: »O Gud naar jeg tænker paa min første Løve, et gammelt rædsomt Træsnit, forestillende en skæv Tingest med Knurhaar som Kæppe, men glubske, *det* var en Løve! Den havde kun tre Ben, for det ene var ulykkeligvis tegnet bag ved det andet, men selv trebenet var den en forfærdelig Springer, ingen Løve i Virkeligheden kunde komme den nær i skaanselsløs Vildhed«, *Børgernes Bjerg* (Essays om Bøger, 2), København [1956], s. 38.

147. Jeg ser her bort fra de transparente med billeder af Kristi liv, som blev vist ved indvielsen af kirkesalen i Ny Herrnhut 16. okt. 1747. Kjærgaard og Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 35.
148. Thorhallesen var missionær i Godthåb 1767-73; første arkivalisk afhjemlede vidnesbyrd om billedets tilstedeværelse i Godthåb Kirke fra 1774 se H. Ostermann: »Fra Arkivernes Gemmer. Bidrag til belysning af liv og forhold i fortidens Grønland, II«, *Det Grønlandske Selskabs Aarskrift*, 1939, s. 54-98 (59). I 1785 var billedet, hvis motiv ikke kendes, stadig i Godthåb Kirke, men desværre »fordærvet af regn«, se Ostermann: *Nordmænd paa Grønland*, s. 37. Herefter tabes det af syne.
149. Olie på lærred, 97,5 x 71,5 cm, ubekendt kunstner, formentlig med tilknytning til Kunstakademiet i København (Mikala Bagge, »Nogle tekniske undersøgelser i forbindelse med konserveringen af maleriet fra Sisimiut gamle kirke«, *Tidsskriftet Grønland*, 1987, s. 117-23 (117-18)), efter stik med forlæg i olieskitse af Rubens ca. 1632-35, muligvis af Nicolaes Lauwers (1600-1652), se Julius S. Held: *The Oil Sketches of Peter Paul Rubens: a critical catalogue*, I-II, Princeton University Press 1980, kat. nr. 343, planche 337 og Max Rooses: *L'oeuvre de P.P. Rubens*, I-V, Antwerpen 1886-92, II, planche 96. På bagsiden: »Foræret til Holsteinsborg Kirke af Poul Egede«, hvilket sammen med de af Mikala Bagge fremlagte oplysning-

lede til Zions Kirke i Jakobshavn med, forneden, nadverindstiftelsesordenene på grønlandsk efter Poul Egedes dengang nyudkomne ritualbog.¹⁵⁰ Mathias Ferslew Dalager, en søn af købmand på Arveprinsens Eiland i Diskobugten Christopher Carl Dalager og hans grønlandske hustru Juliane Marie og uddannet på Kunstakademiet i København, malede 1792

ger daterer billedet til 1780'erne, det sidste årti hvor Poul Egede levede, eller tidligere. I dag på Sisimiut Museum. Der har, med henvisning til at Poul Egede aldrig havde »speciel tilknytning« til Holsteinsborg (Benno Blæsild: »Frihedstro og fascies. Spekulationer over et maleri på Sisimiut Museum«, *Tidsskriftet Grønland*, 1987, s. 105-16 (105)) og at indskriften »synes at være yngre end selve billedet« (Holger Balle i *Trap Grønland*, s. 490), været rejst tvivl om, hvorvidt påskriften på bagsiden af maleriet taler sandt. Ud fra bagsideindskriftens karakter er der imidlertid ingen gyldig grund til at betvivle, at den kan være fra 1780'erne, og det er, i modsætning til hvad Benno Blæsild synes at mene, ikke svært at forestille sig grunde til, at Poul Egede, der var noget af en kunstsamler (af en boopgørelse foretaget få dage efter hans død på Vartov juni 1789 fremgår, at han havde ikke mindre end »50 adsk: Malerier og Skilderier« (Hof- og Stadsretten: Københavns Skiftekommission: Forseglingsprotokol Protokol 3 B/297 3/6-1789, s. 117-22 (Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster m.m.)), skulle ønske at skænke et af sine mange billeder til Holsteinsborg, hvor hans bror Niels ind til kort før sin død 1782 havde virket som købmand m.m. Hvornår billedet er kommet til Holsteinsborg er uvist. En nærliggende mulighed er, at det er skænket til Bethelkirken af Poul Egede til minde om hans bror, og at der følgelig kan være sammenhæng mellem ankomsten af den nye Rubens-kopi og flytningen af den gamle Rubens-kopi fra 1775 med Kristus på korset til Kangaamiut (Gammel Sukkertoppen), der som tidligere anført (note 4) formentlig fandt sted 1785. Arkivalisk afhjemlede vidnesbyrd om tilstedeværelsen af Jesus for Pilatus i kirkerummet fra 1831 (RA 234: Missionsberetninger m.m. for Grønland: Holsteinsborg 1830/1831: Overdragelse af missionariatet fra [Knud] Kjær til pastor [Jørgen Frederik] Jørgensen 22. juli 1831 (Rigsarkivet)). I 1926 flyttedes billedet til Sisimiut ny kirke, hvorfra det 1985 kom til Sisimiut Museum. Benno Blæsilds sympatiske forsøg på at tilskrive Jesus for Pilatus den grønlandskfødte kunstner Mathias Ferslew Dalager (1769-1843) må afvises af kronologiske grunde.

150. Olie på lærred, 145 x 112 cm (lysmål), ubekendt kunstner, formentlig med tilknytning til Kunstakademiet i København. Stadig i Zions Kirke, men flyttet fra alteret til koret, hvor det hænger på en væg over apsis. Tilsvarende maleri udført af Jonas Bergmann 1759 i Kaarinen Kirke uden for Åbo (Turku) i Finland *Suomen Kirkot/Finlands Kyrkor*, III, red. C. A. Nordman og Nils Cleve, Helsinki 1964, s. 31-40. Det fælles, hidtil uidentificerede forlæg for de to malerier, som i dag befinder sig i hver sit yderhjørne af Norden, skal søges i den fond af kobberstik og stikværker, der som omtalt (note 4) blev brugt ved tegneundervisningen på europæiske kunstakademier, herunder det københavnske og det stockholmske. En overmalet dansk tekst under den grønlandske indicerer, at der er foretaget ændringer. Måske har billedet oprindeligt været tiltænkt en dansk kirke. Afb. s. 119.

under et besøg i Grønland et billede af Himmelfarten, som ligeledes fik plads i Zions Kirke i Jakobshavn.¹⁵¹ I Frederikshåb, som fik ny kirke 1787, en tømmerbygning tilhugget i København, modtog man 1799 et stort nadverbillede udført af ingen ringere end Christian August Lorentzen og skænket af kolonibestyrer Gert Falck til minde om hans afdøde hustru Maren Haldore Falck, hvorom en grønlandsk tekst nederst på billedet beretter.¹⁵² Samme år forærede Kongelige Grønlandske Handel (KGH) et billede af den lidende Jesus bøn i Getsemane Have til den nyindrettede »kirkestue« i Claushavn (Ilimanaq).¹⁵³ Endelig kan som et efterslæt efter den første generation af malede billeder i grønlandske kirker nævnes et pågående, næsten voldspornografisk billede af korsfæ-

151. Olie på oval fineret bordplade, 103,5 x 72,5 cm. I nyere tid overført fra Zions Kirke, hvor det var havnet på loftet, til kirken Vor Herres Hus, som 1972 blev flyttet fra den nedlagte kulmineby Qutlisset til Ilulissat. Som påvist af Finn Gad (»Skielderiet i Sions Kirke«, *Tidsskriftet Grønland*, 1977, s. 1-8) er billedet blevet til 1792 på Arveprinsens Eiland, hvor den da kun 23-årige Mathias Ferslew Dalager greb lejligheden til på en kasseret bordplade at vise, hvad han havde lært i København. I et senere tillæg til artiklen fra 1977 (»Lidt mere om »Skielderiet i Sions Kirke««, *Sst.*, 1982, s. 347-51) har Finn Gad søgt at godtgøre, at billedet er udført efter et stort himmelfartsbillede af Hendrik Krock (1671-1738) i Helligåndskirken på Strøget. Heri tager Gad utvivlsomt fejl. Dels er der næppe nogen, som uden forlæg kan stå på Arveprinsens Eiland og efter hukommelsen eftergøre et stort, kompliceret billede i en københavnsk strøgkirke, dels og især ligner de to billeder ikke hinanden. Baggrunden for maleriet er Dalagers treårige ophold på Kunstakademiet, hvor han lærte at male efter stik (jf. foregående note), en disciplin som hans lærer på Kunstakademiet Ernst Heinrich Löffler var mester i. Forlægget for det dygtigt udførte billede i Vor Herres Hus har (indtil videre) ikke kunnet identificeres. Det vides, at købmand Dalager havde et stort bibliotek, og man kan forestille sig, at den unge kunstner, der senere skulle gøre en smuk karriere i Norge, har udsøgt sig et passende forlæg i faderens bogsamling. En anden, måske mere sandsynlig mulighed er, at Mathias Dalager havde forlægget med fra København til Grønland sammen med sin malerkasse.

152. Olie på lærred, 130 x 128 cm, sign. fn. th. C.A. Lorentzen. I dag Paamiut Museum.

153. Olie på lærred, 100 x 77,5 cm, ubekendt kunstner, formentlig elevarbejde fra Kunstakademiet i København. Alterbillede til 1957, derefter på kirkeloftet. Noget medtaget. Der var i Claushavn i 1790'erne stor utilfredshed med KGH, som man mente spændte ben for befolkningens bestræbelser på at få en rigtig kirkebygning. Enden på den årelange strid om den »intenderede kirkebygning« blev, at KGH, ganske usædvanligt, indvilgede i at betale for istandsættelse af kirkestuen og bedste nyt inventar (Finn Gad: *Grønlands Historie*, III: 1782-1808, København 1976, s. 428-29). Direktør for KGH var den kunstkyndige Henning Marcus Frisch, der i årene omkring 1800 havde tæt forbindelse med professor ved Kunstakademiet Nicolai Abildgaard; kunstneren skal antagelig søges blandt Abildgaards elever.

stelsen, som kom til Egedesminde 1820,¹⁵⁴ og et *Ecce Homo* (Den torne-kronede Kristus), som 1824 blev skænket til kirkesalen på den nyoprettede herrnhutiske missionsstation Frederiksdal ved Kap Farvel (Statenhuk) af, som der står på en seddel på bagsiden, »ein in Deutschland wohnender von Gott begnadigter armer Sünder ... zum Andenken der neuen grönländischen Gemeinde bei Stadenhuk.«¹⁵⁵ Hvad der i anden halvdel af 1700-tallet hang på væggene i missionær- og kateketboliger, der tjente som kirkerum, mens man ventede på, at der blev opført egentlige kirker, har vi ingen direkte vidnesbyrd om, kun B.S. Ingemanns (1789-1862) søndagsidyl fra missionærboligen i Claushavn i midten af 1770'erne, blandt andet byggende på hvad Ingemann hørte som barn i Torkilstrup præstegård på Falster, hvor tidligere missionær i Claushavn og Christianshåb Hans Egede Saabye og hans hustru Vibeke (1748-1833) havde deres gang: »Nogle Dage efter kunde man see, det var Søndag: Claushavns Indvaanere, baade Grønlænderne og de Danske, vare i deres bedste Pynt, og de daglige Sysler vare ophørte. Fra den tidlige Morgenstund havde den unge Præstekone travlt med at forvandle Missionsboligen til en lille Kirke. I den eneste rummelige Stue, der baade var Præstens Dagligstue og Studerekammer, vare Confirmandbænkene stillede paa Rad som Kirkestole; Arbeidsbordet var stillet op mod Væggen i Øst og beklædt med et Alterklæde af Nankin, som Vibecke selv havde syet og prydet med Fryndser. Et stort, smukt Kobber i forgyldt

154. Olie på lærred, 76,5 x 61,5 cm, ubekendt kunstner, formentlig elevarbejde fra Kunstakademiet i København. Efter figurernes klædedragt at dømme ca. 1800. Købt af Missionskollegiet 1819 for 50 rd. (RA 234: Missionskollegiet og Direktionen for Vajsenhuset: 1772-1854: Grønlandske missionsregnskaber 1801-1822: Den grønlandske Missions Casse Regnskab fra 1st July 1818 til ultimum Juny 1819, s. 12 (Rigsarkivet)); afsendt fra Missionskollegiet 22. april 1820 (RA: Danske Kancelli: Forskellige institutioner: Missionskollegiet og Direktionen for Vajsenhuset 1785-1856: Grønlandsk (og ostindisk) missions brevbog 1785-1830 m.m.: Grønlandske Missions Brevbog 1818-1830: Brev til Peder Kragh, Missionær ved Egedesminde 22. april 1820 (Rigsarkivet)) og ankommet senere på året til Egedesminde (*Udtog af Missionair P. Kraghs Dagbog*, I, Haderslev 1875, s. 97). Alterbillede i Egedesminde til 1910, hvor det erstattedes af et billede af Den gode hyrde udført af den grønlandskfødte Johan Christoffer Mielche (1866-1917) fra kredsen omkring Joakim Skovgaard. I dag i ligkapellet i bygden Akuunnaaq vest for Aasiaat.

155. Olie på lærred, 83,5 x 65,5 cm, ubekendt kunstner, efter maleri af den italienske maler Domenico Fetti (Feti) (1589-1623), Alte Pinakothek, München. Om dette billede og dets centrale stilling i herrnhutisk ikonografi, se Bergmann: *Grev Zinzendorf og hans indsats i kirkens og missionens historie*, I, s. 40.

Ramme, efter Leonardos Nadver, tjente til Alterbillede og bestraales af to Lamper; nedenunder det læste man Indstiftelsens Ord baade paa Grønlandsk og Dansk.«¹⁵⁶

Det springer i øjnene, at det kunstneriske formsprog, som brugtes af missionen i Grønland, var det samme som det, der anvendtes i Danmark-Norge; ligeså i Nouvelle-France, hvor jesuitterne fra første færd brugte det europæiske formsprog. Det er senere, ikke overraskende, blevet opfattet som kulturel imperialism, der måtte overvindes. Grønlandske kunstnere skulle finde tilbage til den grønlandske oprindelig-
hed, som den danske maler Aage Gitz-Johansen i 1930'erne forklarede sin unge grønlandske kollega Lauritz Jessen; man skulle ikke efterligne europæiske malere.¹⁵⁷ Årsagen til den forbeholdsløse overtagelse af det europæiske formsprog, som vi finder i Grønland (og i fransk Canada) skal dog nok snarere end i kulturel imperialism søges i det faktum, at der ikke var en lokal billedtradition, som man kunne referere til og bygge videre på. Hvor en sådan forelå, blev den benyttet, således som det blandt andet kendes fra Kina, hvor jesuiten Guiseppe Castiglione (1688-1766) skabte en subtil, i kunsthistorien højt berømmet syntese mellem kinesisk og europæisk stil.¹⁵⁸

Et andet træk, som straks springer i øjnene, er, at de malede billeder vi kender fra 1700-tallets Grønland alle har motiv fra Jesu lidelseshistorie: Den sidste nadver, Jesu bøn i Getsemane Have, Den tornekrønte Kristus, Jesus for Pilatus, Korsfæstelsen, Opstandelsen og Himmelfarten. Heri er der intet overraskende. Det afspejler en velkendt tendens i tidens teologiske tænkning og kirkekunst¹⁵⁹ og korresponderer i øvrigt fuldstændig med Hans Egedes ovenfor citerede billed- og forkyndelsesprogram (»Menniskenes Skabelse, Synde Faldet og *deris* Opreysning og Frelse ved Christum Guds Søn«).¹⁶⁰ Man kunne tro, at disse billeder

156. B.S. Ingemann, »Kunnuk og Naja eller Grønlænderne. Fortælling i tre Bøger«, i *To Fortællinger*, København 1903, s. 90-91 (1. udg. 1842). Den senere udvikling i kirkernes billedbestand kan følges i Kathrine Kjærgaard og Thorkild Kjærgaard: *I begyndelsen var billedet. Bibelske og missionshistoriske billeder i Grønland gennem tusind år* (under udgivelse).

157. Lauritz Jessen. *Grønlandske myteakvareller*, red. Klaus Georg Hansen, Nuuk 1994, s. 18.

158. Om Castiglione, se Cécilie Beurdeley og Michel Beurdeley: *Castiglione, peintre jésuite à la cour de Chine*, Paris 1971.

159. Sml. Christie: *Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800*.

160. Min fremh.

og den bagvedliggende forestillingsverden ville ligge grønlænderne fjernt, men det synes ikke at have været tilfældet. Tværtimod ser vi, hvorledes lidelseshistorien greb mange 1700-tals grønlændere om hjertet. Det gjaldt Kajarnak, som 1738 blev så bevæget af herrnhutermissionæren Johann Becks beretning om Jesu sjælekamp i Getsemane Have (Lk 22,44), at han sammen med sin kone og to børn det følgende år, Påskedag den 29. marts 1739, lod sig døbe og antog navnet Samuel.¹⁶¹ Det gjaldt den vakte grønlænder, der daglig krøb »ind i det aabne Hul i Frelserens Side, ligesom en lille Fugl kryber ind i Klippekløften og vederkvæger sig ved hans Blod som et Barn«, og det gjaldt Nathanael, der ligesom de to foregående tilhørte herrnhutermissionen, og som kort før sin død 1752 aflagde regnskab for sin tro med følgende ord: »Jeg har skænket Ham hele mit hjerte, og jeg vil ingensinde vende mit blik fra Ham. Jeg elsker af hele mit hjerte Frelseren og hans sår. Jeg anråber Ham, jeg arme barn, at mit hjerte altid må blive gennemvædet af Hans blod.«¹⁶² Fra Lichtenfels har Laurids Stampe fremdraget et brev fra Timotheus, der til sine eskimoiske stammefæller i Labrador på den anden side af Davis Strædet skrev: »Når jeg er i min Kajak, ude for at fange eller ved andre Lejligheder alene, og jeg husker, at vor Frelser for min Skyld blev naglet til Korset og led for mine Synder, som er utallige, erkender jeg, at jeg er den største blandt Syndere. Jeg beder da til vor Frelser med dyb Ydmygelse og ofte med høj Gråd. Til sådanne Tider føler jeg, at han drager mig nær til sig og fylder mit Hjerte med en sådan Trøst, at jeg bliver ganske gennemglødet af hans Kærlighed.«¹⁶³ Fra den dansk-norske mission har vi den unge Jacob Poulsen, der i 1765 henvendte sig til Poul Egede i anledning af sin far, Poul Grønlænders (ca. 1720-65) død med følgende ord: »Jeg ville sørge meget over faders død, om ikke gud havde givet os sit ord. Men den kære frelser har virkelig frelst os, har omsorg for os og elsker os. Ingen elsker mennesker højere end den, der døde for dem. Han led meget for vore synders skyld, og for at vi kunne slippe for straf.«¹⁶⁴

161. Kjærgaard og Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 21-22.

162. Sst., s. 23.

163. Stampe: *En kildemæssig Fremstilling*, s. 207.

164. Gad: *Grønlands Historie*, II, s. 591 (faksimiletryk af Jacob Poulsens grønlandssprogede brev ved s. 489).

b. Lyde

Det er en ofte fremført kritik af grønlænderne, at de elsker sang og musik, bøsseskud og kanoners bragen, men ikke har nogen dybere forståelse for kristendommen. Således missionær i Godthåb Christian August Jürgensen, der i 1829 meddelte, at han havde oprettet en »Hjælpekasse til et Orgels Anskaffelse« i erkendelse af, at »den udvortes Gudstjeneste har saa megen Indflydelse hos Grønlænderne.« Grønlænderne var et »Barndoms-Folk«, deraf denne fascination af det udvendige, skriver Jürgensen.¹⁶⁵ Men snarere end grønlændernes barnlighed er den rette adressat for kritikken nok Hans Egede og 1700-tallets missionærer. Hvornår Hans Egede opdagede, at han med sin sang kunne »vinde Grønlændernes Hjerter«,¹⁶⁶ ved vi ikke, men det kan have ikke været længe. I november 1722, da han havde været i Grønland godt og vel et år, skriver han: »Når ieg pleyer at siunge, og de Wilde har spurt mig, hvad det skulle betyde, svaret ieg, at ieg beder Gud for dennem, at hand skall være dem god og gifve dem Mad og Næring. Og som det har hendet sig, at een Par af dennem dereffter nogle Gange har faait Kobber [sæler], hvilchet er rart og usædvanligt paa denne Tid, beder de mig ofte at siunge, og hafver derudij deris Plasier.«¹⁶⁷ Solosangen, som vakte så megen behag, synes ret hurtigt at have udviklet sig til en form for fællessang eller vekselsang. I august 1723 hører vi, hvorledes Hans Egede under sin store rejse til Kap Farvel-området blev fulgt af ikke færre end fyrrer både, hvorfra der lød en stadig »Siungen og Skrigen«, når han lagde ind et nyt sted og igen når han rejste.¹⁶⁸ I en dagbogsnotits fra det følgende år læses: »Mod Afftten kom vi till en Sted, hvor der vare 2 Wild Mands Huuser og en temmelig Forsamling af Folch; der vi komme der till Landet, stode Qvindfolchene paa Bachen og undfangede os med en Sang og glædede sig ved min Tilkomst og at høre om Gud, bød os Mad og beviiste os megen Venlighed.«¹⁶⁹ Da Egede 1723 fik assistance af missionær Albert Top, der ikke bare var en energisk sprogmand, men også ivrig missionær, tog denne tråden op ved at synge med grønlænderne under sine ugelange ophold i deres huse; han fornam »temmelig andagt og Agtpaagivelse.«¹⁷⁰

165. »[Grønlandske Breve]«, *Dansk Religions-Blad*, 5. årg., nr. 41, 1829, s. 322.

166. Således Bobé: *Hans Egede*, s. 83.

167. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 58.

168. Sst., s. 94.

169. Sst., s. 116.

170. Sst., s. 110.

Med herrnhuterne, der var grundlagt af den musikalske tyske greve Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-60), nåede dennes teologisk begrundede ideer om betydningen af musik og salmer i menighedslivet Grønland. Ifølge Zinzendorf skulle salmesangen være menighedens svar på Bibelen. Som Gud taler til mennesket i Bibelen, således taler mennesket i salmesangen til Gud.¹⁷¹ Musikinstrumenter, der bortset fra trommen havde været ukendte i Grønland, kom i brug og blev hurtigt stærkt yndede, som det blandt andet fremgår af grønlandsveteranen Lars Dalagers berømte og jævnligt citerede beskrivelse af en gudstjeneste ved Ny Herrnhut 1752: »Man see[r] ved Trompeters Skrald meere end Tre Hundrede Grønlændere at indstrømme [i Ny Herrnhuts kirkesal], blant hvilke een tager et blæsendes Instrument, en anden en Violine, den tredje et Cither og saa fremdeles, hvortil det gandske Chor istemmer Lov- og Takke-Sang.«¹⁷² Et særligt herrnhutisk raffinement, som også anvendtes i Grønland, var brugen af flere forskellige melodier efterhånden som salmerne skred frem.¹⁷³

I løbet af nogle årtier voksede Hans Egedes spinkle solosang til et brus af lyde, som løftede sig op over den før så stille grønlandske kyst og ved særlige lejligheder som årsskifter og kongelige fødselsdage blandedes med kanonskud, bøsseskud, fyrværkeri, trommehvirvler og anden lystighed. Det tidligst kendte eksempel på brug af kanoner er fra 1728, hvor Frederik IV's fødselsdag den 11. oktober få uger efter indflytningen til Godthåb ude fra Håbets Ø fejredes fra morgenstunden med flaghejsning og ni kanonskud. Senere udrabtes kongens skål, fulgt af endnu ni kanonskud samt dronningens og kronprinsens skål,

-
171. Walter Blankenburg: »Die Musik der Brüdergemeine in Europa«, *Unitas Fratrum*, red. Mari P. van Buijtenen, Cornelis Dekker og Huib Leewenberg, Utrecht 1975, s. 351-86 (360); Sven Rune Havsteen: »Music and Christianity in 18th Century Greenland,« *Dynamics and Shifting Perspectives. Arctic Societies and Research. Proceedings of the First IPSSAS Seminar, Nuuk 2002*, red. Michèle Therrien, Nuuk 2004, s. 267-74.
 172. Lars Dalager: *Grønlandske Relationer: indeholdende Grønlændernes Liv og Levnet, deres Skikke og Vedtægter, samt Temperament og Superstitioner tillige nogle korte Reflectioner over Missionen sammenskrevet ved Friderichshaabs Colonie i Grønland Anno 1752*, udg. Louis Bobé (Det Grønlandske Selskabs Skrifter, 2). København 1915, s. 67. Her efter Kjærgaard og Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 45. Om musikinstrumenter og deres brug, se også Cranz: *Historie von Grönland*, s. 1066.
 173. Michael Hauser: *Liturgical Texts and Hymns used by The Mission of The Moravian Brethren in Greenland. An Annotated Bibliography*, 2003, s. 10-11 (upubliceret manuskript, Grønlands Universitetsbibliotek).

som saluteredes hver med syv kanonskud. Også på kronprinsessens, de små prinser Frederiks og Carls, samt kongens søskendes velgående blev der skålet, hver gang fulgt af fem kanonskud. Da det mørknede var tiden kommet til et overdådigt fyrværkeri, som sluttede med tre kanonslag, syvogtyve lufraketter, tre »fyrradere«, to »stervers« samt tre »vandballer med sværmere.« Efter dette prægtige skue, der blev bivånet af grønlandere, som allerede fra morgenstunden var stimlet sammen fra nær og fjern, fortsattes skålernes række, i alt elleve, hver ledsaget af tre kanonskud, for storkansler Ulrik Adolph Holstein, for Københavns kommandant, for de ledende embedsmænd og ministre samt, til sidst, for »det grønlandske Deseins Tiltagelse og Avantage.«¹⁷⁴ Det blev begyndelsen til en tradition, som under mere beskedne former praktiseredes på samtlige kolonier, efterhånden som de kom til. »D[en] 1ste Nye-aars Dag blev efter Prædiken med 3de Canonskud og nogle Bøsse Skud dette nye-aar indvied, og om Aftenen læste ieg for de nærværende Grønlandere og fortalte dem, hvorefter vi holt denne Dag hellig, og med samme Leilighed holt en sømmelig Løstighed, hvilke behagede Grønlanderne«, beretter Niels Egede i sin dagbog fra Egedesminde under den 1. januar 1760.¹⁷⁵ Sang, musik og andre akustiske fænomener blev en vigtig del af det grønlandske liv, og de to missioner kappedes om at udgive salmebøger.¹⁷⁶ Ikke for ingenting var den første bog, som blev trykt i Grønland, en samling korsange.¹⁷⁷ Som ved den billedlige kommunikation var hovedtemaet Jesu liv med særlig henblik på hans lidelse og forsoning.¹⁷⁸ Andre vigtige temaer var missions- og frelseshistorien.

174. Bobé: *Hans Egede*, s. 144.

175. »Niels Egedes Dagbog 1759-61«, udg. Louis Bobé, *Det Grønlandske Selskabs Aarsskrift 1943*, København 1943, s. 7-61 (30).

176. Robert Petersen: »De tidlige norske salmedigtere i Grønland«, *Norsk Tidsskrift for Misjon*, 1986, s. 38-62; Karen Langgård, »Påskesalmen i den grønlandske salmetradition«, *Luthersk predikan i Norden*, II, red. Sven-Åke Selander og Christer Pahlmblad, København 2001, s. 249-64; samme, »Hans Egede og den grønlandske skønlitteratur – med fokus på hans salmer og deres plads i den grønlandske salmetradition«, *Fra oprører til apostel. Hans Egedes liv og kirken på Grønland*, red. Håkon Brun, Kabelvåg 2008, s. 107-25 og Hauser: *Liturgical Texts and Hymns*.

177. *Tuksiautit akioreeksautikset*, Godthåb 1793. Se også Hauser: *Liturgical Texts and Hymns*, s. 9.

178. Det gælder også, hvis man tæller sider: Det største afsnit i Rasmus Bruuns salmebog fra 1761 handler om passionen.

Som billedet viste også lyden sig at være en teologisk kommunikationsform med stor gennemslagskraft. Salmerne blev modtaget med begærlighed, således i Lichtenfels, hvor folk i 1760'erne strømmede til sangundervisning hos missionærerne: »Abends kamen viele, singen zu lernen. Die nicht lesen können, setzen sich in eine Reihe, ein jedes behält eine Zeile, die lernt zu Hause eines wieder von dem andern, und so fassen sie geschwind einige Werse. Die ledigen Schwestern brauchen diese Methode nicht, denn die meisten unter ihnen können lesen.« Om skolebørnene hedder det sammesteds: »Sie konnten sich nicht satt lernen und fingen an einem neuen Weyhnachts-Lied, darinnen Johann Be[c]k die Geschichte von Jesu Geburt verfasst hat, auf die Melodie: Lobt Gott ihr Christen allzugleich etc.«¹⁷⁹ I anden halvdel af 1700-tallet hørtes salmesang på vand og på land. De fleste salmer blev lært udenad og kunne bruges når som helst og hvor som helst, for eksempel under rejser til at forkorte tiden med. Det store forråd af udenadslærte salmer er blevet tilskrevet et særligt grønlandsk nemme for rim.¹⁸⁰ En mere nærliggende forklaring turde være, at det gamle grønlandske samfund i lighed med hvad man kender fra andre steder uden lang tradition for skriftkultur benyttede sig af hukommelsen i et omfang, som man i dag har vanskeligt ved at forestille sig.¹⁸¹

Med salmesangen rykkede man ind i en anden verden. Efter at have deltaget i julesangen ved Lichtenfels udtalte en grønlander til missionær Johann Gorke: »Jeg vidste næppe, hvor jeg var. Vor Frelser var sikkert til Stede iblant os idag; vi har påny fuldstændig overgivet vore Hjerter til ham, og han har nådigt taget imod os. [Det var] som om vi allerede stod foran Lammets Trone og sang til Pris for vores Forløsning ved hans Blod.«¹⁸² Johannes Åbenbaring (14,1-5) på den rå og ugæstmilde grønlandske vestkyst en iskold decemberdag som levet, aktualiseret figuralitet!

179. Cranz: *Historie von Grönland*, s. 996-97.

180. Sst., s. 825.

181. Spang-Hanssen: *Hukommelsens skæbne*, s. 72 og andre steder.

182. Stampe: *En kildemæssig Fremstilling*, s. 214-15.

c. Ritualer¹⁸³

Det kan diskuteres, om det er berettiget i denne gennemgang af teologiske kommunikations- og praksisformer i 1700-tallets Grønland at behandle ritualer før »ordet« og delvis løsrevet fra dette. Når det gøres, skyldes det, at Hans Egede straks ved sin ankomst til Grønland, længe før han kunne gøre brug af ordet, med sin præstekjole og sin paryk og sin øvrige adfærd formåede at skabe et rituelt rum omkring sig, som der senere blev bygget videre på.

Det er velkendt, at Hans Egede i de femten år, han var på Grønland, bar sin sorte præstekjole hver eneste dag, og at han aldrig viste sig uden paryk. Det var mindre usædvanligt, end man har villet gøre det til – det glemmes ofte, at paryk var standard for alle mænd i de højere klasser helt frem til det store vandskel omkring den franske revolution, at elefantriddere bar Det blå Bånd til daglig,¹⁸⁴ og at præstekjolen i 1700-tallet blev brugt ikke bare om søndagen, men også til hverdag.¹⁸⁵ Ikke desto mindre skilte parykken og præstekjolen Hans Egede ud fra andre europæere i Grønland og gav ham en ganske særlig aura og autoritet. »Naar de [grønlænderne] spørger effter mit Nafvn, saa pleyer ieg och at viise op til Himmelen og sige, at ieg er Guds Præst og Tiener og hører Gud til, som har skabt Himmelen og Jorden etc. Hender det sig, at vore Folch kand gjøre dem noget lidt til moede [gøre dem fortræd], eller de

183. Der findes mange definitioner på ritualer. Her tages udgangspunkt i den af Mette Birkedal Bruun fra Edward Muir lånte definition: »a ritual is a formalized, collective, institutionalized kind of repetitive action.« Mette Birkedal Bruun, »Tidebønner i La Trappe. Tidens ritualisering og ritualen i tiden«, *Ritualer i kontekst*, red. Mette Birkedal Bruun og Kim Esmark (Kirkehistoriske Fragmenter, 2), København 2004, s. 103-26 (104). Birkedal Bruun lægger i modsætning til den sædvanlige, mere begivenhedsorienterede forståelse af ritualer samlet omkring kroninger og andre spektakulære begivenheder (se f.eks. *Ritualernes magt. Ritualer i europæisk historie 500-2000*, red. Ulrik Langen, Roskilde 2002) vægt på ritual som sammentænkning af ikke-spektakulære parametre som bøn, bibeltekst og tid.

184. Herpå et vidunderligt eksempel i H.P. Rohde: *Johan Bülow på Sanderumgaard*, Odense 1961, s. 93 (Bülow byder dessert rundt til middagsgæster med Det blå Bånd hængende over skulderen). – *paryk standard for alle mænd i de højere klasser*: Det er et fast element i biografier af digteren Johan Hermann Wessel (1742-85), at han – den oppositionelle – som noget ganske usædvanligt ikke bar paryk.

185. Bjørn Kornerup: »Oplysningstiden 1746-1799«, *Den danske kirkes historie*, V, red. Hal Koch og Bjørn Kornerup, København 1951, s. 482; se også V. Lindegaard-Petersen: »Præsteklæder«, *Kirke-Leksikon for Norden*, III, København 1911, s. 637-40 (640).

mister noget af deris Baader, strax kommer de og klager det for mig, hvor som helst vores Folch kand treffe dem, spørge de effter Pelleste i.e: Præsten, vill och, at ieg hos dem her i Landet skal forblifve, men Skipperen med sine Folch og Skibet skall ichun reyse tilbage«, skriver Hans Egede i dagbogen allerede januar 1722 efter et halvt år i landet.¹⁸⁶

For Hans Egede var det fra første færd et hovedpunkt, at den ritualisering af tid, bøn og bibellæsning, som han selv med stor nidkærhed praktiserede over for sit mandskab,¹⁸⁷ skulle overføres til grønlænderne. Grønlænderne skulle bibringes den kristne forståelse af tiden som fremadskridende med søgnedage, søndage og helligdage følgende hinanden i en bestemt orden og med en fast dagsrytme fra morgen til aften. Flere gange, blandt andet i en stor betænkning om missionens fremtid, som han 1725 tilstillede stiftsprovsten i Bergen Peter Matthias Tanch (1689-1747), tog han dette tema op. Der »maae giøres Anstalter, at de [grønlænderne] kand holdes under Tucht og Disciplin, saasom Søndagen at helligholde, deris giekelige og hedensche Bruge og Superstitioner forbiudes, til et civil og sømmeligt Lefnet holdis; visse Tider og Timer, som af Missionarierne vorder bestemt til deris Undervisning, at tilstede være, med videre, som kand eragtis fornøden til deris Opbyggelse, og saadant iche modvillig at forsømme og overtræde uden een tilbørlig og kiendelig Straffes Paaleggelse; skeer det iche, da er dend Møye og U-mage, som mand ellers vil anvende til deres Omvendelse, gandsche forgieves.« En nødvendig forudsætning var, at der etableredes flere kolonier, hver bemandet med en missionær, et par kateketer (uordinerede hjælpere for missionæren) og et antal medhjælpere.¹⁸⁸ Det var lettere sagt end gjort. Der var i missionens første mange år ingen vilje i København til at oprette flere kolonier og kun med største besvær fik Hans Egede bevilget først én, senere to kolleger til arbejdet i Godthåb-området.

Hans Egede var aldrig i tvivl om, at det kunne lade sig gøre at kristne grønlænderne. For sit eget vedkommende var han år efter år konstant

186. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 14.

187. »Hvad ellers voris daglig Guds Tieniste er angaaende, da holdis der hver Morgen og aften Choer [bøn] ... Derhos læsis et Capitel af Bibelen, saavelsom nogle Spørsmaal af Lutheri cathechismo repeteris. Effter Maaltid læsis och et Capitel af Bibelen og siungis en Psalme. Til søndag Aften-Sang næst effter Bibelens Læsning og et Capittel eller 2 af Joh[an] Arnd[t]s Sande Christendom, repetens Høy Messe-Prædichen tillige med oplæste Capitel af Bibelen og Arnd[t]io, cathetice.« Sst., s. 13, jf. også s. 177.

188. *Diplomatarium Groenlandicum*, s. 129-30.

undervejs til fods og i båd, og når han var hjemme, arbejdede han utrætteligt på at indpode en fast tidsstruktur hos de drenge, han lige fra begyndelsen havde taget til sig med henblik på at uddanne grønlandske hjælpere.¹⁸⁹ Men ikke sjældent forekom det ham, at han kun var en dråbe i havet, og fra tid til anden kom han vel også i tvivl, om det overhovedet nyttede noget som helst. Der er i relationerne fra årene på Grønland optimistisk klingende anslag, således skriver han i forbindelse med et særligt vellykket uddannelsesforløb for en »vildmandsdreng«, som hans kollega Albert Top havde stået for: »Dette Exempell lærer os, hvad Guds Ord og Aand kand og vill vircke hos disse arme Mennisker, naar som ichun 1st deris uordentlig Lefvnet og slemme Sæder ved Christelig Tucht og gode Foranstaltninger blifver removerit, for inden hvilchen Tid slet intet till deris grundig Omvendelse kand udrettis.«¹⁹⁰ Men tit fornemmer man tvivlen om, hvorvidt missionen kunne udrette noget varigt, før de blev flere om opgaven.¹⁹¹

Det skulle imidlertid vise sig, at Hans Egede ved sin afrejse 1736 med sin seje, næsten ubegribeligt udholdende og på flere punkter innovative indsats var nået adskilligt længere, end han selv vidste, knap nok måske turde håbe på. Et slående vidnesbyrd herom er herrnhuternes forbløffende succes i Godthåb-området, Hans Egedes gamle missionsmark, begyndende med Kajarnaks omvendelse 1738. Hvor Hans Egede havde sået siden 1721, kunne herrnhuterne nu høste. Folk strømmede til, og da de tyske missionærer i modsætning til den dansk-norske mission ikke konstant manglede folk, formåede de at indføre og opretholde den ritualisering af tiden, som Hans Egede forgæves havde kæmpet for: Daglige forsamlinger, hvor de døbte mødtes klokken seks til morgenbøn og igen klokken otte til *Frühstunde*, hvor også de udøbte var med, og hvor der forelæstes et bibelstykke og blev sunget salmer. Herefter tog mændene på havet, mens kvinder og børn fortsatte med børnesamlinger og katekisation. Når mændene om aftenen kom tilbage samledes man igen til sanggudsstjeneste (*Singstunde*), og ved dagens afslutning, efter aftensmåltidet, aftenbøn. Om søndagen korforamlinger og prædikener, der om aftenen blev fulgt af *Kyrie Eleison* eller alternativt det store kirkelitani med underlagte koraler. Til slut en forbøn for hele kristenhe-

189. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 109 (dagbogsnotits 27. dec. 1723).

190. Sst., s. 163 (dagbogsnotits 1. maj 1725); lignende bemærkninger andre steder, bl.a. s. 123 (4.-6. maj 1724); se også s. 238 (dagbogsnotits 12. juli 1729).

191. Sst., s. 148, 190 og passim.

den og for »unsre liebe Landes-Obrigkeit, König Friedrich den Fünften, und alle ihre Beamten ... dass wir unter ihnen ein geruhiges und stilles Leben führen mögen in aller Gottseligkeit und Ehrbarkeit! Erhör uns lieber Herre Gott!«¹⁹² Af særlige menighedsritualer fulgte man som tegn på det broderlige fællesskab i Kristus Romerbrevets opfordring til fredskys (Hils hverandre med et helligt kys! (16,16)), ligesom man med fodvaskning efterlevede Jesu befaling til disciplene om at de, ligesom han havde vasket deres fødder, skulle vaske hinandens fødder (Joh 13,14). Ved jul og påske såvel som ved andre mærkedage som Helligtrekongersdag (epifanifesten) den 6. januar, der højtideligholdtes som en mindefest for den dag, de første hedninge hyldede Kristus, udvidedes programmet til et festfyrværkeri af begivenheder og optog, hvor også nætterne toges i brug.¹⁹³

Af de fire store kirkelige ritualer – dåb, nadver, vielse og begravelse – havde Hans Egede kun foretaget dåb (fra 1724)¹⁹⁴ og begravelser (fra samme år),¹⁹⁵ almindeligvis uden at gøre videre væsen af det. Han afviste at tage grønlændere til nadver og afstod fra at vie grønlandske par. Det blev der lavet om på med herrnhuternes stortanlagte, snart jublende, snart tårepersende »for Øret og for Øjet kildrende Kirke-Ceremonier.«¹⁹⁶ Herrnhuterne havde ingen betænkeligheder ved at tage grønlænderne til nadver og lade dem drikke »Jesu varme blod.« Hedningedåb, som for Hans Egede havde været et alvorligt teologisk problem, blev i herrnhuternes kyndige hænder forvandlet til en hjertegribende mediebegivenhed af international klasse.¹⁹⁷ Herrnhuternes oprindelse i et teaterglad århundrede fornægtede sig aldrig. En anden rituel dimension, som herrnhuterne dyrkede, var den stadige ihukommelse af grønlandsmissionens egen historie, som mindedes med frydefulde kærlighedsmåltider på årsdagen for missionærernes afsked fra Herrnhut, på årsdagen for deres ankomst til Grønland, på årsdagen for de enkelte missionsstationers grundlæggelse, på årsdagen for den første

192. Cranz: *Historie von Grönland*, s. 1061.

193. For en udførligere behandling af herrnhuternes menighedsliv, se Kjærgaard og Kjærgaard, *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 27-56. Se også Cranz: *Historie von Grönland*, s. 1060-61.

194. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 110.

195. Sst.

196. Sagt af Otto Fabricius, her efter H. Ostermann: *Den grønlandske Missions og Kirkes Historie*, København 1921, s. 118.

197. Kjærgaard og Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 41.

grønlænders omvendelse og – ikke at forglemme – på årsdagen for Hans Egedes landing.

Herrnhuternes succes i Hans Egedes gamle kernedistrikt var kun begyndelsen. Noget lignende var undervejs andre steder, for eksempel i Diskobugten, hvor Niels Egede 1740 oplevede, at folk kom og bad om lov til at flytte ind til kolonien og indordne sig under en daglig rutine med bøn og undervisning.¹⁹⁸ Senest fra 1743 holdtes der gudstjeneste hver søndag i Christianshåb, og på søgnedage var der bøn, bibellæsning og katekisation morgen og aften.¹⁹⁹ På bopladsen Nûk syd for Christianshåb holdt grønlænderne »af sig selv« morgen- og aftenbøn, når kateket Jens Pedersen Mørk (1721-80) ikke kunne være til stede.²⁰⁰ Det var som en irreversibel kemisk proces, der var gået i gang. Den nyorganisering af grønlændernes liv, som Hans Egede havde stræbt efter, men som ved hans afrejse endnu i bedste fald syntes at ligge langt ude i fremtiden, gennemførtes i de følgende årtier nærmest spontant fra Diskobugten i nord over Holsteinsborg, Sukkertoppen, Godthåb og Frederikshåb til Julianehåb og Lichtenau i syd og derfra videre ned mod Kap Farvel.²⁰¹

Festligholdelse af jul, påske og andre kirkelige højtider til dels efter herrnhutisk model bredte sig langs kysten mod nord og syd. I det tyndt befolkede Frederikshåb-distrikt antog påskefestlighederne i 1700-tallets sidste årtier storartede dimensioner med hundredvis af deltagere,

198. Niels Egede: *Tredie Continuation Af Relationerne*, s. 26-27.

199. Peder Olsen Walløes *Dagbøger fra hans rejser i Grønland 1739-53*, udg. Louis Bobé (Det grønlandske Selskabs Skrifter, V), København 1927, s. 16.

200. Hans Martin Fenger: *Bidrag til Hans Egedes og den grønlandske Missions Historie 1721-1760*, København 1879, s. 179. – Bopladsen Nûk havde sept. 1736 haft besøg af Poul Egede. Ved den lejlighed var det if. Egede gået således for sig: »De gave flittig Agt paa min Underviisning, og tilstoed self at deres Fædre havde indbildt dem megen Narrerie, som de nu ikke mere satte nogen Troe til. Enhver rev sit Amuletum af Halsen og forærte mig, at give tilkiende hvor lidet de nu agtede sligt« (*Continuation af Den Grønlandske Mission*, s. 36).

201. Nordgrønland: *Brudstykker af en Dagbog holden i Grønland i Aarene 1770-1778 af Hans Egede Saabye*, s. 46-49; Holsteinsborg-området (1760'erne): Ostermann: *Danske i Grønland*, s. 177; *Missionær i Grønland Henric Christopher Glahns dagbøger*, s. 160; Sukkertoppen (1770): Folk stod i kø foran kirkestuen før den daglige andagt, mange måtte gå forgæves, mange udeblev, fordi de troede alt var optaget, inden de nåede derhen. Gad, *Grønlands Historie*, III, s. 376; Sydgrønland inkl. Godthåb: Egil Thorhallesen: *Beskrivelse over Missionerne i Grønlands søndre Distrikt hvilke han som Vice-Provst visiterede i Aarene 1774-75*, udg. Louis Bobé (Det Grønlandske Selskabs Skrifter, I), København 1914.

som kom sejlene i konebåde fra nær og fjern.²⁰² Om grønlandske nadvergæster inden for den rent dansk-norske mission høres første gang november 1739, hvor Poul Egede tog Hans Púngujôq og Arnarsaq til nadver: »Af Begge kunde jeg ikke andet fornemme end en inderlig Attraae at deelagtig giøres i den hellige Nadvere, til Troens Bestyrkelse og en Forsikring om Syndernes Forladelse ... Hun har og sagt, at hun lengtis efter at komme til Herrens Bord; thi saa længe hun ikke havde nydt alt det Gode Gud havde forundt Menniskene til Salighed, var hun ikke et fuldkommen Guds Barn.«²⁰³ To år senere indvilgede missionær Arnoldus von Westen Sylow i Godthåb tøvende i at tage ni grønlændere til »Guds Bord.«²⁰⁴ Den første vielse af et grønlandsk par efter det dansk-norske kirkeritual fandt sted i Christianshåb oktober 1740;²⁰⁵ om konfirmation af grønlændere hører vi første gang 1767.²⁰⁶ Fejringen af egen historie, som herrnhuterne excellerede i, var den dansk-norske mission længe om at tage til sig. Første efterretning om at den dansk-norske mission interesserede sig for sin egen historie er fra 1746, hvor femogtyve-året for Hans Egedes ankomst blev markeret.²⁰⁷ Men efterhånden kom man efter det. I 1766 opkaldte man en ny koloni efter Hans Egede, og fra 1775 har vi kirkeindvielsen i Holsteinsborg, som også var en mindefest for Hans Egede.

Hvor tiden tidligere havde været cyklisk og årets og dagens gang udelukkende bestemt af vind og vejr, var den nu lineær og inddelt i måneder, uger, dage, timer og minutter og sat ind i en ritualiseret ramme af bøn, sang, bibeltekster og kirkelige højtider. I Christianshåb lavede børnene allerede i 1738 deres egen ugekalender med syv huller, hvori de satte en lille træpind for hver ugedag »paa det at de ikke skulle tage fejl af Søndagen«,²⁰⁸ og snart blev der brug for almanakker. Den første grønlandske almanak blev udarbejdet af Johannes Jacob Kjeld Løchte, der var missionær i Jakobshavn 1817-23. For dette initiativ modtog Løchte et anerkendende brev fra Missionskollegiet, som blandt andet

202. Gad: *Grønlands Historie*, III, s. 428.

203. Poul Egede: *Continuation af Den Grønlandske Mission*, s. 128-29.

204. *Dagbøger av Nordmenn på Grønland før 1814*, udg. H. Ostermann, Oslo 1935, s. 32.

205. Niels Egede: *Tredie Continuation Af Relationerne*, s. 29-30.

206. *Missionær i Grønland Henric Christopher Glahns dagbøger*, s. 160.

207. Kjærgaard: »Berømmelig i Norge, Roesværdig i Dannemark«, s. 158, note 30.

208. Citeret efter Gad: *Grønlands Historie*, II, s. 358.

anførte, at »det derved bliver lettere for dem [grønlænderne] at gjøre sig et anskueligt Begreb om saadanne Begivenheder af den hellige Skrivt, der vare bundne til bestemte Tider.«²⁰⁹ Der var, som uundgåeligt i et fangersamfund, problemer med søndagens helligholdelse – hvordan (og hvorfor) skulle man afholde fangere fra at gå ud, når vejret var godt og der var udsigt til fangst?²¹⁰ Disse problemer vedblev at bestå så længe fangersamfundet var den bærende livsform.²¹¹

I sine *Efterretninger om Grønland* fra 1788 lader Poul Egede forstå, at man allerede i slutningen af 1730'erne skelnede mellem tiden før og efter Hans Egedes ankomst 1721: »Tiden regnes fra *Pellessingvoak*, da den lille Præst (H. Egede) kom til deres Land.«²¹² Det kan vel ikke ganske afvises, men i Poul Egedes *Continuation af Relationerne Betreffende Den Grønlandske Missions Tilstand og Beskaffenhed* fra 1740, som ligger til grund for det pågældende afsnit i *Efterretninger om Grønland*, nævnes ikke noget om, at en ny tidsregning var begyndt med Hans Egedes ankomst til Grønland. Det sandsynligste er nok, at Poul Egede, da han i sit livs efterår redigerede *Efterretninger om Grønland* – sit og hele Egede-familiens triumfale testamente – lod sig friste til at tilbage-datere antagelsen af en ny tidsregning baseret på Hans Egedes ankomst med et par årtier eller måske endda lidt mere. Men springer vi for et øjeblik frem til 1800-tallet, så var inddelingen af tiden i et »før« og et »efter« Hans Egedes ankomst til gengæld almindeligt antaget, således som det blandt andet fremgår af de grønlandske sagn, der på foranledning af den romantisk sindede Ingemann-elev, inspektør for Sydgrønland Hinrich Johannes Rink (1819-93) og andre danske embedsmænd blev indsamlet i første halvdel af det nittende århundrede,²¹³ og af den

209. A 22.12.01 Jakobshavn Præstegæld 0.5.5.0, nr. 1: Missionsprotokol 1750-1891: Missionskollegiet til missionær Løchte 22. April 1820 (Grønlands Nationalmuseum og Arkiv).

210. Herom Thorhallesen: *Beskrivelse over Missionerne i Grønlands søndre Distrikt*, s. 30. Sml. Gad, *Grønlands Historie*, II, s. 358.

211. At holde søndag »har vore folk [herrnhutermenighederne i Grønland] endnu i dag med få undtagelser ikke mere idé om end hedningerne«, citeres Samuel Kleinschmidt for at have sagt så sent som i 1851. Wilhjelm: »af tilbøjelighed er jeg grønlandsk«, s. 141. – Fra 1917, hvor fangersamfundet var på retur, meldes: »Selv Fangerne gaar ikke paa Fangst om Søndagen undt[agen] ganske faa engang imellem efter Gudstjenesten.« Johs. Schrøder: »Drøm og Daad i Grønland«, *Højskolebladet* 1917, sp. 1334, her citeret efter Wilhjelm, *De nye grønlandere*, s. 631.

212. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 106.

213. Hinrich Rink: *Eskimoiske Eventyr og Sagn oversatte efter de indfødte Fortælle-*

grønlandske nationalkunstner Aron af Kangeqs (1822-69) historiske billeder, et billedepos over hans grønlandske fædrelands historie i tre store cykler. Først en fjern heroisk tid, hvor det grønlandske folk hærdes gennem kampe med nordboerne, dernæst en periode med moralsk og socialt forfald, hvor forfølgelse, mord, hævndrab, kannibalisme og mareridtsagtig overtro hørte til dagens orden, indtil folket ved Hans Egede og de herrnhutiske missionærers ankomst befriedes og forenedes under korset til en kristen nation.²¹⁴

d. Lys og klæder

I Grønland, hvor eneste kunstige lyskilde gennem den månedlange polarnat siden tidernes morgen havde været matte, snavsede fedtstens-tranlamper, var kirkens ranke, klart skinnende stearinlys dragende og oplivende. Tidligst kendte eksempel på et kunstigt lyshav i Grønland stammer fra 1747, hvor der ved indvielsen af den nye hovedbygning ved missionsstationen i Ny Herrnhut brændte mere end femhundrede lys i husets tyve vinduer.²¹⁵ Første omtale af lys i den dansk-norske mission er ved indvielsen af kirken i Holsteinsborg januar 1775. Også her var der tale om en irreversibel proces. Når man først var begyndt, var der ingen vej tilbage, og i de følgende år bredte brugen af lys sig i Grønland. Nogle missionærer lod sig friste til at bruge flere lys end budgettet kunne holde til, således missionær i Jakobshavn Eskild Sønnichsen Bram, der i en skrivelse af 1803 til Missionskollegiet retfærdiggjorde sit store forbrug af stearinlys med, at »Gudstienesten i den lange og mørke Tiid vorder desto højtideligere ved den Mængde Lys der maae forbruges i Lysekronerne, i Stolene og rundt omkring i Kirken; saa ønske Grønlænderne især til denne Tiid ofte at bivaane samme.«²¹⁶

Hans Egedes markering af egen status ved at gå rundt med paryk og præstekjole har været nævnt, og fra litteraturen ved vi, at de ceremonielt bevidste herrnhutere under nadveren iførte sig hvide *talare* og således på dette punkt i et vist omfang fulgte Hans Egede.²¹⁷ Om de dansk-

res Opskrifter og Meddelelser, I-II. København 1866-71 (repro 1982); Kirsten Thisted: »Således skriver jeg, Aron.« *Samlede fortællinger og illustrationer af Aron af Kangeq*, I-II, Nuuk 1999.

214. Kjærgaard: »Berømmelig i Norge, Roesværdig i Dannemark«, s. 136.

215. Kjærgaard og Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 35.

216. Gad: *Grønlands Historie*, III, s. 426.

217. Kjærgaard og Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 37.

norske missionærers praksis efter Hans Egedes afrejse 1736 ved vi sørgeligt lidt, dog forlyder det, at præsterne, i hvert fald ved Godthåb, opretholdt traditionen fra Hans Egedes tid og gik i »lang sort kjole.«²¹⁸ Spredte oplysninger som for eksempel Egil Thorhallesens anmodning om at få opsendt messeklæder, der kunne konkurrere med herrnhuterens hvide »chor hemde«, viser, at der stod tilbage at ønske, men også at der blev arbejdet med sagen.²¹⁹ Da Thorhallesens anmodning ikke blev mødt med den forventede velvilje i København, anskaffede han selv en messedragt, som han ved sin afrejse overlod til efterfølgeren. Også mellem mission og menighed opstod der et samspil, hvad den ydre fremtoning angik. Først i det små med de efter ægteskabelig status forskelligt farvede hårbånd, som bredte sig blandt grønlandske kvinder fra den herrnhutiske menighed i årene efter 1740, og som i 1800-tallet skulle blive et karakteristisk træk ved alle grønlandske kvinder.²²⁰ Men det var kun begyndelsen. En kilde fra 1799 lader forstå, at grønlænderne, hvis levestandard steg kendeligt i sidste halvdel af 1700-tallet, lagde overordentlig vægt på at nå frem til påskedagstjenesten i Holsteinsborg, blandt andet fordi man ellers ville gå glip af en med længsel imødeset lejlighed til »at viise sig i sine til Festen nye anskaffede Klæder.«²²¹ Det fremgår, at ønsket om at vise påskesnippet på dette tidspunkt var et gennem en længere årrække indarbejdet ritual. I fiktiv form finder vi forbindelsen mellem gudstjeneste og stadstøj i den tidligere citerede passage fra Ingemanns fortælling *Kunnuk og Naja eller Grønlænderne*. I dag er de farvede hårbånd forsvundet fra det offentlige rum i Grønland, men samspillet mellem gudstjeneste og stadstøj består i bedste velgående, hvad enhver, der har set vrимlen af farvestrålende nationaldragter ved en grønlandsk julegudstjeneste eller konfirmation, vil kunne bevidne.

e. Ordet

Som luthersk præst var Hans Egede – i hvert fald i begyndelsen – først og fremmest ordets mand. Det var derfor et chok for ham, da det ved ankomsten til Grønland 1721 gik op for ham, at de som havde fortalt ham, at grønlandsk var et sprog uden fjerneste lighed med noget kendt

218. Ostermann: *Nordmænd paa Grønland*, s. 1009.

219. Sst.

220. Kjærgaard og Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 48.

221. Gad: *Grønlands Historie*, II, s. 432.

sprog, talte fuldstændig sandt.²²² Om det ville have givet hans mission større gennemslagskraft, hvis han straks havde kunnet bruge ordet er, hvor paradoksalt det end måtte lyde, dog langt fra sikkert. Som det blev kom folk strømmende fra nær og fjern for at se den syngende, præstekjoleklædte indvandrers kolorerede billeder, ledsaget af underlige tegn og fagter og forklaringer på et gådefuldt sprog, som ingen forstod et ord af. Om grønlænderne også ville være kommet fra nær og fjern for at høre Hans Egede tale om Gud, hvis han straks havde kunnet gøre sig forståelig – eller hvis den helligånds tunge havde indtalt grønlandsk i hans øre inden han drog ud på sin apostelfærd, som han i sit hjertes lønkammer tit må have ønsket sig – er mindre sikkert. Jesuitterne, der gjorde en imponerende indsats for at lære sig forskellige indianersprog, oplevede flere gange, således i 1690'erne i det nuværende Illinois, at deres prædiken blev mødt med ligegyldighed, indtil det rygte bredte sig, at der blev vist billeder: »La curiosité de voir les images (plustot que d'entendre l'explication que j'en laisois) y attire bien du monde«, som det lidt melankolsk lyder fra en af Guds tapre stridsmænd på det nord-amerikanske kontinent.²²³ Ville man have fat på grønlændernes fjerne stammefæller på den anden side af Davis Strædet, skulle man ikke nødvendigvis begynde med ordet. Det er fristende at tro, at det samme gjaldt på den grønlandske side af Davis Strædet.

Hans Egedes beundringsværdige bestræbelser for at tilegne sig grønlandsk er beskrevet flere gange og skal ikke yderligere berøres her, hvor anliggendet er faserne i ordets opkomst som teologisk kommunikations- og praksisform i grønlandsmissionen. Det første rigtige forsøg på at bruge ordet til at forkynde evangeliet for grønlænderne er af eskimo-

222. Blandt dem, som havde søgt at slå koldt vand i blodet på Hans Egede, var biskoppen af Bergen, der 19. aug. 1710 som svar på Hans Egedes forslag om grønlændernes omvendelse bl.a. skrev: »Jeg veed ikke hvordan saadant kan lade sig giøre, helst efterdi disse Barbarer have et sært fremmed Sprog, saa de hverken forstaa, hvad vi taler til dem, eller de til os, og det absolut er fornødent, at de, som skal undervise saadanne Mennesker i sin Saligheds Sager maa kunne tale med dem saaledes, at de kan forstaa og fatte det.« Og han mindede Hans Egede om, at »Christus ikke udsendte sine Apostle og lod dem udgaa i all Verden til at døbe og lære alle Folk, førend han paa Pintsedag havde udgydt sin Hellig Aand over dem udi gloende Tungers Lignelse, saa de kunde tale og prædike udi alle Sprog.« William Thalbitzer: *Fra Grønlandsforskningens første dage* (Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Hans Majestæt Kongens Fødselsdag 26. September 1932), København 1932, s. 20-22.

223. Gagnon: *La conversion par l'image*, s. 58.

logen William Thalbitzer blevet dateret til den 10. januar 1724, hvor Hans Egede havde været i Grønland to og et halvt år: »Han [Hans Egede] bildte sig ind, at da han nu havde begyndt at kunne tale med grøn­lænderne om dagligdags æmner, måtte han også være istand til at holde en præken for dem, idetmindste at skrive den og læse den op. Den første gang han gjorde det for en større kres av indfødte, var i et av deres egne huse d. 10. januar 1724. Prøven faldt ikke heldigt ud ... tilhørerne begreb ikke meningen, men fik fat i et enkelt ord, som de misforstod grundigt.«²²⁴ Hans Egede gav imidlertid ikke op. Ti måneder senere, den 6. november 1724, drog han atter af sted, denne gang til de i dag ubeboede Kookøer en mils vej syd for Håbets Ø, hvor der dengang levede mere end fyrre familier i syv flerfamiliehuse, og hvor han flere gange tidligere havde været på besøg. Med sig på den farefulde færd over det vintermørke hav havde han en lige afsluttet oversættelse af de første elleve kapitler af Første Mosebog, som han havde udarbejdet sammen med den sekstenårige Poul Egede, den første skandinav der beherskede grønlandsk på modersmålsniveau, og som nu skulle prøves af. Det blev en succes, »særdelis behagede dennem at høre om Verdens Skabelse og Synd Floeden.« Efter tre og et halvt års udmattende slid var Hans Egede omsider kommet så vidt, at han kunne tage ordet i brug som kommunikationsform. Det gav friske kræfter, og Egede besluttede sig på stedet for »med Herrens Hielp at begynde paa en af de evangeliske Historier at vertere, og hvad viidere som til deris [grøn­lændernes] Opbyggelse kand tiene, i deris Sprog at befatte, saa vitt Leyligheden mig vill tillade.«²²⁵

224. Thalbitzer: *Fra Grønlandsforskningens første dage*, s. 26. Hans Egedes egen fremstilling af sagen i *Relationer fra Grønland*, s. 109.

225. Hans Egede: *Relationer fra Grønland*, s. 150. William Thalbitzer gør meget ud af Hans Egedes fiasko jan. 1724, men forbigår succesen ti måneder senere. Oversættelsen af de første elleve kapitler af Første Mosebog nævnes, men i anden sammenhæng (*Fra Grønlandsforskningens første dage*, s. 29). Professor Thalbitzers vurdering af Hans og Poul Egede løber i to spor. På den ene side anerkender han med stolthed deres pionerindsats inden for udforskningen af arktiske sprog, der kastede glans over Danmark og Københavns Universitet, som både Hans og Poul Egede havde besøgt. På den anden side måtte han som en af 1920'ernes og 30'ernes prominente fortalere for »primitivisme« og andre af tidens civilisationskritiske strømninger tage forbehold. Det gjorde han ved at tegne et ironisk-overbærende billede af de samme Egeders grønlandsmission som amatøristisk og delvis mislykket. Vanskeligheder med at spænde over dette dobbelte budskab forklarer skævheder og overspringelser i Thalbitzers i øvrigt fortræffelige værk om den

I de følgende år fortsatte Hans Egede sit oversættelsesarbejde, der efterhånden fik et betragteligt omfang.²²⁶ Poul Egedes første selvstændige indsats som oversætter daterer sig tilbage til 1726, hvor han som attenårig oversatte faderens prædikener til grønlandsk.²²⁷ Da han otte år senere efter et seksårigt ophold ved Københavns Universitet vendte tilbage til Grønland som missionær, viede han en betydelig del af sin umådelige arbejdskraft til en række krævende oversættelsesopgaver, som han løste i samarbejde med blandt andre ovennævnte Hans Púngu-jôq og Arnarsaq. I 1738 forelå »Luthers Catechismus og Forklaringer med nogle Psalmer oversatte paa Grønlandsk«, senere kom patriarkfortællingerne om Israels stamfædre Abraham, Isak og Jakob og om folket Israels oprindelse, slaveriet i Egypten, Sinajpagten og israelitternes lovebøger, derpå evangelierne og Apostlenes Gerninger.²²⁸

Andre kom til. Blandt de første var Ambrosius Buch, der som missionær i Frederikshåb 1747-54 gjorde en berømmet indsats. Fra hans hånd kom på grønlandsk »die Leidensgeschichte des Heilands aus den

tidlige danske grønlandsforskning. Om Thalbitzers dobbeltansigt, se også Wilhelm: *De nye grønlændere*, s. 417-21.

226. Thalbitzer: *Fra Grønlandsforskningens første dage*, s. 31 (note 1); Langgård: »Hans Egede og den grønlandske skønlitteratur.«
227. Jacob Johan Lund nævner i sin biografi af Hans Egede et i dag tabt manuskript: Alle Søndags- og Fest-Evangelier med Forklaring oversat paa Grønlandsk af Prof. [Poul] Egede efter hans Faders M[anu]skripter, Godthaab 1726 (*Første Missionair paa Grønland, Biskop Hans Egedes Levnet*, København 1778, s. 100).
228. Sst.; H.C. Glahn: »Fortegnelse paa Sal. Biskop Paul Egedes Skrifter«, *Minerva*, 1790, s. 193-207. Poul Egedes sidste oversættelse var den ovenfor nævnte grønlandske udgave af Thomas à Kempis' opbyggelsesskrift *De imitatione Christi* (1787). Dertil kommer fra Poul Egedes hånd – almindeligvis i samarbejde med andre, først faderen siden en række grønlandske medhjælpere – ordbøger og grammatikker samt væsentlige bidrag til løsning af de store, ofte oversete vanskeligheder, der var forbundet med den komplekse fonetiske standardisering i forhold til talesproget, som var forudsætning for fastlæggelse af en brugbar grønlandske ortografi. Den første *Dictionarium Grönlando-Danicum* forelå i manuskript ved udgangen af året 1735 (Poul Egede: *Continuation af Relationerne*, s. 21). Der skulle gå endnu 15 år, før det i mellemtiden flere gange reviderede manuskript omsider kom på tryk, af hensyn til den lærde republik som tresprogsordbog: *Dictionarium Grönlando-Danico-Latinum*, København 1750. Poul Egedes grønlandske grammatik, der ligeledes byggede på årtiers forarbejde, udkom 1760 under titlen *Grammatica Grönlandica Danico-Latina*. Herom Thalbitzer: *Fra Grønlandsforskningens første dage*, s. 40-46. Om ortografiens grundlæggelse, som fonetiker William Thalbitzer havde særlig forståelse for: sst., s. 35-36 samt *Pioneers of Eskimo Grammar*, s. 30-47.

Evangelisten zusammengezogen.« Den kirkehistoriske forfatter Josias Lorck, fra hvem oplysningen stammer, udtrykte det fromme håb, at dette manuskript, som »von den Grönlandern gebraucht wird«, med tiden måtte blive trykt, så det kunne komme en større kreds til gode, hvilket dog ikke ses at være sket.²²⁹ Fra kredsen af dansk-norske missionærer, som kastede sig ud i det store arbejde med at oversætte grundtekster til grønlandsk, kan endvidere nævnes Niels Brønlund Bloch (1720-92), som var i Christianshåb og Claushavn 1747-54, og Rasmus Berthelsen Bruun (1725-71), der i årene 1752-60 gjorde tjeneste i Godthåb. De oversatte begge bibelske og opbyggelige tekster, men huskes især som salmeoversættere. Niels Bloch desuden som forfatter til en efter det oplyste meget benyttet, i dag tabt katekismusforklaring²³⁰ og Rasmus Bruun som udgiver af *Ivngerutit okko 119*, den dansk-norske missions første salmebog med salmer af Hans Egede, Poul Egede, Niels Egede, Niels Bloch og Peder Egede (en nevø af Hans Egede) samt Rasmus Bruun selv.²³¹ Som eksempel på, at der også i de fjernere distrikter blev arbejdet med oversættelser kan nævnes, at Peter Andreas von Cappelen, missionær i Uummannaq, udarbejdede en oversættelse af Første Mosebog, der imidlertid som så mange andre manuskripter måtte lide den vanskabne at forblive utrykt.²³² Uden for missionærernes eksklusive kreds finder vi oversættere i den voksende gruppe af kateketer, mange af dem tidligere vajsenshusdrenge som efter uddannelse på det af Hans Egede oprettede *Seminarium Groenlandicum* i København opsendtes som medhjælpere for missionærerne. Den bondefødte nordsjællænder Jens Pedersen Mørk, der kom til Grønland 1739, hvor han resten af livet virkede som kateket i Diskobugten, oversatte prædikener af forskellige tyske teologer blandt andre »pietismens fader« Philipp Jakob Spener (1635-1705) og slesvigeren Konrad Friedrich Stresow (1705-88) til grønlandsk.²³³ Nede i Sukkertoppen sad Mørks jævnaldrende kollega Bertel Laersen (1722-82) og oversatte dele af Det Nye Testamente.²³⁴

229. Josias Lorck: *Beyträge zu der neuesten Kirchengeschichte in den Königl. Dänischen Reichen und Ländern*, I, København/Leipzig 1756, s. 85-86.

230. Blochs forklaring nævnes af H.C. Glahn, som roser den i høje toner. *Anmærkninger over de tre første Bøger*, s. 139.

231. Jf. ovenanf. note 7.

232. Ostermann: *Nordmænd paa Grønland*, s. 211-12.

233. *Brudstykker af en Dagbog holden i Grønland i Aarene 1770-1778 af Hans Egede Saabye*, s. 82 (note 1).

234. Ostermann: *Danske i Grønland*, s. 195.

Her, blandt kateketerne, finder vi også førstegrøden af grønlandske intellektuelle: Hans Púngujōq, Arnarsaq, Poul Grønlænder og den grønlandskfødte Mathias Aronsen (1762-1800), der alle på forskellig måde var involveret i formidling af bibelske tekster til grønlandsk.²³⁵ Endelig var der herrnhutere, der med en frygtløshed og en energi, som ikke stod tilbage for Hans Egedes, kastede sig over opgaven at skaffe grønlænderne tekster på deres eget sprog. Allerede i 1735, to år efter deres ankomst, antræffer vi dem i færd med at oversætte »schriftmässige und deutliche Worte« om omvendelse og nåde til grønlandsk,²³⁶ og i 1738 finder vi missionær Johann Beck i fuld gang med at oversætte Det Nye Testamente.²³⁷ En tidlig frugt af Becks flid var sangbogen *Illei-inneit Ingverautikschengvoennik karalin okausiennik* indeholdende seksten grønlandske hymner og bønner, der udkom 1747 (anden udgave 1754). Senere fulgte Det Nye Testamente, »evangelieharmonier«, adskillige sangværker samt en række opbyggelige skrifter.²³⁸ Hos alle med ordet i deres magt sporer man i disse år en umættelig lyst til at berige det nye grønlandske skriftsprog, der så underfuldt havde åbnet sig, med tekster til grønlændernes gavn, kongens pris og Guds ære. Desværre kom kun en brøkdel af de mange tekster, der cirkulerede som håndskrifter, i nærheden af en trykpresse og det er i dag umuligt at gøre op, hvor meget der i denne det grønlandske sprogs første blomstringstid blev oversat og skrevet. Som et minimum drejer det sig om langt over 10 000 sider.

Et afgørende spørgsmål, når man skal vurdere ordets betydning som teologisk kommunikations- og praksisform i 1700-tallets Grønland, er, hvor vidt omkring det blev spredt, og hvordan det blev modtaget. Så

235. Niels H. Frandsen: »Literacy and Literature in North Greenland 1791-1850«, *Études Inuit Studies*, 23, 1999, s. 69-90 (73). Om Aronsens herkomst se Ostermann: *Nordmænd paa Grønland*, s. 866. En outsider inden for gruppen af tidlige grønlandske intellektuelle var vækkelsesprædikanten Habakuk (1755-98), der dikterede en »bibel« til én af sine tilhængere, Josef Bertelsen (søn af Bertel Laersen). If. en beretning gengivet af Knud Rasmussen endte dette skrift på sørgelig vis sine dage som optændingsbrændsel (*Under Nordensvindens svøbe*, 1906, her efter *Mindeudgave*, III, København 1935, s. 269). Se også Staffan Söderberg: *Profetens roll i religionsmötet. Iakttagelser från religionsmötets Västgrönland*, Lund 1974, s. 69.

236. Ostermann: *Den grønlandske Missions og Kirkes Historie*, s. 78.

237. Kjærgaard og Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 22.

238. Hauser: *Liturgical Texts and Hymns*. Heri også fortegnet oversættelser, som aldrig blev trykt, men er bevaret som manuskript i Brødremenighedens Arkiv i Herrnhut.

længe ingen grønlandere kunne læse, og så længe der kun var en, to eller tre missionærer stationeret ved Godthåbsfjordens munding, var eneste mulighed for spredning af ordet højtlesning eller anden form for mundtlig gengivelse af tekster, for eksempel i forbindelse med prædikener eller katekisation, hovedsagelig for beboerne i nærområdet. Det gav begrænsede spredningsmuligheder, som dog på den anden side ikke må undervurderes. Vi har årsag til at tro, at visse af Hans Egedes tekster,

Nadveren med indstiftelsesordene på grønlandsk efter Poul Egedes oversættelse 1783. Skænket til Zions Kirke i Jakobshavn 1784 af Missionskollegiet. Olie på lærred. 145x112 cm. Ubekendt kunstner. Foto: Andreas Kjærgaard.

navnlig hans oversættelse af Første Mosebog med den fascinerende fortælling om verdens skabelse, Paradisets Have, de første mennesker, Syndfloden, Babelstårnet og den store diaspora, som han første gang præsenterede på Kookøerne november 1724, er blevet genfortalt igen og igen og i mere eller mindre fuldstændig form er nået langt mod nord og langt mod syd, måske endda helt om på den anden side af Kap Farvel, hvor ingen hvid mand skulle sætte sin fod før langt op i 1800-tallet.²³⁹

I Poul Egedes *Efterretninger om Grønland* findes under året 1722 en situationsberetning fra Håbets Ø, hvor man i mere end et år havde søgt at trænge ind i det grønlandske verbalsystem: »Til et Paradigma [for verbalbøjningerne på grønlandsk] blev udvalgt Verbum *neglikpok* (at elske). Til Medhjælp fik vi en liden faderløs Dreng, der ved denne daglige Øvelse med Ordets Bøjning gennem alle Tempora blev os en vigtig Person. Men baade han og jeg blev drillede nok for vores *neglikpok*. Hvor længe vil I nævne: elske? Er I ikke endnu træt af at elske? Skaf hellere din Kammerat en Kajak, sagde de til mig, og roe ud paa Havet og skyd Alker, som der er saa mange af, sid ikke hver Dag og mal på det hvide Tøj, det er kvindagtigt, bliv mandig!«²⁴⁰ Med sin muntre, saltvandsfriske uskyldighed og sit budskab om det ufordærvede naturfolks sunde skepsis over for stuelærdom som ussel erstatning for levet liv har denne hyppigt citerede anekdote fra 1700-tallets sprogvidenskabelige forskningsfront²⁴¹ skygget for et meget vigtigt forhold, nemlig at der blandt 1700-tallets grønlændere ikke var nogen som helst skepsis over for lærdom. Tværtimod nærede de en afgrundsdyb beundring for det trykte såvel som for det håndskrevne ord, der på mirakuløs vis gjorde det muligt i bøger og breve at transmittere tanker og budskaber over tid og rum, en kunst som alle europæere tilsyneladende beherskede, og som de ikke hurtigt nok kunne få del i. Der var tvivl om, hvori læsning egentlig bestod. Nogle mente, at læsning skyldtes europæernes særlige evner som tankelæsere i forhold til afsenderens tanker; de kunne læse »the writers mind«,²⁴² hvorfor tegnenes konkrete udseende ikke spillede

239. Om spredning af beretninger i 1700-tallet fra Godthåb til fjerne bopladser på Østkysten, se Jens Rosing: »Sangen om »det menneskegjorte fjeld«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1968, København 1968, s. 171-80. Se også beretningen om den tegnende grønlænder ovenanf. note 71.

240. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s.12.

241. F.eks. Thalbitzer: *Fra Grønlandsforskningens første dage*, s. 27.

242. Udtrykket hentet fra James Axtell: »The Power of Print in the Eastern Wood-

nogen rolle. Således den fanger i Christianshåb-distriktet, der i 1736 via nogle mellemhånd sendte Poul Egede en skrivelse i form af en stok, hvorpå der med sod og tran var malet to streger, som lignede et V i forventning om, at Poul Egede ville forstå, at han ønskede at købe et par blå bukser.²⁴³

De første grønlandere, som lærte at læse, var de drenge, som Hans Egede tog til sig og underviste på Håbets Ø. Senere blev systematisk undervisning en fast bestanddel i missionsarbejdet, også, naturligvis, på de velbemandede herrnhutiske stationer, efterhånden som de oprettedes.²⁴⁴ Dertil kommer hvad der blev givet af mere lejlighedspræget undervisning rundt omkring på bopladserne, hvor der fra tid til anden fandtes egnede kateketer. Lærelysten hos børnene var stor og forældrene bakkede op af alle kræfter: »Gjennem den dybe Snee saae man dem [forældrene] bære de mindre Børn til Skolen, og hente dem igjen«, som vi læser det hos Saabye,²⁴⁵ og da mængden af tilgængelige tekster voksede, ikke mindst efter at såvel den dansk-norske som den herrnhutiske mission havde taget trykpressen i brug,²⁴⁶ kan man gå ud fra, at omfan-

lands«, *The William and Mary Quarterly*, ser. 3, 44, 1987, s. 300-09 (305).

243. Poul Egede: *Continuation af Den Grønlandske Mission*, s. 37.

244. 1740: skoler ved Godthåb og Christianshåb med sammenlagt 40-50 elever (Gad: *Grønlands Historie*, II, s. 278, 332); ved Ny Herrnhut opførtes en skolebygning allerede 1733 (Kjærgaard og Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 16), dog næppe i brug før 1740'erne (Gad: *Grønlands Historie*, II, s. 357); Clausshavn: undervisning senest fra 1757, i 1770'erne 40-50 elever (Sst., s. 459; *Brudstykker af en Dagbog holden i Grønland i Aarene 1770-1778 af Hans Egede Saabye*, s. 48); Jakobshavn: skolebygning i brug senest 1765. Gad: *Grønlands Historie*, II, s. 484 med note s. 694.

245. *Brudstykker af en Dagbog holden i Grønland i Aarene 1770-1778 af Hans Egede Saabye*, s. 48.

246. Første grønlandske bog, en ABD, muligvis af Hans Egede, udkom 1739 (Lauridsen: *Bibliographia Groenlandica*, s. 199 (XII, 3); formentlig tabt, jf. Thalbitzer: *Fra Grønlandsforskningens første dage*, s. 31), den næste var *Elementa Fidei Christianæ* af H[ans] E[gede]. I 1744 udkom Poul Egedes oversættelse af de fire evangelier; 2. udgave med tillæg af Apostlenes Gerninger 1758. Lauridsen: *Bibliographia Groenlandica*, s. 200 (XII, 5). Trykpressen var afgørende for udbredelsen af tekster i Grønland. Men man skal ikke undervurdere, hvad der med flid og ihærdighed kunne nås og blev nået med afskrivning. Både provst Jørgen Sverdrup og missionær Egede Saabye lod skolebørnene afskrive en oversættelse af biskop Erik Pontoppidans berømte *Forklaring* (1. udg. 1737) med det resultat, at »saa godt som alle [Diskobugtens skolebørn] ejede et eksemplar af katekismusforklaringen, længe før den udgaves paa grønlandsk.« H. Ostermann: *Den norske grønlandsprest, provst Jørgen Sverdrup. Et arktisk livs- og tidsbillede fra det*

get af læsning blandt grønlænderne – i begyndelsen sandsynligvis mest i form af højtælæsning og salmesang, senere også individuel læsning – voksede eksponentielt fra 1740'erne og inden længe blev allemands-eje.²⁴⁷ Allerfinest var det selv at kunne producere tekster. Brevskrivning har siden 1700-tallet og frem til nyeste tid været stærkt yndet blandt grønlændere og omgærdet med betydelig prestige.²⁴⁸

Det læste blev vendt og drejet. En stor del af de samtaler, Poul Egede førte i Diskobugten i sidste halvdel af 1730'erne tog udgangspunkt i forholdet mellem den bibelske fortælling og den grønlandske virkelighed. Kvindens skabelse, Adams og Evas synd, Syndfloden og Noa er

18de aarhundrede, Kristiania [1921], s. 81; *Brudstykker af en Dagbog holden i Grønland i Aarene 1770-1778 af Hans Egede Saabye*, s. 48-49.

247. Der var en sand boghunger i Grønland, som fra 1700-tallets slutning afspejler sig i missionærernes endeløse rekvisitioner af nye bøger fra København. I perioden 1791-1850 kom der i alt ca. 21 000 ABD'er, katekismer, katekismusforklaringer og salmebøger til Nordgrønland, hvis samlede befolkning i disse år lå omkring 3000. Frandsen: »Literacy and Literature in North Greenland«, s. 81-82. Dertil et ukendt antal eksemplarer af Poul Egedes oversættelse af Det Nye Testamente, med H.C. Glahns ord »den ypperste Skat, det [Grønland] nogensinde kunde faae« (*Missionær i Grønland Henric Christopher Glahns dagbøger*, s. 40). Man kan spørge sig, hvor alle disse i dag totalt uopdrivelige bøger er blevet af. Svaret er formentlig, at de fleste gik til i de utallige flytninger, som var en del af datidens nomadiske grønlandske liv. En uindbunden bog (og det var hvad de fleste bøger var) havde kun kort levetid »formedelst«, som det blev udtrykt af en samtidig iagttagere, »den slette Leylighed de [grønlænderne] have til at gemme og bevare deslige Ting.« Gad: *Grønlands Historie*, II, s. 445. Ligeså de mange afskrifter der i tusindvis vandrede op og ned langs kysten, og som der blev læst og bladret i til de »bogstavelig talt blev ædt op – thi ifølge traditionen skal bøgerne have været så fedtede, at hundene åd dem, når gunstig lejlighed bød sig.« *De store konger, ni grønlandske eventyr nedskrevet efter mundtlig tradition*, udg. Jens Rosing, Højbjerg 1976, s. 3.
248. Første sikre vidnesbyrd om brevskrivende grønlændere stammer fra 1744. Cranz: *Historie von Grönland*, s. 592. Se også *Brudstykker af en Dagbog holden i Grønland i Aarene 1770-1778 af Hans Egede Saabye*, s. 48 (med note 12, s. 106). Eksempler på 1700-tals breve fra grønlændere: Cranz: *Historie von Grönland*, s. 592-93, 754, 797-98, 826, 845-46, 882, 888, 890, 904, 936, 1024-26, 1096-1101; Ostermann: *Nordmænd paa Grønland*, s. 833-34. Se også Inge Kleivan, »Poul Egede«, *Grønland – en refleksiv udfordring, mission, kolonisation og udforskning*, red. Ole Højris, Århus 2009, s. 97-128 (116-19). Flere breve kan formentlig findes i Brødremenighedens arkiv i Herrnhut såvel som i de af danske og grønlandske historikere så vidt vides aldrig benyttede Moravian Archives i Bethlehem (PA).

stadigt tilbagekommende emner,²⁴⁹ og da han i 1740 på vej til Danmark gjorde ophold i Norge med to grønlandere og de for første gang så tornebuske sagde de: »Her er uden Tvivl de samme slags Træer, som piinte vor Frelser.«²⁵⁰ Faldt talen på Kristi mirakler spurgte man, som allerede nævnt om ikke han kunne komme til deres land, for de havde mange syge.²⁵¹ Selv subtile eksegetiske spørgsmål, som om det gik an at ændre oversættelsen af Herrens ord (som det i disse formative år for grønlandsk skriftsprog ustandselig skete, ikke mindst for de gammeltestamentlige tekster, som kun forelå på grønlandsk i håndskrifter hvoraf ikke to var ens) blev diskuteret: »Var det tilladeligt at forandre Guds ord saa ofte, om han ikke kunde blive vreed derfor«, blev Poul Egede spurgt.²⁵² Tørsten efter lærdom og indsigt var stor, ja så stor, at selv blaserte missionærer blev imponerede. Da H.C. Glahn i 1767 opdagede, at en af hans medhjælpere, Ebenezer, til eget brug havde afskrevet et eksemplar af Erik Pontoppidans *Forklaring* samt et eksemplar af *Nye Testamentes Historie*²⁵³ blev han så duperet, at han på stedet gav Ebenezer »blaatærnet Lærret til en Stadspelds.«²⁵⁴

Ordet blev en selvstændig teologisk kommunikationsform, hvor grønlanderne mødte sig selv på deres eget sprog og på tværs af dialektale forskelle, som hidtil havde skilt dem, erkendte deres egen specifikke identitet som folk. De blev takket være de bibelske tekster et i den britiske historiker Benedict Andersons forstand »forestillet fællesskab«,²⁵⁵ klart forskelligt fra andre folk, etnisk, sprogligt og geografisk. Men samtidig lærte ordet dem, at de var en del af den bibelske fortælling, og at de i lighed med verdens andre folk havde en plads i Guds

249. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 69 (Syndfloden), 177 (Evas synd og synet på slanger), 181 (kvindens sjæl), 190 (Noas ark og theodicée-problemet); 223-25 (hvorfor Gud ikke hindrede Adam i at »forsee sig«). Ligeså »Niels Egedes Dagbog 1759-61«, s. 37 (om Skabelsen).

250. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 208.

251. Sst., s. 119.

252. Gad: *Grønlands Historie*, II, s. 327.

253. Formentlig identisk med *Testamentab Okalluktue* (Nye Testamentes fortællinger), et af H.C. Glahns egne, i dag tabte skrifter, jf. *Missionær i Grønland Henric Christopher Glahns Dagbøger*, s. 95.

254. Sst., s. 104.

255. Benedict Anderson: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London/New York 1983, da. oversættelse ved Lars Jensen: *Forestillede fællesskaber. Refleksioner over nationalismens oprindelse og udbredelse*, Roskilde 2001.

frelsesplan. De lod sig med en let omskrivning af et kendt citat fra Søren Kierkegaards magisterdisputats *Om Begrebet Ironi* »digte som kristne.«²⁵⁶ Bibelen og den kristne tro, hvad enten den var optaget i brødreminighedens eller i den kongelige missions ånd, voksede ind i det grønlandske sind og missionærernes og grønlændernes verdensbillede smeltede sammen og blev ét.²⁵⁷ Angakokkernes historier om Solen, Månen, stjernerne og Jordens og menneskets skabelse og hvad der skete efter døden smeltede væk som forvirrede, fornuftsstridige fabler, der måtte vige for den lyse, klare sandhed om verden, som man kunne læse om i Bibelen, og som stod mejslet i de grønlandske klippers spor efter Syndfloden, ligesom den afspejledes og rummedes i de astronomiske tabeller med ebbe- og flodtider, som Poul Egede havde i sit urfederal,²⁵⁸

256. Her er det på sin plads at nævne, at den figurale fortolkningsform ikke udelukkende er elitær. Den er også folkelig, demokratisk, noget almindelige mennesker kan forstå og leve med i. Med Jørgen I. Jensens ord: »Typologi eller figuraltolkning er ikke blot et eksegetisk princip, men en folkelig forståelsesform«, *Mødepunkter. Teologi – kultur – musik*, København 2004, s. 312.

257. I litteraturen har man igen og igen insisteret på forskellene mellem den dansk-norske mission og den herrnhutiske, og man leder forgæves efter forfattere, der har set dem som to alen af samme stykke. Men sådan blev de to missioner ikke desto mindre oplevet af dem, der var missionens genstand, grønlænderne. I herrnhuternes missionsdagbog den 7. maj 1736 læser vi, at missionærerne var blevet opsøgt af en grønlænder, som forklarede, at han »wäre beym Pellesse [Hans Egede] gewesen ... der hätte ihm wunderbare Dinge gesagt von einem, der Himmel und Erde solte gemacht haben, und der Gud hiesse. Ob wir dann auch davon wüssten? Wir sollten ihm doch etwas mehrers sagen, weil er schon viel davon vergessen. Dieses gab uns einen grossen Eindruck, und wir redten mit ihm, so gut wir konten, von der Schöpfung des Menschen und desse Endzweck, vom Fall und Verderben desselben, und von der durch Christum gestifteten Erlösung, wie auch von der Auferstehung der Menschen und der ewigen Seligkeit oder Verdammis. Er war bey allem sehr aufmerksam, blieb auch in unserm Abend-Segen und schlief die Nacht in unserm Zelt.« Cranz: *Historie von Grönland*, s. 468-69. Et andet eksempel på, at de to missioner af grønlænderne opfattedes som to fuldt forenelige udgaver af det samme har vi fra ingen ringere end Poul Egedes betroede grønlandske hjælper, Poul Grønlænder, der frimodigt bad den herrnhutiske missionær Matthäus Stach døbe et barn, da den dansk-norske missionær ikke lige var til rådighed. Sst., s. 672. Som et tredje eksempel fra 1700-tallet kan nævnes den store vækkelse i Pisugfik 1767, hvor hele befolkningen under påvirkning af angakokken Imaneq besluttede at melde sig til dåbsundervisning. Halvdelen af befolkningen tog til den dansk-norske mission, halvdelen til den herrnhutiske. Hans Christian Gulløv: »The Revival at Pisugfik in 1768: An Ethnohistorical Approach«, *Arctic Anthropology*, 23:1-2, 1986, s. 151-75.

258. Poul Egede: *Efterretninger om Grønland*, s. 137.

og som gjorde det muligt for ham med et hurtigt blik på sit lille, elegante sølvlommeur at gøre rede for solens og månens bevægelser, ligesom han kunne sige, hvor længe endnu tidevandet ville stige.²⁵⁹ På lignende måde afspejlede skaberværkets guddommelige orden og fornuft sig i magnetismen, der kunne aflæses på kompasnålen, så det blev muligt at finde vej over havet, således som Niels Egede forklarede en forundret grønlander, der mente Gud måtte være synligt til stede og vise vej, når europæiske skibe krydsede det åbne hav.²⁶⁰ Bibelen blev som sandhedens klare lys det accepterede centrum for grønlandernes følelsesmæssige såvel som intellektuelle liv. Her mødtes fornuft og følelse, rationalitet og mysterium. Her var også, måske mindre centralt, men dog ingenlunde uvæsentligt, drama og spænding. Genesis fik allerede i 1720'erne folk til at spidse øren og fra den anden ende af tidsskalaen har vi politikeren Augo Lynge (1899-1959), der som barn på en afsides grønlandsk boplads læste Det Gamle Testamente som »bestseller og kriminalroman«,²⁶¹ og billedkunstneren Anne-Birthe Hove (f. 1951), der i skolen i Aasiaat lyttede til den dragende og let foruroligende historie om Potifars elskovssyge hustru.²⁶²

Drømme og syner som folkelig teologisk kommunikations- og praksisform

I 1745 var der i egnen omkring Godthåb en angakok, som i en drøm havde en vision om Himmel og Helvede. I det himmelske lys så han Jesus og Paulus sammen med nogle missionærer, i Helvedes mørke en hoben grønlandere. Som Hans Egede i sin tid havde rejst rundt med farvelagte tegninger af Skabelsen, Paradisets Have, Syndefaldet og andre centrale bibelske begivenheder, vandrede denne angakok i den følgende tid rundt med en kasse, hvorpå han havde udskåret figurer af træ, »die Jesum, Paulum, und ein und andre Lehrer an einem hellen Ort, und einige Grönländer, die die Verdammten an einem finstern Ort vorstellen sollten.« Og som Hans Egede havde vist sine tegninger frem og

259. Sst., s. 71.

260. Niels Egede: *Tredie Continuation Af Relationerne*, s. 56.

261. Augo Lynge: »Min tid som elev og lærer ved seminariet«, *iliniarfigssuak 1907-1957 nagflüütorsiørnerme atuagkiak. Godthåb seminarium 1907-1957 jubileumsskrift*, red. Knud Binzer, Karl Heilmann og Nikolaj Rosing, Godthåb 1957, s. 120.

262. Thorkild Kjærgaard: »— at erobre verden. Interview med billedkunstneren Anne-Birthe Hove«, *Neriusaaq*, 16. årg., 2005, 3, s. 25.

forklaret indholdet, således viste denne angakok sin kasse frem og forklarede, hvad de udskårne figurer betød.²⁶³ Denne på sin vis dybt bevægende Hans Egede-pastiche blev begyndelsen til en stribe vækkelser og vækkelsesprædikanter. I 1768 fik angakokken Imaneq i Pisugfik således i en drøm besked om at opgive sit tidligere liv og omvende sig til Jesus, hvorefter hele bopladsen rejste til Godthåb og lod sig døbe, hvad der igen udløste en bølge af omvendelser op og ned langs kysten.²⁶⁴ I 1787 satte den såkaldte Habakuk-bevægelse en række isolerede bopladser dybt inde i Evighedsfjorden på den anden ende. Her var der tale om et for længst døbt fangerægtepar, Habakuk og Marie Magdalene, som i en række syner modtog »himmelske budskaber.« Det smittede og inden længe kunne alle høre »Lyd af Sang og Instrumenter i Luften ... Ja! Mere, see en stor Skare af Dødes Siæle svæve i Luften i liden Afstand fra Jorden ... [og] høre de Dødes Siæle synge Psalmer.« I dette tilfælde, hvor alle implicerede i forvejen var døbt, var kollektiv dåb ikke en løsning, som det havde været i Pisugfik. I stedet udnævnte Marie Magdalene og Habakuk sig selv som profeter og opkastede sig til ledere af en lokal »frimenighed«, der i det væsentlige blev organiseret efter herrnhutiske principper. Eventyret varede tre-fire år, hvorefter det hele smuldrede, tilsyneladende først og fremmest på grund af den kvindekære Habakuks voldsomme og diktatoriske fremfærd over for menighedens medlemmer.²⁶⁵

Denne afhandling er ikke stedet for en nærmere diskussion af disse fænomener, der i øvrigt fortsatte i 1800-tallet, således var der et voldsomt eskatologisk røre i Frederiksdal tæt ved Kap Farvel 1853-54 og igen i Upernaviks norddistrikt langt oppe i Melville Bugten 1875, hvor en ung pige, Jonassine Annine Amalie, udgav sig for Jomfru Maria og hævdede at have modtaget forskellige åbenbaringer. Men de skal nævnes som vidnesbyrd om, at der ved siden af de af missionen initierede kommunikations- og praksisformer i ly af de store afstande og fremhjulpet af den udbredte læsefærdighed opstod spontane folkelige teologiske kommunikations- og praksisformer, som i mange henseender leder tanken hen på samtidige fænomener i Danmark-Norge med »de stærke jyder« fra 1790'erne som den mest oplagte parallel. Et hoved-

263. Cranz: *Historie von Grönland*, s. 609.

264. Gulløv: »The Revival at Pisugfik in 1768: An Ethnohistorical Approach«, s. 152.

265. Gad: *Grønlands Historie*, III, s. 375-96.

punkt i Habakuk-bevægelsens opstartsfase var således ønsket om fortsat at benytte en herrnhutisk salmebog, som missionær Niels Hveyssel (1752-1829) ville have afskaffet. I litteraturen har disse lægmandsbaserede vækkelsesbevægelser, navnlig Habakuk-bevægelsen, været søgt tolket som udtryk for et eksistentielt-traumatiserende kulturmøde, og man har anskuet dem som vidnesbyrd om oprør mod den nye tro, som var blevet trukket ned over hovedet på befolkningen.²⁶⁶ For nærværende forfatter at se er de først og fremmest vidnesbyrd om, hvor bredt og hvor forbløffende hurtigt det kristne verdensbillede slog rod i den grønlandske bevidsthed. Med et udtryk lånt fra den grønlandske præst og forfatter Mathias Storch (1883-1957) var der efter 1770 stort set kun »kristelig overtro« tilbage i Grønland.²⁶⁷

Et nyt folk i et forvandlet land

I 1775 havde de forskellige teologiske kommunikations- og praksisformer, som har været diskuteret i det foregående – billeder, lyd, ritualer og ord – eksisteret side om side i grønlandsmissionen siden begyndelsen af 1720'erne og havde i den forløbne tid hver for sig og i samvirke med eksterne faktorer som arkitektur og andre landskabsformende indgreb gjort deres virkning. De var ikke vokset op synkront, men diakront med ordet som den kommunikationsform, der havde sværest ved at finde fodfæste på de grønlandske klipper, og da det endelig skete var det i høj grad det læste, det skrevne og det sungne ord, som slog rod, mens det talte, det »levende« ord var, og gennem hele 1700-tallet forblev handicappet af, at næsten alle missionærer og de fleste kateketer havde lært grønlandsk som voksne og kun undtagelsesvis talte sproget frit og utvungent – og sådan blev det for resten ved at være i de følgende århundreder, hvad der har generet mange danske grønlandspræster opvokset i Grundtvigs fædreland.

Ved kirkeindvielsen i Holsteinsborg den 6. januar 1775 virkede hele registret af teologiske kommunikations- og praksisformer sammen som i en mægtig, brusende symfoni. Det var vel ikke første gang det skete,²⁶⁸

266. Se f.eks. Mads Lidegaard: »Profeterne i Evighedsfjorden. Habakuk og Maria Magdalena«, *Tidsskriftet Grønland*, 1986, s. 177-244 og Söderberg: *Profetens rolle i religionsmødet*.

267. Her citeret efter Wilhjelm: *De nye grønlandere*, s. 228.

268. Det havde de også gjort ved indvielsen af den nye hovedbygning ved Ny Herrnhut okt. 1747. Kjærgaard og Kjærgaard: *Ny Herrnhut i Nuuk*, s. 35.

og i hvert fald var det ikke sidste gang. Indvielsen af Zions Kirke i Jakobshavn syv år senere 1782 blev den største begivenhed, som nogen-sinde havde fundet sted i Grønland,²⁶⁹ og andre skulle komme.²⁷⁰ Når der alligevel står en særlig glans om indvielsen af Bethelkirken i Holsteinsborg, skyldes det ikke bare, at den er den bedst dokumenterede af 1700-tallets kirkefester, men også og først og fremmest at denne begivenhed står som en port ind til den periode, hvor det grønlandske folk lagde hedenskabets sidste rester bag sig og trådte frem for verden som en del af den bibelske fortælling. Frelseshistorien var som et hus lige til at gå ind i og forstå sig selv i. Ved at gøre det blev grønlænderne et nyt folk – og Grønland et nyt land med en distinkt national identitet. I denne skikkelse genfinder vi den store arktiske ø endnu ved midten af det tyvende århundrede. De første ekkoer af den bibelkritik og efterfølgende sekularisering, som fra 1700-tallets slutning rystede og siden forandrede Europa til ukendelighed, nåede ikke Grønland før i 1940'erne.²⁷¹ Mens verden stod i brand, levede en sen, men fuldbåren aflægger af det gamle Europas bibelske enhedskultur uanfægtet videre under Polartjernen.

Summary

The article describes how the Danish-Norwegian and German missionaries' ideas about Greenland as part of the biblical narrative, utilizing several theological forms of communication and practice, were disseminated to the population, so that by the end of the 1700s an imagined national community had been created.

269. Ostermann: *Den norske grønlandsprest, provst Jørgen Sverdrup*, s. 170.

270. Ved indvielsen af kirken i Julianehåb 1832 var 1000 mennesker – en ottendedel af befolkningen! – til stede. *Om Christendommens Udbredelse paa Grønland* (Foreningen til gudelige Smaaskrifters Udbredelse, 29), 1888, s. 24 (1. udg. 1859).

271. Seminarieforstander Adelbert Fuglsang-Damgaard skrev i en beretning om Ilinarfissuaq (Grønlands Seminarium og dengang eneste højere læreanstalt) under Anden Verdenskrig, at »de Problemer, som man herhjemme tumlede med omkring Aarhundredskiftet, men som nu er døende i den Form, hvori de rejstes den Gang, for øjeblikket er aktuelle blandt Seminariets Elever. Bibelen og dens Beretningers Troværdighed er sat under Diskussion« (»Seminariet under krigen«, *Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag*, 73, 1945, s. 17). Vi skal helt op i 1960'erne, før der i bredere kredse blev sat spørgsmålstegn ved den historiske sandhedsværdi af de bibelske beretninger om Adam og Eva, Paradisets Have, Babelstårnet og den brændende tornebusk, jf. *Grønlands Præstekonvent 1962*, s. 82.

For the missionaries on Greenland, as for most other people in the 18th century, the Bible was a historically accurate narrative about the world, which encompassed all of world history from the Creation to the End of Days. The Bible was not just a true story about the past, however. It was also a true story about the present and the future. The missionary project in Greenland was seen in light of the Old Testament prophecies of the conversion of all pagans. The conversion of the Greenlanders was predicted in the Old Testament. The Greenlanders originated from Noah's son, Shem, and were thus a people with roots in the Old Testament Diaspora following the Flood and the Tower of Babel. In the Greenlanders' language, name-giving ceremonies and customs, the missionaries found clear traces of their Middle East origins, just as they found the divine law inscribed in their hearts. As for the missionaries, they lived their lives in the light of divine providence, and with typological interpretations, they added their own lives and works to the biblical narrative.

The missionaries told the Greenlanders about the Bible's world historical construction and about their place in this history. They told them of the Creation, the Fall from Grace, the Flood, about Noah's Ark and the dispersion of the worlds' peoples, and they told them of man's redemption, about the Resurrection and about eternal life. The missionaries, of whom several were significant naturalists, constantly supported their teachings with references to the Greenlandic nature and reality, which so convincingly illustrated God's special care: the sun which disappeared in the winter and returned in the summer to melt the ice, so that the whales and seals could make their way toward land and provide the people with food, clothing, tenets and boats. All together so wisely organized that all species were maintained without their destroying each other. The 18th century physico-theological thinking in Denmark-Norway had a strong following among the Greenland missionaries.

Communication took place not only with words. In the early days, the Word was not in the missionaries' power, for Greenlandic in 1721 was an unknown, un-described language, just as there existed no Greenlandic written language. When Hans Egede, the first Danish-Norwegian missionary in Greenland, realized that he could not speak with the population, he would resort to showing some visitors a large picture of the blessed Jesus. Egede discovered that pictures had power, and the mission, in line with what we know from the French Jesuit mission in North America, took a 'visual turn'. Hans Egede not only showed the

Greenlanders illustrations from books, but together with his son Poul, composed his own illustrations of the Garden of Eden, Jesus' birth, the miracles of Christ, the Resurrection, and other key biblical scenes. Circumstances thus compelled Hans Egede's mission into a pictorial mission, and it remained a pictorial mission, even after he had obtained power over the Word. This visual emphasis has characterized the Greenlandic church and the Greenlandic people up to the present. By the mid-18th century, when churches had been constructed, an effort was immediately made to procure good altar illustrations. The result was that several splendid artworks came to Greenland, including a rare Rubens copy of 'Jesus before Pilate' from the 1780s.

In the beginning was the picture, then came the words and the sounds: psalms, church bells and trumpets. Across the landscape arose churches, towers, missionary stations and cemeteries. Veritable resurrection landscapes arose which symbolically expressed the morning of the resurrection. This tendency was especially pronounced among the German Moravians (in Greenland from 1733), who practiced funeral ceremonies where the deceased, in a procession accompanied by trumpets, were led from the 'lower congregation' to the 'upper congregation' so that together with those who had gone before, they would await the morning of the resurrection. The article demonstrates how the Greenlanders not only became Christianized, but also how they embraced the biblical imagination and appropriated the Bible as their own history. As they assimilated the idea of God and the Creation, they came to believe that God had created Greenland and the Greenlanders. Some believed, perhaps, that God has been a bit petty and not done His work so well as in other places, because Greenland was not so fertile as, for example, Denmark. On reflection, however, they realized that Greenland contained all they ever needed: seals, whales, timber that drifted ashore. When shellfish were found in the mountains, it was seen as testimony that the sea had covered the mountains, as proof of the Flood. In this way, the country below the Arctic Circle became living proof of the biblical story. When the missionary Poul Egede, during a trip to Copenhagen, stopped in Norway, his Greenlandic traveling companion spotted thorny bushes and said, 'No doubt, here are the same kind of trees that tormented our saviour'. The Bible and the idea that the Greenlanders were a people under God's care became an integral part of Greenlandic identity and worldview. With the Children of Israel as a role model, the image was created of a Greenlandic people.

Translation into English by Steven Sampson